

ERDEN AKBULUT
BAĞIŞIDIR.

BİLİM ve SANAT

32

AYLIK KÜLTÜR DERGİSİ/AĞUSTOS 1983

150 TL.

**ANADOLU'DAKİ
UYGARLIK
ÜRÜNLERİ**

**TÜRK AYDIN
GELENEĞİ VE
TEVFİK FİKRET**

**SÖYLEV'DEKİ
GAZETECİLER-II**

evinize ingilizce girsin

Öyküler, çizgi romanlar,
güncel konular, sözlük, gramer,
aşama testleri, spor,
mizah, bulmaca...

Bizim English, az bilenleri zorlamayacak,
çok bilenleri zenginleştirecek, dengeli,
özgü, bir kaynaktır.

Dinlenirken okuyun, okurken dinlenin.
İngilizcenizi ilerletin...

BİZİM ENGLISH'e abone olun

BİZİM ENGLISH

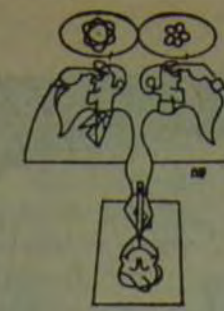
İngilizce/Türkçe
aylık dergi

"İngilizce kolaydır"

ABONE KOŞULLARI

Yurtiçi	1 yıllık
Normal posta	2440 TL.
Taahhütlü	2950 TL.
6 aylık	
Normal posta	1250 TL.
Taahhütlü	1450 TL.
Yurtdışı	1 yıllık
Posta ücreti dahil	19 US

Havalelerinizi İş Bankası Türbe Şubesi
2938 numaralı hesaba yatırınız.

Bilim ve Sanat, Birleşmiş Milletler tarafından "Dünya Haberleşme Yılı" olarak ilan olunan içinde bulunduğumuz yılı, konunun önem ve içeriğinin gerektirdiği yazı ve yaklaşımlarla değerlendirmeye çalışmaktadır. Söz konusu "anlam"ın, ülkemiz adına önemli ve sorunlu bir alanını oluşturan "okuma"da olduğu kadar "okutma"da da, büyük olumsuzluklara dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Nitekim, çağdaş demokratik gazetecilik uğraşısına emek veren M. Ali Birand'ın gündemdeki yeni basın kanunu tasarısı üzerine "Bu Tasarı Kanunlaşmamalı" başlıklı yazısındaki şu saptama, Türkiye'de giderek ortaklaşan bir vargıyı yansıtmaktadır: "Bugünkü Türk basını tiraj kavgası içindedir, yetersizdir. Türk toplumunun gerisinde kalmış ve gereken gelişmeyi göstermemiştir..." (Bkz. Milliyet, 8 Temmuz 1983)

Hemen belirtelim ki, basındaki tekelleşmenin doğal, kaçınılmaz, ancak kabul edilemez sonuçlarına ilişkin işaretler vermektan öte cürmü olmayan basın yasa tasarısı, büyük basın gibi ve onunla birlikte toplumumuzun gerisinde kalma yazgısını paylaşma gibi bir talihi aramaktadır. Niçini de, bu iki olgunun birbirleriyle neden-sonuç ilişkileri ile bağlı olmasıdır.

Yeri gelmişken vurgulamak gerekir ki, konuyu günlük basında irdelemeye çalışanların bir bölümü çeşitli ve karmaşık toplumsal olgularda da çokça örneğine rastlandığı gibi, sorunların tartışılmasına, görünürde ilerici argümanlar da kullanarak eklektik (seçmeçi) ve pozitivist yaklaşımları davet etmekte, bu tutum, basında öteden beri varolan eğilimi kireçlendirmeye yolaçabilmektedir.

Unutulmamalıdır ki, bilimsel bilgi süreci, nesnel gerçeklik, canlı sezgi, soyut düşünce, canlı çözüm-pratik evreleri kapsar.

Bilim ve Sanat, yazar ve okuyucularıyla, tartışmalarda bu zenginliğin takipçisi olmaya çalışmaktadır. Bu, en azından üsluplu ve verimli bir tartışma çağrısıdır. Sevgi ve dostlukla...

BİR UYGARLIK TARİHİ KİTABI: ANADOLU

MEDENİYETLERİ SERGİSİ

NEDEN OKUNSUN Kİ...

BODRUM GÜRÜLTÜSÜ

TÜRK AYDIN GELENEĞİ

BAĞLAMINDA

TEVFİK FİKRET

TÜRKİYE'DE ÜCRETİLERİN

MÜLKÜSÜZLEŞMESİ

Söylev'deki Gazeteciler: 2

ALİ KEMAL

KÖPRÜLER YAPTIRDIM

GEÇMEYE

DIŞ GÖÇ VE SAĞLIK

SORUNLARI

EKONOMİK BÜYÜMENİN

ERDEMLERİ VE

SAPLANTILAR

YAŞAMIN SIRRI: GEN

Siyasi parti programlarında

ekonomi: "SAHNE-İ

SİYASET"İN SOLUNDA

"SOSYAL DEMOKRASİ"

HÜRRİYET'İN İLK

AYLARINDA "TANIN"

ÖMER FARUK TOPRAK'IN

ŞİİR ANLAYIŞI VE

BEĞENDİKLERİ

GÜZEL TÜRKÇEMİZ 3

ARMONİ

KİTAPLAR

SATRANÇ

Filiz

4 YENİŞEHİRLİOĞLU

7 Uygur KOCABAŞOĞLU

8 Varlık ÖZMENEK

10 Hüsamettin ÇETİNKAYA

15 Yıldırım KOÇ

18 Safa TEKELİ

23 Bülent TANIK

26 Ata ERKSOY

30 Sinan SÖNMEZ

35 Haluk ÖZSARAC

36 Tunç TAYANÇ

38 Tevfik ÇAVDAR

44 Kemal SÜLKER

47 Jülide GÜLİZAR

49 Cem İDİZ

50 Ömer GÜNEŞ/

Mehmet KÖK /

Fusun ÖZTÜRK

Emrehan HALICI

Sahibi: Ali Naki ÖNER • Genel Yayın Yönetmeni: Varlık ÖZMENEK • Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Cemil TURAN • İstanbul Temsilcisi: Dikna ERDEN • İzmir Temsilcisi: Tamer UNLU • Tel: 14 86 08 • İsveç Temsilcisi: Gürhan UÇKAN, Box 38045, 10064 Stockholm • Grafik Düzen: TEKNİK BÜRO • Kapak Düzeni: Mustafa OKAN • Yazışma Adresi: Emek İşhanı (Gökdelen) Kat.10, No. 1003, Yenışehir - Ankara • Posta Çeki No: 12526 1 • İlan Koşulları: Arka kapak 50.000, arka ve ön kapak içi 40.000, iç sayfalar: Tam 22.500, yarım 12.000, çeyrek 6.000 TL • Abone: Yıllık 1.000, altı aylık 700 TL; Yurtdışı yıllık 40 DM • Dizi: ÖZDE Şükran Deriş- 29 22 76 • Film: Renk Büro • Baskı: Teknik Basım • Kapak baskı: Pelin Ofset • Dağıtım: Örnek Dağıtım • Kapak: Afroditi heykeli, pişmiş toprak, İ.Ö. 2. yy., Dardanos (Çanakkale)

BİR UYGARLIK TARİHİ KİTABI: ANADOLU MEDENİYETLERİ SERGİSİ

■ Filiz YENİŞEHİRLİOĞLU

Pişmiş Toprak Ana Tanrıça Heykeliği, Catalhöyük, Neolitik Çağ, İ.Ö. 6 bin yıl, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

SERGİNİN düzenlenmesinde katkıları bulunan tüm çalışanların büyük özverileri ve yoğun bir çalışma düzeni içerisinde gerçekleştirilen Avrupa Konseyi Anadolu Medeniyetleri Sergisi, sadece topraklarımızda bulunan uygarlık ürünlerinin sergilenmesi açısından değil, aynı zamanda bu denli geniş kapsamlı çağdaş bir serginin ilk kez düzenlenmesi ve gerçekleşmesini sağlayan Türkiye'deki azımsanmayacak kültür birikimi ve insan dinamizmini de ortaya çıkarması açısından önem taşır. Bir yıldır Anadolu'da bulunan 100'e yakın müze, düzenleyiciler tarafından taranmış, sergilenecek eserler özenle seçilmiş, bunlar arasında taşınabilecek durumda olanlar İstanbul'a getirilmiş, restorasyon uzmanları tarafından temizlenmiş, çatlakları olanlar onarılmış, pasları giderilmiş ve yüzyılların tozlu izlerinden arınarak ilk yapıldıkları dönemlerinin parlaklıklarına kavuşturulmuşlardır. Her bir eseri ve dönemlerini tanıtan kataloglar seksiyon başkanları tarafından hazırlanarak son derece eğitici ve kolayca izlenebilen bir anlatımla kitaplar haline getirilmiştir.¹ Sergilemenin teknik sorunlarına bakan komite, sergileme alanı olarak seçilen tarihi binaların yapısına zarar vermemeye çalışarak çağdaş bir düzenlemeyi gerçekleştirebilmek için uğraşmış, eserleri en iyi biçimde or-

taya çıkarabilmek için yapıların doğal mekanından da yararlanarak, değişik bölümler oluşturmuş, ışık, pano, çizim, etiket gibi yan açıklayıcı elemanlarla sergilere bütünlük kazandırmıştır. Böylece Türkiye'de gerek nitelik açısından gerek nicelik açısından, geçici bir süre için bile olsa, ilk kez bir ulusal müze kurulabilmiştir. Diğer Avrupa ülkelerinde düzenlenen Avrupa Konseyi Sergileri o ülkelerin uygarlıklarının ancak bir döneminin kesitini verebilirken, Türkiye'de düzenlenen sergi İ.Ö. 6000'den günümüze kadar devam eden bir süreci yansıtabilmesi açısından da değer taşır. Ayrıca, şu anda yurdumuzda müzelerde, depolarda, ören yerlerinde bulunan malzemeler bu kapsamda daha bir çok serginin aynı anda düzenlenebilmesine olanak verecek zenginlik ve çeşitliliktedir. Artık padişah fermanlarıyla eski eserlerin yabancı ülkelere hibe edilmesi dönemi çoktan kapanmış olup, Anadolu uygarlık ürünlerine sahip çıkan, onları koruyan ve çevresine koruma bilincini yaymaya çalışan yeni bir kuşak ortaya çıkmıştır.

Anadolu uygarlık ürünlerini tarihsel süreç içerisinde incelediğimiz zaman karşımıza insanoğlunun uygarlık tarihi çıkar. Topkapı Sarayı-

nın her bir avlusuna açılan o anıtsal kapılar aslında Anadolu uygarlıklarının katmanlarına açılmaktadır. Avcı ve Besin Toplayıcı Göçebe Yaşam Düzeninde (İ.Ö. 6000-8.000) yaşayan Anadolu insanı Antalya ve Isparta yörelerindeki mağaralarda yaşarken, doğaya hakim olabilmek için doğayı değiştirmeye çevresindeki taşları yontarak başlamıştır: İlk Üretimciğe Dayalı Yerleşik Yaşam Düzenine (İ.Ö. 7250-5500) geçtiği zaman ise bitki ve hayvan evcilleştirecek düzeye gelmiştir. Bu aşamada ise, doğada bulunduğu malzemeleri birbirine katarak birleştirerek, pişirerek değiştirir ve tamamen kendisinin ürettiği bir malzeme olan çanak çömlek kullanımına geçer. Bu dönemin en önemli merkezlerinden biri olan Konya yakınlarındaki Catalhöyük evlerinde ele geçen örnekler yanı sıra, bu evlerin duvarlarında görülen ve kilim motiflerini andıran bezemeler arasında yer alan kötü göze karşı yapılan el ve göz motifleri ise, günümüzde geçerli olan bazı olguların yüzyılları aşan bir geçmişe sahip olduğunu gösterir. Daha sonra bakır ve ilk bakır alaşımlarını kullanmaya başlayan Anadolu insanı (İ.Ö. 5500-3200) artık ileri üretime dayalı yaşam düzeyine geçer. Bu dönemin en önemli yerleşim merkezini ise Hacılar oluşturur. Özellikle çanak, çömlek buluntularının en zengin ve

özenle bezenmiş örnekleri bu yerleşim merkezinde bulunmuştur. Günlük kullanım için imal edilen çanak çömleğin dışında değişik biçimleri ve özenli bezemeleriyle dini törenlerde kullanılmak üzere veya tanrı ve tanrıçalara armağan olarak da çanak çömlek imal edildiğini biliyoruz. Mezarlarda bu tür kapların bulunması ise o dönem insanının yaşadığı dünyanın dışında da bir dünyaya, yani ölümden sonraki hayata inandığını gösterir. Özellikle hayvan biçiminde yapılan çömlek imalatının nedenini şüphesiz ki o dönemlerin dini inançlarında ve insan-doğa-av ilişkilerinde aramak gerekmektedir.

Kalay ve bakır karışımından elde edilen tunç bileşiminin bulunmasıyla Anadolu Tunç Çağına girmiş olur (İ.Ö. 3200-1800). Madencilğe dayalı kentleşme ile ilk Bağımsız Şehir Beylikleri bu dönemde karşımıza çıkar. "Madencilğin gelişmesi, uzmanlık gerektiren meslek gruplarının ortaya çıkmasına, buna bağlı olarak işbölümüne dayanan kent yaşamının başlamasına neden olmuştur. Böylece bağımsız ilk küçük beylikler ve ilk siyasi örgütlenme başlamıştır."² Artık Anadolu insanı kendini doğaya karşı savunmak için taşı yontmak yerine, yeni bulduğu bir bileşimi kullanmaya başlar. Anadolu'nun daha ilk çağlarından beri geçerli olan berekete dayalı ana tanrıça Kibele kültürünün bu dönemlerde de devam ettiğini, ele geçen idollerden de anlıyoruz. Tunç Çağının en ünlü yerleşim merkezlerinden biri ise daha sonra Homeros destanlarına girecek olan Troya'dır.

Tunç bileşimi için gereken kalyan Anadolu'da çokça bulunmaması, Kuzey Mezopotamya'da bulunan Asurlu tüccarların Anadolu'ya gelmelerine neden olur. Bunların kurdukları pazar yerlerinin yanı sıra, o döneme kadar yazıyı tanımayan Anadolu, bu tüccarlar aracılığıyla çivi yazısını da öğrenir. Böylece Anadolu artık Tarih Çağlarına girmiş olur. (İ.Ö. 1900-1200) İ.Ö. 2. binyılın başlarında ise Hind-Avrupa kökenli Hititler Anadolu'ya, özellikle Kızılırmak Havzası içerisinde hakim olmaya başlamışlardır. Çok tanrılı dine sahip olan bu insanların tarihini artık yazılı belgelerden takip edebiliriz. Acemhöyük, Boğazköy (Hattuşa) gibi önemli yerleşim merkezleri kuran Hititler aynı zamanda kendilerinden önce Anadolu'da var olan uygarlıklardan da yararlanarak kendi sanatlarını oluşturmuşlardır. Giriş boynuzlu geyikler, güneş kursları yanı sıra yüksek ka-

Kubadabad Sarayı duvar çinilerinden, Selçuklu dönemi, XIII yüzyıl, Konya Müzesi

bartma olarak yapılan duvar panolarında betimlenen sadece tanrılar değil, fakat Hititlerin kendi yaşamlarıdır da.

Böylece Topkapı Sarayının birinci avlusu içerisinde kalan İ.S. 5. yüzyılda inşa edilen Aya İrini Kilisesinin narteks (giriş) bölümünde sergilenen Tarih Öncesi ve Hitit Dönemi eserleri o dönemlerin günlük yaşamını gözler önüne sermektedir. O dönem insanları bizler için soyut kavramlar olmaktan çıkmakta ve onlar bizlerle olmasa bile bizler onlarla bir süre yaşamaktayız. Evlerinin içleri, yemek pişirmek için kullandıkları fırınları, odaların tabanına gömdükleri ölüleri, kulaklarına taktıkları küpeleri, su içtikleri kapları, tapındıkları tanrıçaları, onları yöneten kralları, savaştıkları mızrakları ile karşımızda geçit yapmaktadırlar. Ya o omuzunda su testisi taşıyan kadın figürünü, çarık biçimindeki törensel içki kabı, maltızlı yemek güvci, içinde yaşadığı kerpiç evi, bizden ve günlük yaşamımızdan o kadar uzak mı dersiniz?

İlk Demir Çağı Uygarlıklarından Geç Hitit Krallıkları (İ.Ö. 1200-700) örneklerini gördükten sonra, söyleneceye göre eşek kulaklı Midas'ın yönettiği Gordion (Frig Dönemi İ.Ö. 750-546) eski tümülüslerinden çıkan malzemeye bakıp, Doğu Anadolu'da hüküm sürmüş olan Urartu Uygarlığının (İ.Ö. 900-580) zengin maden işçiliğini gösteren ürünlerini inceleyip Yunan ve Roma dönemi yapıtlarının sergilendiği bölüme gelelim. Daha önceki dönemlerin sergilendiği günlük ve somut yaşamdan çıkıp bireyin yücelttiği bir dünyaya geçmenin verdiği ani şaşkınlığı atlattıktan sonra Olympus tanrı ve tanrıçalarının arasında dolaşmaya başlayabiliriz.

Yunan sanatının kendi başına ve birden bire ortaya çıkan bir olgu olmadığı çoktandır kabul edilen bir

yargıdır. Ticaret ilişkileriyle Mısır, Mezopotamya ve Anadolu'ya ege-men Greklerin bu kültürlerden etkilendikleri özellikle arkaik ve oryantizan dönemlerde kesindir. (İ.Ö. 700-550) Daha sonraki dönemlerde ise Tanrıların görünüşlerine göre idealize edilen insan betimlemeleri heykellerin her bir kıvrımında veya vazolarda görülen her bir fırça darbesinde karşımıza çıkmaktadır. Yüzyıllardır Anadolu'da devam eden Ana Tanrıça motifi ise sadece Anadolu'da görülen Efes Aphrodite' siyle Roma döneminde devam eder.

Hellenistik- dönemin yoğun ve güçlü heykel sanatı üslubundan sonra Roma döneminde tanrı heykellerine kral ve yöneticilerin portreleri girer ve bir kraliyet üslubunu ortaya çıkarır.

Kral betimlemelerinde görülen yüceleştirme kavramı, Bizans çağında Hristiyan dininin etkisiyle imparatorları yeryüzünde tanrının temsilcileri durumuna getirir.

Daha önceki bölümlerde gördüğümüz malzeme zenginliğinin yanı sıra bu bölümde sergilenebilen eserler, Bizans İmparatorluğunun Anadolu'da hüküm sürdüğü yıllarda (330-1453) orantılı değildir. Diğer bölümlerde düzenleyiciler istedikleri malzemeyi seçebilmek olanağına sahipken, Bizans Seksiyonu yöneticileri ancak yurdumuzda kalabilen parçaları sergileyebilme olanağını bulabılmışlardır. Anıtsal mimari plastik örnekleri ve küçük el sanatları ürünleriyle tanıtılan Bizans sanatı ancak sergilenen yapıldığı Aya İrini Kilisesiyle beraber düşünüldüğü zaman bir bütünlük kazanmaktadır.

Selçuklu Dönemi olarak tanımladığımız dönemle (1071-1300) Anadolu'ya Orta Asya, İran ve İslam gelenekleri girer. Alçı, cam, seramik, maden, minyatür, taş kabartma, ahşap, kumaş ve halı sanatı örnekleriyle bu dönem oldukça zengin ve gösterişli parçalarla tanıtılmaktadır. Ortaçağa özgü mitolojik yaratıkların çokça betimlendiği bu örnekler arasında Artuklulara ait çift ejder ve bir arslan başından oluşan Tunç kapı tokmağı, ahşap sandukalar, tunç şamdanlar, Konya surlarından kalan taş kabartma melekler en önemli örnekler arasında yer alır. Selçuklu Dönemi saray çinilerinden ise o dönemle ilgili çok önemli bilgiler elde etmekteyiz. Alaaddin Keykubad tarafından 1226-1237 yılları arasında Beyşehir Gölü kıyılarında inşa ettirilen Kubadabad Sa-

III. Murat Surnamesinden, Osmanlı Dönemi XVI. yüzyıl Topkapı Sarayı Müzesi.

rayında ele geçen bu kaplamalarda Türk-İslam süsleme sanatında yaygın olan hayvan ve mitolojik yaratıların yanı sıra, saray ileri gelenleri ve sarayda yaşayan kişilerin betimlendiklerini görürüz.

Betimlenen insan figürlerinin tümü çekik kaşları, badem gözleri, ince burunları, ufak ağızları ve dolgun yanaklarıyla Doğulu olarak tanımlayabileceğimiz tiptedirler. Şalvar tipli elbiseleri ile bağdaş kurarak oturan bu kişiler kimi zaman ellerinde kadeh, meyve veya dallar tutmaktadırlar. Özellikle kadınların saç biçimleri ve giydikleri başlıklar o dönemin saray modasını bize yansıtmaktadır. Betimlenen bu insan figürleri arasında bulunan sakallı ve sarıklı erkek figürü ise Alaaddin Keykubat'ın portresi olarak kabul edilmektedir. Figürlü betimlemenin ve dış dünyayı yansıtan resimsel anlatının Türk-İslam Anadolu çini sanatında en yoğun olduğu dönem ve örnekler şüphesiz ki Selçuklu dönemi saray çinilerinde karşımıza çıkar.

Topkapı Sarayı ikinci avlusu içerisinde kalan Has Ahırlarda sergilenen Selçuklu dönemi yapıtları yanı sıra Osmanlı Dönemi ürünleri de sergilenmektedir. Yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğuna başkentlik yapan ve halen onun izlerini taşıyan bir kentte, Osmanlı Hanedanına idari merkez ve konut işlevi görmüş bir yapı olan Topkapı Sarayı içerisinde ve halen bu müzede sergilenen Osmanlı eserleri arasında ayrıca bir Osmanlı dönemi sergisi açmak her şeyden önce sergilemede kesin bir amaç gerektirmekteydi. Böylesine büyük bir sorunu çözümlen birim başkanı seçimi ise son derece akılcı olmuştur. Sadece saray ve saraya yakın çevreler için imal edilen örneklerin sergilenmesiyle Osmanlı sanatının, saray güdümünde gelişen bir sanat olduğu böylece açıkça sergilenmiş olmaktadır. Saraya bağlı (Hassa) sanatçı-

lar tarafından gerçekleştirilen bu ürünlerde görülen üslup birliğinin nedeni de böylece belirginleşmektedir. Bu üslubu merkezi idari sistemi ile adeta kurumsallaşmış bir beğeni düzeyine çıkaran İmparatorlukta 18. yüzyıldan sonra gelen Batılılaşma etkileri ilk önce onun sanatında yansır.

Sarayın dışındaki Osmanlı yaşamı ise, nakkaşların minyatürlerinde ölümsüzleşen ve şehzadelerin sünnat düğünü şenliklerine tanıklık eden Sultan Ahmet Meydanındaki İbrahim Paşa Sarayında sergilenmektedir. Kıyafetler, kilim ve halılar, bir Türk odası, bir Türk kahvesi, bir Türk şekerci dükkanı gibi günlük yaşamdan alınan kesitler adeta canlı olarak burada yeniden yaşanmaktadır.

Galata Mevlevihanesinde müzik aletlerini, askeri müzede Osmanlı çadırlarını, Ayasofya bahçesinde mezar taşlarını, Topkapı Sarayı Müzesinde hat sanatı örnekleri ile çağlar boyu para ve takı sergilerini, Arkeoloji Müzesinde çağdaş resim, heykel ve seramik sergisini de gördükten sonra Anadolu Medeniyetleri Sergisini tamamlamış oluyoruz.

* * *

Tüm bu sergileri gezerken, yapıtları incelerken onların dönemlerinde imgelediklerini anlamaya çalışmalıyız. Her bir eseri kendi çağı içinde değerlendirip onun ortaya çıkışında saklı olan toplumsal yapı ve bilinç düzeyini bulmaya çalışmalıyız. Eserlere, 19. yüzyıl Avrupalı Romantikler gibi folklorik bir gözle değil, fakat sosyal bilimler ve sanat sosyolojisi açılarından yaklaşmalıyız. Öte yandan, tüm bu örnekler imal edildikleri dönemlerinin ve onları üreten uygarlıkların birer parçası olmaları yanı sıra, sanatsal yanları ağır basarak estetik bir değer de taşırlar. Bu açıdan Andre Malraux'un savunduğu gibi, eski eserler tarihsel süreç içerisinde bireyin görsel olarak edindiği estetik birikimin katkısıyla, insanlığın düşünce evrimindeki "Düşsel Müze"nin oluşturulmasında ve böylece yeni imgelelerin ortaya çıkmasında etmen olabilirler. Yeter ki biz onlara ayırım yapmadan bakalım. Bir dönemi yüceltirken bağınazlıkla öbür dönemi aşağılamayalım. Bir Bizans ikonuyla bir Yunan heykelini, bir Roma kandiiliyle bir Osmanlı kandilini, bir Hitit figürüyle bir minyatürü, yaratı ve uygarlık tarihi açılarından eşit ve nesnel koşullarla değerlendirelim. Anadolu'da çıkan tüm uygarlık

ürünlerini koruyalım, yaşatalım, yurtdışına çıkmalarına engel olalım. Tüm bu ürünlere bilinçle ve bilimle, fakat her şeyden önce bilgiyle bakalım.

NOTLAR

- 1- Anadolu Medeniyetleri, T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Cilt I, İstanbul 1983. Edibe Uzunoglu, Duygu Arısoy Güney, Sema Baykan Girgin, "Tarih Öncesi Hitit Birimi" Katalog metni; Işıl Muslubaş "İlk Demir Çağı" Katalog metni; Cilt II, Dr. Nuşin Asgari, Berol Madra, Mine Sosyal "Yunan ve Roma Katalog metni; Sümer Atasoy, Dr. Ebru Parman, "Bizans Birimi" Katalog metni; Cilt III, Serap Aykoç, Nazan Tapan "Selçuklu Birimi" Katalog metni; Dr. Filiz Çağman "Osmanlı Birimi" Katalog metni.
- 2- Edibe Uzunoglu, a.g.e., s. 24-25.

1. AFSAD ÖDÜLLÜ FOTOGRAFLAR SERGİSİ

Son Katılım Tarihi : 21 Ekim 1983
Değerlendirme : 23 Ekim 1983
Sonuç Bildirimi : 30 Ekim 1983
Sergileme : 21 Kasım
8 Aralık 1983
Türk İngiliz Kültür
Derneği - ANKARA
Gerl Yollama : 15 Aralık 1983

SEÇİCİ KURUL
Kemal Cengizkan (AFSAD Başkanı)
Jale Erzen (ODTÜ Öğretim Görevlisi)
Ozan Sağdıç (Fotoğraf Sanatçısı)

SERGI KİTABEVİ

- o İlk, orta, yüksek öğrenim ders kitapları
- o Bilimsel - sanatsal yayınlar
- o Süreli yayınlar
- o Kırtasiye gereçleri

HİZMETİNİZDE

Adres: Birinci Beyler Sokak.
Uğur Pasajı 10/B
Tel: 13 72 22 - İZMİR

NEDEN OKUNSUN Kİ...

Uygur KOCABAŞOĞLU

Okumalı mı, okumamalı mı? ve "Ne kadar okumalı?" dedikten sonra, "Neden okunsun ki?" sorusuna da cevap aramak gerekiyor. Bir başka anlatımla, 'resmi' ve özel yayıncılığımızın cılızlığını saptayıp, okuma alışkanlığımızın yetersizliğini belirledikten sonra bunun nedenleri üzerine düşünmek gerekiyor.

Okumak, onbeşinci yüzyılda matbaanın icadına kadar yalnızca belirli kişilerin tekelinde olan, deyim yerindeyse tılsımlı bir zanaattı. Öyle herkesin harcı değildi. Ne zaman ki yazılı malzeme müstensihin (kitapları elle çoğaltanlar) masasından matbaacının atölyesine atıldı, her türlü öğrenme biçimleri muazzam bir devrim geçirdi. Bu atlayışa "adı konmamış devrim" demek olanaklıdır. Ünlü İngiliz düşünürü Francis Bacon, matbaanın ortaya çıkışının, "tüm dünyanın görünümünü ve durumunu değiştirdiğini" söyler, ki doğrudur. Bununla birlikte matbaanın icadı bir başka oluşumla birlikte gidiyordu, ya da o başka oluşumun sonucuydu. Bu oluşum, feodalizmden kapitalizme geçişi kısaca. Ticaretin canlanması, kentlerin ortaya çıkışı matbaanın bulunmasını zorunlu kılan bir ortam yaratmıştı. Gerek günlük işlerini, gerekse kentin yönetimini düzenlemek durumunda olan kentlerin orta sınıfları, yazmak, okumak ve hesap etmek zorundaydılar.

Onikinci yüzyılın sonlarından itibaren ticari faaliyetlerin hızlanması kredi işlemlerine gerek duyulmasına bu ise okuma-yazma bilinmesine yol açıyordu. Kentsoyluların çocukları için, kilise dışında açılan okulların varlık nedeni hiç kuşkusuz hızla artan ticari faaliyetti. Bu tüccar kültürü, her şeyden önce yazı ve aritmetik üzerine kurulu pratik bir kültürdü. Örneğin 1338'de yalnızca Floransa'da okuma-yazma öğrenen 8-10 bin kız-erkek çocuk vardı. Onikinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren kentler, kilisenin dışından laik okullar açmaya başladılar.

Kilise bu durumdan hoşnut olmadı ama karşı da durmadı, duruma kendini uyarlamaya çalıştı.

Öte yandan, ticari hayatın ve kentsel yaşama tarzının okumaya, kitaba gereksinme yaratmasının yanı sıra inorganik enerjiyi insan hizmetine sokmak amacıyla bilimde meydana gelen gelişmeler okumayı zorunlu kılıyordu. Matbaanın ilk yıllarında basılan kitapların önemli bir bölümünün mekanikteki gelişmeleri açıklayan, şekilli, çizelgeli yapıtlar oluşunun nedeni buydu. İşte bu genel gidiş matbaanın doğmasına yol açıyordu. Matbaanın ebesi bile kesinlikle belli değildir. Gutenberg'in matbaa üzerinde çalıştığı yıllarda, Fust ve Schöffer de ondan bağımsız olarak kendi buluşlarını geliştiriyorlardı. Matbaanın Avrupa'daki yayılışı da buna tanıklık eder. Onbeşinci yüzyılın son çeyreğinde matbaa, Avrupa'nın belli başlı kentlerinde çoktan faaliyete geçmişti. Onaltıncı yüzyılın hemen başında, yani matbaanın icadından sonraki 45 yıl içinde Avrupa'da toplam tirajı 15 milyonu aşan 35 bin kadar kitap basılmıştı. Bu sayı, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden o zamana kadar üretilen tüm kitaplardan fazlaydı. Bu hızlı gelişmeyi yaratan temel etken, tüccarların, artizanların, hukukçuların, doktorların, öğretmenlerin ve yöneticilerin tatmin olmak bilmeyen talepleri idi. Bu talebi kamçılayan ise o acımasız ihtiyaçtı. Verimini, gelirini, etkinliğini artırmak için zorunlu olan okumak ihtiyacı.

Okumak, onbeşinci yüzyılda matbaanın icadına kadar yalnızca belirli kişilerin tekelinde olan, deyim yerindeyse tılsımlı bir zanaattı. Öyle herkesin harcı değildi. Ne zaman ki yazılı malzeme müstensihin (kitapları elle çoğaltanlar) masasından matbaacının atölyesine atıldı, her türlü öğrenme biçimleri muazzam bir devrim geçirdi. Bu atlayışa "adı konmamış devrim" demek olanaklıdır. Ünlü İngiliz düşünürü Francis Bacon, matbaanın ortaya çıkışının, "tüm dünyanın görünümünü ve durumunu değiştirdiğini" söyler, ki doğrudur. Bununla birlikte matbaanın icadı bir başka oluşumla birlikte gidiyordu, ya da o başka oluşumun sonucuydu. Bu oluşum, feodalizmden kapitalizme geçişi kısaca. Ticaretin canlanması, kentlerin ortaya çıkışı matbaanın bulunmasını zorunlu kılan bir ortam yaratmıştı. Gerek günlük işlerini, gerekse kentin yönetimini düzenlemek durumunda olan kentlerin orta sınıfları, yazmak, okumak ve hesap etmek zorundaydılar.

17 - 18. yüzyıllardaki 'aydınlanma' hareketi, onyedinci yüzyıl İngiliz ve onsekizinci yüzyıldaki Fransız devrimlerinin yarattığı siyasal hareketlilik, sanayi devrimi, ondokuzuncu yüzyılın her alanda -bilimde, sanatta, ticarete, kültürde- yarattığı muazzam atılımlar kitabı ve okumayı modern insanın ayrılmaz bir parçası yapıyordu. Artık bu aşamadan sonra modern insan, günlük hayatında zorunlu olmasa bile okuyacaktı.

Buna okuma alışkanlığı deniyor. Ancak bu alışkanlığın kolaylıkla ve kendiliğinden kazanılmadığı da açıkça görülüyor.

Türkiye geçmişinde yukarıda anlatılana benzer bir sosyo-ekonomik gelişmeyi yaşamadı. Modernleşmesi çok geç başladı. Matbaaya bile Avrupa'dan yaklaşık üçyüz yıl sonra kavuştu. Kavuştu da ne oldu? İbrahim Müteferrika matbaasının bastığı kitap sayısı 20 kadar. Matbaanın Türkiye'ye girişinden 19. yüzyıl başına kadar yayınlanan kitap sayısı bir rafı doldurmuyor. Demek ki kitabı, insanların talep edeceği zorunlu bir ihtiyaç maddesine dönüştürememiştir.

Bununla birlikte, Türkiye'de kitaba ve okumaya ilişkin gelişmenin asıl ilginç yanı bir başka yerde yatıyor. Türkiye'nin geç başlayan modernleşmesinin iki özelliği var. Birincisi, gelişme düzeyi çok farklı bir dış dünyanın küçümsenmeyecek etkileri altında modernleşme atılımı gündeme geliyor. Ayrıca, modernleşme, gelişme, elitist bir yaklaşımla yukardan güdümleniyor. "Her şeyin başı eğitimidir" sloganı Tanzimat'tan bu yana ağızlardan hiç düşmedi. Oysa, toplumsal değişimin, modernleşmenin manivelası olarak sunulan eğitim, okuma ve kitap her dönemde "tartaklanmaktan" da geri kalmadı.

Türkiye'nin son yüzelli yıllık tarihi, "dinen ve devletten" sakıncalı yerli yapıtlarla, "Memalik-i Mahrusa-i Şahane"ye Duhul ve İntişarı Memnu Bulunan Kütüb ve Resail'i Muzırranın Esamisi"ni, yani ülkeye sokulması yasak 'muzur' yayınları içeren listeleri çok gördü. Türkiye'de bugün bile, evinde çok sayıda kitabı bulunan kişilere komşuları "kuşuklu" gözlerle bakabiliyor.

Şu nokta da çok önemli. "Hiç, bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" Olmaz kuşkusuz. Ama bu ilkenin günlük hayata tam olarak geçirilebildiği de söylenemez. Ünlü Gresham yasası bu alanda da geçerliliğini sürdürüyor. Bilmeyen bileni, okumayan okuyanı kovabiliyor.

Bütün bunlara bakıp karamsar olmaya gerek yok. Hele bir tür "toplumsal aşağılık duygularına" kapılmaya hiç gerek yok. Okumak kaçınılmaz bir ihtiyaç olarak kendini ortaya koydukça, "kitap" ve "kalem" in itibarı arttıkça ve bilenlerle bilmeyenlerin yeri değiştikçe, Türkiye'de de çok kitap okunacaktır. Öyleyse "İlim Çin'de de olsa arayınız!"

Yaşamdan notlar

BODRUM GÜRÜLTÜSÜ

■ Varlık ÖZMENEK

O zamanların Bodrum'u çok güzeldi... Şimdi gözlerim görmüyor ama kulaklarım duyuyor. Bir kalabalık gürültüsü geliyor; güzel şeyler değil bu, iyi şeyler duyuyorum..."

Ali Cengiz, 1904 Girit doğumlu, 78 yaşında. 1908'lerde, kendi deyişiyle "hürriyet ilan olunduğunda" Bodrum'a gelerek yerleşen bir balıkçı ailesinin oğlu. O günden bugüne Bodrum'da yaşıyor. Altı yıl önce görme duyusunu yitiren, altı yıldır gözleri görmeyen bu ihtiyarın kulaklarını uğultudan Bodrum şimdi budur...

1982 Ağustos'unun bir kızgın sıcak gününde, cebimde kağıt-kalem, omuzumda fotoğraf makinesi, Bodrum'un "düzmece sürgün"lerinin sosyal ve kültürel harabeye çevirdikleri kızarmış yağ-parfüm ve sidik kokulu "cadde"lerinden geçip, bir sabah vakti, bir deniz kıyısı kahve önünde oturup konuştuğumuz Ali Cengiz ihtiyar, masal gibi anlatıyor:

"Denizin altı öyle güzeldir ki... İri, kalın gözlüklerinin ardındaki görmeyen gözlerini belki de açılverecekmiş gibi enginlere diyor. Acılardan söz ederken de, bakışları eğiliyor. Gözlerinin görmediğini bilmeseniz, bastonunun ucuyla yerde bir şey anyor sanırsınız..."

Ali Cengiz ihtiyar, Bodrum'un yaşayan en eski süngercisi. Yabancıyla konuşmayı sevmezmiş pek. "Bakalım seninle konuşacak mı?" demişlerdi bana. Baştan tutuk tutuk iken sonra açılıyor:

"Haddizatında ben de yazmak isterdim bir şeyler. Ama gözlerim görmez oldu. Altı yıl oldu. Sigara içme, rakı içme, dediler, içtik!..."

Sesimin geldiği yönde gezdirdiği

bakışları bir süre gezindi havada. Sonra "Şeytanım sevdi seni, sana söylüyorum" dedi ve anlatmaya başladı. Dinmemesini istediğimiz bir deniz çıpırtısı gibi gelebilir; okuyuculara aynen naklediyorum.

"Denizin altı öyle güzeldir ki... Bu öyle bir güzelliştir ki, insanı hır-sa boğar. Bu hırs sünger demektir, sünger para, para geçim demektir. Sonra da vurgun!... Şimdi düşündüğümde sarsar bu beni. Evvela Ziya gitti. Sonra Abidin. Abidin Türkiye'nin en iyi dalgıçtı. Hırsına kurban gitti. Bunu alayım, şunu da toplayayım... 30 kulaç dalması mecburi, sonrası ihtiyar. Gidenler gitti. Hep o 30 kulaç sonrası..."

"Sünger avında topluca söylediklerimiz şarkılar vardı, türkülerimiz vardı. Sözleri Rımcaydı; keyif hepimizindi."

Ali Cengiz: "Bir kalabalık gürültüsü geliyor; güzel şeyler değil bu, iyi şeyler duyuyorum..." (Fotoğraf: V. Özmenek)

Mavi denizlere inip, Sünger-mercan avlayacağız, satacağız.

Mesut yaşayacağız. Yavuklularımıza armağan alacağız, Evleneceğiz...

"Çok azaldı şimdilerde sünger avcılığı... Sadece benim istihsalım 12 tondur yılda. Bütün Türkiye'nin istihsalı şimdi bu kadar..."

"İlk sünger ihracatını ben yaptım, İsmet Paşa zamanında ihracat madalyası aldım. İlk önce İngiliz Kraliyet Ticaret Birliği ile bağlantı kurmuştum. Sonra da İtalya ve Amerika buldu beni, onlara da sattım. Ama o günden bu yana bir nizam girmedi bu sünger avı işi. Küçük küçük süngerlerin toplanmasıyla başladı bu tehlike. Bir de Kızıl Deniz'den hastalık geldi. Süngerciler arasında 'Lapa hastalığı' denir. Sümük gibi. Geldi yapıştı bu hastalık. Süngerciliği bitirdi... 1944-45'lere kadar iyi gitmişti. Ondan sonra?..."

"İhtiyar uzunca bir süre durdu burada. Ve uzunca konuşacakmış izlenimi verip, bir nefeste şöyle noktalandı:

"Sünger bir şehir gibidir. Her gözeneği bir meskendir. Bu şehir bitti..."

Ya balıkçılık? Denizden yana gezdirdi, sonra yere eğdi bakışlarını: "Balıkçılık da... Çok dikkat et

bu sözüme. Eğer yazarsan dikkat et. Balıkçılık nizamı gidiyor. Bu gidişle Türkiye balık ithal edecektir..."

Sözün neresinden başlayacağına ilişkin bir zorlanma oldu baştan, sonra açıldı.

"Balığın mevsimi vardır, olta, ağ, gırgırla avlanan mevsimleri vardır. Mevsimsiz yaparsan, balığın neslini kurutursun. Bunu yaz. Bu çok mühim. Ne yapmak lazım? Benim görüşüm, tavsiyem şudur: Ege'de ve Akdeniz'de Yunanistan'da uygulanan 'Zabita-i Saydiye Nizamnamesi'ni (Avlanma Yönetmeliği) tercüme ettirip, aynen uygulamak. İşte aynı deniz. O kıyıda balık var, bu kıyıda balık yemek milyoner işi. Niçin? Balık işi benim indimde memleket işi. Çok mühim bak burası. Yazarsan dikkat et, O kıyıda var, bu kıyıda yok!... Niçin? Biz balıkçılığı komşumuzdan öğrendik. İklim bir, adet bir, sular bir... Kardeşçe yaşadık, gene de yaşarız. Bir Megalo İdea çıkarttı çıkartanlar. Yazık ettiler, yazık ediyorlar. Bitsin bu iş. Ne güzel yaşarız bu sulara..."

"Balık işi memleket işi demiştin demince. Dikkat et bu söze gazeteci! Trollerin tuttuğu balık barbun değil, barbuna benzeyen ve ona çok yakın olan bir nevi balık yine. İsmi de Yunanca Kutso Mura'dır. Türkçesi: Keserbaş! Bu balık, nisan-eylül arası üç defa doğurur, yumurtlar yani. Esaslı bir şekilde avlanırsa, yani mevsimine göre trolle de avlansa, hiçbir zaman bitmez nesli. Yunanlılarda bitmedi. Şimdi gel de, bu balığa Barbun de! Olmaz. Adını bile bilmezsen balığın, olmaz! Yazık olur."

"Balık işi, memleket işi demiştin demince. Dikkat et bu söze gazeteci!..." (Fotoğraf: Dursun Mutlu)

yor, balığa, denize, memlekete...

"Boklu Sarpa'yı Sinarit sanırlar. Peh! Balık uzmanıym diyenler böyle sanıyor."

Bir sinir basıyor ihtiyarı, duruyor, nefesleniyor. "İstersen yazma bunları, ama dedim ya, şeytanım sevdi seni, sana söylüyorum" diye yineliyor, devam ediyor:

"Mesela, kıyıda çekilen Tıra-ta, sabit bir yerden çekilir. Öyle her yerden yapılmaz. Yapılırsa balığın anasını satar. Bizde şuraya buraya atarlar gider. Olmaz! İtalya ve Yunanistan'da usulüyle yapılır, böyle olur..."

— Balık avında türküleriniz var mıydı?

"Vardı. Balıkçılar kalkalım, balık-havyar turalım, keyfimize bakalım... Şimdi söylenir mi bilmem. Ama duyduğum yok. Türküleri bitti mi, bil ki balıkçılık bitmiştir..."

Sevgili okuyucu, biz o ağustos gününün sıcak erken sabahında, bir deniz kıyısı kahve önünde tahta iskemlelerde Ali Cengiz Baba ile bunları konuşurken, Bodrum'da günün ilk cehennemi arabeskleri hoparlörlerden duyulmaya başladı. Güftesi, bestesi batsın! Yaklaşık şöyle bir gürültü:

İhtirasınla sar beni
Cehennemimde yak beni
Sar, yak, yık beni... vs.

Biz devam edelim söze, bir güzel

Halikarnas Balıkçısı tarafından, Ali Cengiz'in Japonya'dan gelme bir mukavva üzerine yapılmış yağlıboya resmi. Yıl tahminen 1926. Resmin aslı Ali Cengiz'de. (Fotoğraf: Varlık Özmenek)

Cevat Şakir'den...

"Bir güzel adamdı Cevat Şakir. Çok iyi arkadaşlık. Bu zavallı adam para tutmazdı. Para tuttu mu, savururdu. Ondan sonra meteliksizdi. Fakir-fukara dostu..."

"Ben bir ara bahriye levazımatı satardım. Dükkanım vardı. İtalya'dan 'Borsalino' şapka getirtmiştim. Dükkan, onu giydirip resmimi yaptı. 2-3 saat mi ne sabah, öğleden sonra da bir parça poz verdim. Bu resmi yaptı, saklarım."

"Balığa çıkardık, arkadaşlık yapardık. Benim İngiltere ile yazışmalarımı yapardı. Rakı içerdik. Denizci adamdı. Orfoz avında bir gün, yastık gibi koyup balığı, kafasını dayadı. 'Bu kafa çok kuştüyü yastıklar gördü, adam olmadı. Bir de bunu deneyelim' dedi. Bodrum'a, İskele Meydanına, karakolun oraya heykeli dikilse ne olur sanki?..."

Güneş yükseliyordu Bodrum üstünde. Sözün sonuna gelmiştik. İhtiyar yorulmuştu. Şöyle bağladı:

"Gözlerim görmüyor ama kulaklarım duyuyor. Bir kalabalık gürültüsü geliyor, güzel şeyler değil bu iyi şeyler duymuyorum... Gelenler denize girip, bağırıyorlar. Sesler geliyor. İlmi, fenni bir şey değil. Eski gelenek-görenek kalmadı."

"İnsanlar iki cami arasında bey-namaz şimdi."

"Senin anlayacağın gazeteci! 'Karga keklik yürüyüşünü taklit etmek istedi, kendi yürüyüşünü kaybetti...'"

Ağustos, 1982 - Bodrum

TÜRK AYDIN GELENEĞİ BAĞLAMINDA TEVFİK FİKRET

■ Hüsamettin ÇETINKAYA

OSMANLI AYDINININ ARAYIŞI

OSMANLI üretim biçimi gibi girift ve genelde dünya ekonomisine eklenmesi bağlamı dışında ele alınamayacak olan bir maddi temeli irdelemeden, Osmanlı aydınının varoluş koşullarını ve giderek bu koşullarla çevrili 'bağlanma' olayını belirlemek güçtür. Böyle bir irdelemenin yoğun, kapsamlı ve uzun soluklu bir bilimsel araştırma çerçevesinde yapılabileceği de açıktır. Bu nedenle burada, bu yöntemsel eksikliği bir ölçüde de olsa gidermeye yönelik belirlemelerle yetinildi.

Başlıca siyasaların çekişme alanı olan Osmanlı arenasında aydınların görünümünü, Sayın Tefvik Çavdar şöyle belirliyor: "1839 Osmanlı-İngiliz ticaret anlaşmasından sonra, Osmanlı aydını (sivil-asker-bürokrat kökenliler) ister yönetimin sorumlu mevkilerinde olsun, ister görece muhalefet yapsın, bir kısır döngünün çemberi üzerindeki çeşitli noktalar arasında, bu çemberi kırıp aşamadan salınıp durmuştur. Bu salınma 'Hanedan Devlet'i kurtarmaya yönelik bir çaresizler korusu biçimindedir. Çıkamaz sokaklarda seksek oynarcasına sıçraya sıçraya çoğunlukla aynı kaldırım taşının çopurlaşmış girdapları arasında umutsuz bir arayış devinimidir bu."¹

Osmanlı aydınının dilinde, İslamcılık, Türkçülük, Osmanlılık biçiminde şekillenen siyasalar, üzerinde anlaştıkları tek bir ortak noktada somutlanırlar: Statü-qua'nun korunması. Varolan yapı nasıl korunacaktır? Aydınların temel sorunu olan bu konu, Osmanlı Devleti'nin olduğu kadar, İngiliz, Fransız ve

Ruslar başta olmak üzere Batılıların da üzerinde anlaştıkları tek siyasadır. Bunca farklı odakları aynı siyasa birleştiren nedenler elbette çok farklıdır. Batılıların, kendi aralarındaki çelişkileri çözememe nedeniyle birliğini korumasını istedikleri, üretim biçimi dağılmış bir devlettir. Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığının korunması ekonomik yapısının felci karşılığındadır.

Kendi gerçeğini yakalama olanağını yitiren Osmanlı aydını, varoluş koşullarıyla kurduğu hayali ilişkiyi yaşar. Bir diğer deyişle ideolojik yaşama biçimini tüm maddiliği ve döngüsellliği içinde yaşar. Söylevini 'soyut genel'in bağlamında kurar, bu da onun kendi dilini, özgünlüğünü geliştirmesini engeller. Kendi dilini, kimliğini yitirmiştir Osmanlı aydını, gerçekte hiç bulamamıştır demek daha doğru olur. Doğa boşluktan nefret eder, bu nedenle gelişmiş bir dilin onun kendi dilinin yerini alması doğaldır. Bu dil, Avrupa maddi gerçeğinin oluşturduğu ulusçu (giderek Pantürkist ve Panislamist) diller olabilir, 'Hanedan Devlet'in ya da 'Mecelle'nin dili olabilir. Ancak bütün bu ayrı dillerden konuşmalar da hemen tümü aynı yerde birleşiyordu: Varolan yapıyı korumak. Osmanlı aydını kendi gerçekliği ile, gerçekte olmak istediği durum arasındaki tarihsel çelişkiyi soyut düzeyde ve yoğun olarak yaşıyordu.

Bütünüyle tanrısına bağlı ve bütün kalbiyle iman eden birisinin, tanrının varlığı-yokluğu sorunu üzerine soruşturma yapması, fikir üretmesi olanaklı mıdır? Hayır. İnanan salt yaşar, inancını yaşar. İnandığı şey üzerine düşünmez, düşünemez (köktenci bir biçimde düşünemez), doğal olarak yaşar. Yaşanan uğrak

ya da konumuz bağlamında Osmanlı toplumsal düzenleniş hakkında soru üretmek için o çemberin dışına çıkmak, ona onun dışından bakmak gerekmiştir. Osmanlı aydınının toplum hakkında soru üretmeye başlaması genellikle onun, bu çemberin dışına çıkmasıyla yoğunlaşmış, ancak ürettiği sorular kendi toplumsal varoluşunu köktenci bir biçimde dönüşüme uğratmaktan uzak kalmıştır.

Osmanlı toplumu hakkında tartışmaya ilk girenler genellikle Tanzimatçılar olmuştur denebilir. Çoğu paşa çocuğudur, bürokrat çocuğudur. Ve hemen hepsi ya Fransa ya da Avrupa'nın herhangi bir yerinde eğitim görmüş, uygar dünya ile tanışmış, Osmanlı ülkesi ile karşılaştırma yapmıştır. Hemen hepsi kendi toplumlarının daha iyiye ulaşması, içinde bulunduğu çöküşten kurtulması için çaba harcamışlardır. "Batı'nın değerlerini, uygarlık ve tekniğini almayı, bunları benimsemeyi amaçlamıştır tanzimatçılar. Bunun için de, 'Toplum için sanat' anlayışına bağlı kalmışlardır. Eski edebiyata hakim olan 'ahiret fikri'nin yerine bu edebiyatta 'gerçek dünya'yı yerleştirmiş, 'bu dünyayı değiştirme' düşüncesini koymuşlardır."²

Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Ahmet Mithat Efendi... Hepsi kendi alanında bu uğraşın içinde yer alırlar. Şinasi de uğraşını gazeteci olarak verir. Çoğunda olduğu gibi, Şinasi de Mustafa Reşit Paşa'nın girişimiyle on yıl kadar Paris'te eğitim görür. Burjuva demokratik yaşamın temellerini ve o temelleri oluşturan kültürel evreni yakından tanıma olanağını bulur. 1848 devrimi sırasındaki siyasal eylemlere katılır. Lamartin gibi ünlü yazarlarla tanışır. Fransa'nın özgürlükçü liberal çevrelerine girer. Yurda döndükten sonra bir süre "Tercüman-ı Ahval" gazetesinde yazar. Ancak diğer tanzimatçıların da etrafında birleştikleri "Tasvir-i Efkâr" onun yaşamında önemli bir yer tutar.

Tanzimatçıların ilk ayırımına vardıkları olgu, Osmanlı insanının cehaleti idi. Bu cehalet öylesine derindi ki, dini taassub'dan eşkiyalığa dek her alanda boy gösteriyordu. Prens Sabahattin'in esas olarak geliştirdiği görüşlere Tanzimatçılar da bel bağlamışlardır. Halkın eğitilmesi gerekirdi, eğitim hizmetleri artırılmalı idi... Tanzimatçıların, Osmanlı'nın kurtuluşu için önerdikleri çözüm yolları temelde bu ve benzeri bir romantizm içinde eridi gitti.

Fikret'in silrini vareden, bireysel bir dünyanın çeşitli hastalıkla görünümü de-ğildir. Özgürlük sorunudur, lalsizmdir, eşitlik düşüncesidir, haksızlığa başkaldırı, onurlu yaşam özlemidir...

Namık Kemal'in gür ve coşkulu sesi, Ziya Paşa'nın başkaldırıları, Şinasi'nin uğraşları, Abdülhamid'in 1876'da meclisi feshedişi ile birlikte 33 yıllık bir sessizliğe büründü...

Sessizliğe büründü belirlemesi tümüyle de doğru değil sanırım. Sessizlik görünüşte kaldı. Temelde ise kazan içten içe kayıyordu. Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nin, Balkanlar bölümünde ulusçuluk eğilimleri yoğunlaşıyor, Doğuda Ermeniler kargaşası, güneyde Mısır'da kargaşa, içte isyan, açlık, sefalet ve cehalet... Tam bir iniş ya da finiş gidişti bu. Ahmet Rıza, Paris'te, Saint Simon'un uzantısı Comte'un, toplumsal dönüşümleri, evrimsel şemalara uyarladığı pozitivist eğilimden kalkarak, ulusçu hareketin çekirdeğini oluştuyordu. İttihat ve Terakki (Order and Progress) pozitivism belirgin adydı bu. Pozitivism bir ideoloji olarak, "insan aklının mükemmele ulaşma yetisi" temelinde kurulmuş evrimsel ilerlemeci yaklaşımı ile, o dönemden bugüne Türk siyasasında belirleyici bir işlevi yerine getirecektir. Osmanlı yöneti-

mine aday bir örgütlenmeyi başlatır Ahmet Rıza. Durkheim'den esinlenen Ziya Gökalp bu sıralarda Türkçülük akımını geliştiriyor, bu akım Alman militarizminin desteği ve çabısıyla Turancılığa zemin hazırlıyordu. Bu anılan iki görüş Enver Paşa'da birleşecek ve Osmanlı halkını, Almanya yedeğinde Birinci Dünya Savaşına sokup kırdıracaktı.

OSMANLI AYDINI VE TEVFİK FİKRET

Görüldüğü gibi Osmanlı aydını, Osmanlı dışına çıkmış, dışarıyı tanımış, ondan sonra da çözüm arayışlarını somut önerilere bağlamıştır. Önerilerin tümünün ortak özelliğinin varolan yapıyı, 'Osmanlı Devletini' kurtarmak konusunda birleştiği unutulmamalıdır. Bu ortak özelliğin kırılması, parçalanması için siyasi platformda Mustafa Kemal ve arkadaşlarını, sanat alanında ise büyük ölçüde 'Milli Edebiyatçıları' beklemek gerekecektir. Milli Edebiyatçılar gökten zembille inmedi, onların da bir oluşumları var. Onların tepki duydukları ve tepkile-

ri ile kendilerini varettileri akımlar var. Avrupa, ya da Batıda klasik okul vardır. Klasığe tepki olarak romantizm ve onu yadsıyıp ona tepki duyan gerçekçilik eğilimleri birbirlerini izlerler.

Tanzimatçılara genelde ve bir anlamda Türk edebiyatı içinde klasikler olarak bakmak sanırım olanaklıdır. Türk aydın geleneği yukardaki eğilimleri çok hızlı bir biçimde, çoğu kez de aynı dönemde yaşamıştır. Ancak yine de Tanzimatçılardan sonra, Servet-i Fünun'cuları romantikler olarak sınıflamak olanaklıdır. Onları da, gerçekçilik eğilimi içindeki Milli Edebiyatçılar izleyecektir.

"Servet-i Fünun edebiyatçıları, Tanzimat edebiyatçıları gibi varlıklı bürokratların çocukları değil, genellikle memur ya da esnaf çocuklarıydılar. Onların yetiştiği yıllarda Bâb-ı Ali kalemlerindeki yetenekli gençleri Avrupa'ya gönderip eğitime zorunluluğu kalmamıştı. İstanbul'da dil öğrenen, Batı kültürü veren 'asri' (çağdaş) okullar vardı... Onun için de halka daha yakın zümrelerden geldikleri halde, Servet-i Fünun edebiyatçıları yalnız seçkinler, hatta birbirleri için yazan, haktan kopmuş gençlerdi."³ Kimler vardır Servet-i Fünun'da? Tefvik Fikret, Cenap Şahabettin, Süleyman Nazif, Hüseyin Fuat, Hüseyin Siret, Celal Sahir; hikaye ve romanda Halit Ziya Uşaklıgil, Hüseyin Cahit sayılabilir. Servet-i Fünun, yine Osmanlı aydınının genel bağlamında yer alır. Varolan yapıyı korumak ve kutsamak. Denebilir ki, onlar bu işlevi bile yeterince yerine getirememişlerdir. Küçük burjuva kökenli bu aydınlar Abdülhamid'in baskısı ve sansürü ile iyice sinerler, sınırlar kendi dünyalarına. Bireysel dünyaların- daki kuru gerçekliği allayıp pullayıp şiirselleştirirler. 'Servet-i Fünun' cuların gerçeklik karşısındaki tavırları romantiktir. Ancak Halit Ziya gibi, romantik biçimde de olsa gerçekliği yansıtan birini görmezlikten gelemeyeceğimiz gibi, kendi dönemine ve kendinden sonraki döneme çok yönlü etkileriyle Tefvik Fikret'i tümüyle Servet-i Fünun içinde sayamayız. O halde Servet-i Fünun tarihsel bir akımdı, bir dönemin adydı. Onların romantizmi şiirsel biçimde ve şiirden uzak bir içerikte varolmuştur. Gerçekliğe romantik karşı çıkışlarla liberal bir dış görünüşte ama son çözümlemede gerici bir öyle ortaya çıkmıştır.

Tefvik Fikret II. Meşrutiyet'in getirdiklerinden çok getireceklerini

de görebilmiş ve Aşîyan'a çekilmiş- tir. Hüseyin Cahit ise İttihat ve Te- rakki'ye bağlanmıştır. Fikret'in Ser- vet-i Fünun'dan ayrılışını, mizaç so- rununa indirgeyerek, 'Fikret geçim- siz birisi olduğu için Servet-i Fünun' dan ayrılmıştır' türünden, psikolojik açıklamalar düzeyinde onu irdele- meyi deneyen, Mehmet Kaplan,⁴ açıklamalarında yetersiz kalmakta- dır. Fikret'in sanatını, söylevini salt psikolojik boyutta incelemek yeter- li olsaydı, edebiyat tarihine, edebi- yat eleştirisine, giderek, Aristoteles' ten bu yana süregelen sanat kuram- larına gerek kalmazdı. Sorun bu den- li basit değildir. Hüseyin Cahit'in İt- tihat Terakki saflarında bilinçli ola- rak yerleşti, Fikret'le aralarında do- ğan anlaşmazlığın temelinde yer almaktadır. Fikret de, bilinçli ola- rak 'bağlanma' dışında kalmayı seç- miş ve Aşîyan'a çekilmiştir. Fikret' in yakın arkadaşı Rıza Tevfik, 'Sevr Muahdesi'ni imzaladıktan sonra, İttihat saflarında yerini almıştır. Fikret bunlarla da, "Ulum-i İktisa- diyye"de özel sektörün teşvikini sa- vunup liberalizm propagandası yap- mayı seçen, Ahmet Şuwayip ile de ilişkisini koparmıştır.

Evet Fikret romantik başlamıştır, 1900'lere kadar önemli çıkışlar yapmamış, bir arayış dönemi geçir- miştir. Oysa bu dönemden sonra, Fikret'i, belki de tüm Osmanlı ay- dınlarından ayıran özellikleri ile görmek olanaklıdır. Fikret'in ro- mantizmi de şiir biçimi içinde var- olur. Onda da içerik şiirden uzaktır. Ne var ki, Servet-i Fünun'cularda ol- duğunun tersine, bu kez, bireysel bi- bir dünyanın çeşitli hastalıklı görü- nülleri değildir şiiri vareden. Özgür- lük sorunudur, laisizmdir, eşitlik dü- şüncesidir, haksızlığa başkaldırı, onurlu yaşama özlendirir... Bun- lar oluşturur şiirin içeriğini.

Bu içerik kendine uygun söylev biçimini bulmak zorundadır. Fikret şiirinin dışı devrimcidir, özü ise li- beral. Liberaldir, çünkü gerçekliği, mülkiyet ilişkilerini, sınıf ilişkileri- ni, tarihsel anlamda, temel bilimsel açıklama getirebilecek bir yöntem- den yoksundur, nesnel olarak yok- sundur. Ancak, sezgisel olarak yaka- lar gerçekliği.

Fikret dışında genellikle tüm Os- manlı aydınları şu ya da bu kampta bağlanmışlardır siyasete. Bu bağlı- lık, varolan yapıyı, Osmanlıyı koru- ma-kurtarma sorunsalına saptamış- tır aydınları. Oysa Fikret böyle bir bağlanmaya girmez. Girmedeği için onun, Osmanlı'nın varolan yapısını koruma-kurtarma diye bir sorunu da yoktur. Topluma ve olgulara kar-

şı nesnel bir tavır geliştirebilmesinin özerk ve özgün olabilmesinin teme- linde böyle bir bağlanmanın olma- yışı vardır. İnsanın genelde kurtulu- şunu arar o. Bu yönüyle Fikret ken- di dönemini aşmış, Milli Edebiyat- çılara, giderek cumhuriyet aydınları- na ekide bulunmuştur. Mustafa Ke- mal'in en çok etkilendiği aydınlar- dan -zaten birkaç ismi aşmaz- biri olması rastlantı değildir. Mehmet Emin Yurdakul, Fikret'in izleyicisi- dir. Gururlu olan Yahya Kemal bile, en azından ilk döneminde Fikret'in etkisinde olduğunu söyler. Etkileri- ni bugüne -örneğin Nazım'ın man- zumelerine ya da bir Rıfat Ilgaz'a dek- getirmek olasıdır.

Burada, bu konuyu irdelemek is- temiyorum. Fikret hiçbir siyasi kampa bağlanmamışken, nasıl olu- yor da hem kendi döneminde hem de cumhuriyet döneminde en çok tepki alan, en çok saldırılan bir ay- dın oluyor?

Osmanlı'da insanın değeri diye bir sorun yoktur. İnsan devlet için, Osmanlı Hanedanı için vardır. İnsan savaşmak için vardır. İnsan üretmek, asker doğurmak, asker olmak, inanmak, itaat etmek içindir. Oysa Fikret insancılığı önerir. Devlet de, kanun da, din de insan içindir. Herşey insan içindir. Piramidin tepesinde ulusçularda ırkçılık, İslamcılarda din, Osmanlıcılarda hanedan vardır. Fikret piramidin tepesine insanı oturtur.

Yukarda belirlediğim gibi Fikret, gerçeklik içindeki çelişkileri, aç- mazları, yanlışları, zulmü, zorbalığı, savaşı görür, duyar, yaşar. Ne var ki tepkisini sanatında varetmeden ede- mez. Fikret'i, eleştirel gerçekçilik ile büyük ölçüde çakışan devrimci romantik olarak nitelemek olanaklı- dır. Diğer Osmanlı aydınlarının ba- şaramadığını o da genelde başara- maz, halkla bütünleşemez. Fikret nesnel sınırlılıklar altındadır. Bu sınırlılıklar onun, sınıfsal yapısından toplumsal konumuna, sanatına dek çeşitlilikler gösterir. Yine de Fikret' in öznel çabaları bu nesnel sınırlılıkları büyük ölçüde kırmayı başarmış- tır. Denebilir ki o, Osmanlı aydını- nın sınırlarını da yıkmıştır. Mücade- le veren halkın soluğu, sesi bazen de haykırışı olmayı başarabilmiştir. Nasıl?

FIKRET'İN İNSANCILLIĞI VE O'NA YÖNELİK SALDIRILAR

Sanatın konusu varolanı koruma- ya yönelik herhangi bir siyasetin ya-

da ideolojinin mola verdiği konak değilse, o sanat, gerçekliği ve ger- çekliğin çelişkilerini ele verir. Bu eleveriş biçimiyle de eleştirel bir kiplik kurar. Sanırım bugünün aydı- nına Fikret'in bıraktığı en kayda değer miras da budur. Fikret'te bu eleştirel söylev insancıl bir bağlam- da yer alır. Siyasi-ideolojik bağlan- manın olmadığı her bağlamda ay- dın, insancıl bir söylev kurar. Bu geçmişte olduğu gibi -örneğin bir Yunus- bugün de böyledir. Gerçek- te her sanatçı, ötesinde her aydın insancıldır. Fark, bir yerde insancıl- lığın araç, diğer yerde amaç olma- sında yatar. Fikret'te insancılık amaçtır. İşte Fikret'in birçok çev- reyi tedirgin hatta rahatsız eden, kızdıran eleştirel söylevinin teme- linde bu vardır. Eleştiri, önerisini yedeğinde getirir, Fikret'te öneriler, kurtuluşa ve eyleme yöneliktir. Ye- ni bir yaşama biçimi önerir, özgür, onurlu, insanca... Bu bir ahlak (et- hic) önermek demektir. Varolan ah-

laka karşı bir ahlak. Artık din, 'ya- şama dini'dir:

"Fikret bir siyaset adamından çok bir felsefeci ve ahlakçı. Halbuki Namık Kemal düpedüz bir siyaset adamı, Namık Kemal şiirlerini belli bir siyasi fikri anlatmak için yazı- yor. Kanımca Mehmet Akif de böy- le. Fikret şiirlerini belli bir ideoloji- yi anlatmak için yazmıyor. Bana kalırsa, Fikret'in önemi, kendi yaşı- mında, bireysel yaşamında vardı- ğı bazı sonuçları dile getiriyor ve onlar toplumsal mesajlar oluyor."⁵

Osmanlıda bir yaşama geleneği vardır. Otoriteye (dini, sivil, askeri) kesin itaat. Geleneksel Osmanlı ya- şamında, dini yaşama biçimi (ahla- kı) egemendir. Balkan harbinden sonra Osmanlıda çocuklar da asker- dir artık. Ve Osmanlıda töre-gele- nek-ahlak normları yönetir insan kalabalıklarını. Oysa Fikret, laikleş- meyi önerir.

Osmanlıda insanın değeri diye bir sorun yoktur. İnsan, devlet için,

Osmanlı Hanedanı için vardır. İnsan savaşmak için vardır. İnsan ekmek, biçmek, üremek, üretmek, asker do- ğurmak, asker olmak, inanmak, ita- at etmek içindir. Oysa Fikret, ins- ancılığı önerir. Devlet de, kanun da, din de insan içindir. Herşey in- san içindir. Piramidin tepesinde, ulusçularda ırkçılık, İslamcılarda din, Osmanlıcılarda hanedan vardır. Fikret piramidin tepesine insanı oturtur.

Artık anlaşılır durumdadır, Fik- ret'e neden en çok saldırının dini çevrelerden gelmesi. Çünkü dincile- rin egemenlikleri sarsılmaktadır. Çünkü yüzyıllardır kurdukları, ko- rudukları sarsılmaz belleyip bellet- tikleri dini yaşama biçimi sarsıl-makta, sallanmaktadır. Çünkü Fik- ret, siyasetlerin karşısına başka bir siyaset önerisiyle çıkmıyor, o var- olan yaşama biçiminin karşısına al- ternatif bir ahlak anlayışıyla çık- maktadır. Toplumda egemen olan yaşama biçiminin (kulluk-kölelik biçiminin) karşısına, bambaşka, hiç tanımadıkları, hele hele; özgürlük,

malarında, somutu yaşama biçimin- de aranmalıdır. Bu da geliştirdiği ahlak açısından anlamlı bir göster- gedir. -Eğitim anlayışı ve uygula- maları bunun bir örneğidir.-

Dinin egemen olduğu yerde, ge- lişme ve yenileşme değil, varolanı koruma, durağanlık ve değişmeme vardır. Osmanlı Hanedanı'nın İslam- cılarla aynı pencereden dünyayı sey- retmeye yanaşması boşuna değildir. Ne var ki, pencere ansızın kapanı- vermiştir. Oysa Batı, din çemberini kırmayı başarmıştır. Bu nedenle bü- tün pencereleri açık kalabilmiştir. Eğer Batı dine karşı özgürleşmesey- di (17. yüzyıl Otuz Yıl savaşları, Protestanlığın çıkışı vb.) bugünkü Batı olamazdı.

Dinin egemen olmadığı yerde de bilim egemendir.

Birgün yapacak fen şu siyah
toprağı altın,
Herşey olacak kudret-i irfanla...
inandım...

Fikret Türk aydın geleneği içinde bir yüz akıdır. Nesnel sınırlılıkları içinde bir yüz akı. Evet romantiktir, bireysel hülyaları vardır. Tarih bilinci ve yöntemi ile çözümleme yapması beklenemezdi. Ancak şiirlerinin ve yaşamının aldığı biçim devrimcidir. Devrimci romantiktir Fikret. Devrimci romantizm, yaşanması gereken, geçilmesi gereken bir dönemdir. Türk aydın geleneği bu dönemini Fikret'te somutlar.

insan onuru, adalet gibi anlamadık- ları sözcük ve kavramlardan kurulu bir yaşama biçimi önerisiyle çıkı- yor. Fikret'in kendinden sonrakile- re ulaşabilmesinin, bugüne gelebil- mesinin ve elbette saldırılara da uğ- ramasının temelinde yer alan olgu budur. Fikret'in dine karşı çıkışı, insanın körü körüne itaat edişine karşı çıkıştır. Oysa yine aynı insan Batıda, bilim denen bir yöntemle dünyasını ve kendisini yenilemeyi başarmaktadır. Onun Batıcılığı yü- zeyssel bir özelem değil, Batının yaşı- ma bakış mantığının alınmasıdır.

Onun Batıcılığı, örneğin bir Abdul- lah Cevdet'teki Batıcılık da değildir. Fikret'e Batıcı demek, sanatında, söylevinde Batıcılığın savunuculuğu yapıyor demek olanaklıdır. Eğer onda Batıcılık aranacaksa, uygula-

'Haluk'un Amentüsü' dine ve hu- rafeye karşı bilim ve tekniği savu- nur. Nitekim 'Sebil-ül Reşat'çıların saldırıları karşısında Fikret'i savu- nan aydın -ilerde politik tercihini yapacak olan- bir bilim adamıdır. Fuat Köprülü, Fikret'in şiirlerine ve kişiliğine saldırıyetteydi... vs. Her- kes bu türlü tenkidde bulunmakta serbesttir. Lakin böyle serinkanlı, gayri şahsi bir tenkid ile sövmek arasındaki fark ne kadar büyüktür. Biz din gerisinden millete hitabe- denleri herkesten daha nezih (te- miz) daha şeffik ve halim görmek is-

teriz. İrşad ve ikaz yerine tel'in ve tekfir usulüne müracaat ederlerse bundan istifade edecek olanlar, memlekette kutsi duyguları kaldır- mak isteyenlerdir."⁶

Fakat din çevreleri, Birinci Dün- ya Savaşı öncesinde olduğu gibi, İkinci Dünya Savaşı öncesinde de 'Yeni Sabah' gazetesi çevresinde toplanmışlar, Nihal Adsız bayrak- tarlığında, yeniden saldırmışlardır. Çirkin sözlerle satılmışlar ve Fuat Köprülü'nün eleştirisindeki haklılığı kanıtlamışlardır. Nedeni açık, Fik- ret'in savaşa karşı oluşu, hele halkı körü körüne cihat bayrağı altında -İttihat ve Terakki'nin yaptığı gibi- toplu ölüme sevk etme anlayışı kar- şısında gösterdiği direniş, 1940'lar- da bu sefer ırk masalı ardında halkı Nazizme sempati duyurmaya uğra- şanları tedirgin etmiştir. 'Resimli Ay'da Akif hakkına yapılan çö- zümlemeler de onlara ideolojilerinin propagandasını yapmak açısından bulunmaz bir bahane sağlamıştır.

Fikret şiirlerinde bilime-akla da- yalı insancıl öneriler geliştirir. Ede- biyat ürünü, Terry Eagleton'da⁷ ide- olojiyi ele verir. Tevfik Fikret de şii- rinde ideolojisini ele vermiştir. Bu genelde böyledir. Örneğin Mehmet Akif de kendi dini ideolojisini şij- rinde ele verir. Bütünyle sanat ve edebiyat için bir genellemedir bu. Osmanlı aydını için olduğu kadar bugünün aydını için de. Ancak Fik- ret'te yine bir farklılık vardır. Fik- ret sanatında eleverdiği görünür kıl- dığı ve bir eylem biçimi olarak in- sanlara önerdiği, ahlaki, insancıl ideolojiyi yaşar. Kendi yaşamına uygular. Fikret'i bugün aydın olarak niteleyebiliyorsak nedeni budur. Çünkü aydın, bir amaç-özne de- ğil. Evrensel bir amaç-özne de- ğil. Aydın, özgünlüğü içinde bir davranış biçimi oluşturan ve bu davranış biçimi içinde kendi tanı- mını bulandır. Belli bir sorunun çö- zümü, öncelikle, felsefi ya da soyut düzeyde değil, o sorunla pratikteki mücadele sürecinde ortaya çıkar. Fikret'in Osmanlı çemberi içinde belli bir siyasi bağlanmayı ya da ku- ramla uğraşmayı seçmeyişi ve bu seçmeyişteki mantık, sanırım şimdi daha anlaşılardır.

Pek görülmez, sanatçının ya da aydının önerdiği ideolojiyi yaşama- sı, (daha çok, önermediği, eleştirdi- ği ideolojiyi yaşar çünkü). Öner- mek-savunmak kolaydır, oysa yaşı- mak, uygulamak, bireysel yaşamı- la kanıtlamak zordur. Fikret bu z o- lanı seçer. Bilimci-usçu ve insa- ilkeleri onurlu yaşamında ser-

Eğitimciliğidir bu, öğretmenliği. Eğitim Fikret'te bir araçtır, amaç değil. Amaç insanca yaşamak. Sanatında dile getirdiği yeni önerilerine uygun yeni insan tipini yaratmak yolunda bir araçtır eğitim. Oysa Tanzimatçılarda ve Osmanlı eğitim kuramcılarında eğitim amaçtır. Varolan geleneksel dini eğitimde de öyle...

Eğitime bugüne dek bilimsel disiplini gözüyle pek bakılmamıştır. Bunda dini ideolojinin etkisini sürdürme ısrarı ve uğraşı bugün bile vardır. Eğitim laikleşmiştir ama, din bir bilgi biçimi olarak örgün eğitimde ele alınmaz. Eğitim, dinin bir bilgi olarak ne olduğu ile uğraşmaz. Çünkü dinin gücü büyük ölçüde bilinemezliğinde, bu bilinemezliğin doğurduğu gizlilikte yatar. Cami imamıdır, okul öğretmeni, kimse kimseye karışmaz, bugünün laiklik anlayışı budur. Öğretmen, bugün bile kendini bir bilim adamı sorumluluğu içinde görmez, ya da bilim uygulayıcısı olarak hissetmez. Oysa Fikret, sorunu tümüyle bu açıdan ele alır. Uygulamaları, üretici yaratıcı bir insan yetiştirmeye, hayata hazırlamaya yöneliktir. O, körü körüne itaatkar, uysal, put yaratıcı bireylerden nefret eder. Ömrüne sürer bu savaş, Galatasaray'da, Darülfünun'da, kolej'de uygular. Tasarıda ise, çağı için ilerici sayılan ve gereksinmeyi ileriye dönük olarak karşılayıcı bir örnek olan 'Yeni Mektep' te...

Fikret kuram üretmez, kuramla pek alışverişi yoktur da. Somut yaşamdır tüm derdi. Somut yaşama çözümler bulmak. Oysa geleneksel aydınımız, somut yaşamdan kopar, kuram üretir, kurama bağlanır. Kuramsal sorunlar, kuram olarak kaldıkları sürece felsefidirler ve çözüm-süzdürler. Fikret ise, uygulama ister, pratiği yönlendirmeye çalışır. Sabiha Sertel, Fikret'in soyut sorunlarla uğraşıp felsefeye dalmayışını, onun bilimci bir kimliğe sahip oluşuyla açıklar.

FİKRET VE TÜRK AYDIN GELENEĞİ

Fikret Türk aydın geleneği içinde bir yüz akıdır. Nesnel sınırlılıkları içinde bir yüz akı. Evet romantiktir, bireysel hülyaları vardır, Avustralya'ya göçmen gitmek ister, gidemez. Manisa'ya gidelim derler, oturur köşk planları çizer, ama yerinden kımıldamaz. Tarih bilinci ve yöntemi ile çözümleme yapması beklenemezdi. (Ayrıca sanatçıdan ille de böyle birşey beklenmeyebilir, ama özellikle bugün, bir aydından beklenir. Fikret de sanatçılığın

ötesinde bir aydındır.) Ancak şiirlerinin ve yaşamının aldığı biçim devrimcidir. Fikret'i kalıplara sokmak değil burdaki çaba, onun yerini saptama uğraşısıdır. Devrimci romantiktir Fikret. Devrimci romantizm, yaşamı gereken, geçilmesi gereken bir dönemdir. Türk aydın geleneği bu dönemini Fikret'te somutlar.

Fikret savaş aleyhtarıdır:

Dünyayı bugün harb denilen desti helâke
Teslim eden alçakların
ecdadına lanet.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, ondan başka kaç aydın savaşa karşı sesini yükseltebilmiştir?

İkinci Dünya Savaşı, Nazım'ın, Sertel'in de içinde yer aldığı bir avuç aydından başka kim karşı çıkmıştır?

Bugün nükleer silahlanmanın doğurduğu ulaşılan, ölü sayma biriminin mega/death ile ölçüldüğü günümüzde kaç aydın, nükleer silahlanmaya ve savaşa karşı ses veriyor?

Fikret, bilime ve onun toplumsal refahı sağlayacak tek araç olduğuna inanır.

Fikret insancıldır:

Ey ruhu evrenin
kutsayın: İnsan
Kutsanmayı hak etmiştir; odur
tanrısı iyiliğin, kötülüğün,
tanrısı, OLANAKLARIN.

İnsancılığın, sömürü mekanizmasında siyasal tuzak haline dönüştüğü anlamları dışında, insan onuruna sahip çıkan aydınlar, Fikret'in geleneğini, aydın geleneği olarak benimseyen ve sürdürenlerdir.

DİPNOTLAR

- 1- Çavdar, Tevfik, Osmanlıda Aydın Çıkmazı, Yazın Dergisi, S. 2, 1981.
- 2- Özdemir, Emin, Türk ve Dünya Edebiyatı, A.U.S.B.F. Yayını, No. 45, Ank. 1980, s. 77.
- 3- Fuat, Mehmet, Tevfik Fikret, De Yay. İst. 1979, s. 78.
- 4- Kaplan, Mehmet, Tevfik Fikret, Devir Şahsiyet-Eser, Bilmen Basımevi, İst., 1971.
- 5- Behramoğlu, Ataol, 'Fikret Konusunda Bir Oturum', Militan 8-9, 1975, s. 60.
- 6- Köprülü, M.Fuat, Tevfik Fikret ve Ahlakı, Kanaat Kütüphanesi Yayını, Kanaat Matbaası, İst. 1918, s. 2, Çev: İsmail Doğan.
- 7- Eagleton, Terry, Edebiyat Eleştirisi Üzerine, Eleştiri Yay., İst. 1981.

AYDIN

AĞUSTOS (24) SAYISI ÇIKTI

2. yıl okurlarımızla
kutlu olsun...

George Grosz

Peter Maiwald
İşçi B'nin Hikayeleri

Mikhail Krapçenko
Bugünün Dünyasında Yazın
ve Sanat

Ali Cengizkan
Şiir ve Yaşam

Afşar Timucin ile Geleneksel
Kültür ve Geleceğin Kültürü
Konusunda Tartışma

Taner Gürel
Futbolun Olduğu Yerde...

Ömer Türkeş
Amerikan Romanı

Küba Ulusal Balesi ya da
Alicia Alonso

Fotografar-Görüşler
Elliott Erwitt

Fusun Öztürk
Siperlerden Yükselen Ses:
Henri Barbusse

Zekai Sezer
Plastik Sanatlar'dan

Öyküleriyle
Erskine Caldwell, Hamdullah
Köseoğlu

Şiirleriyle
Veysel Çolak, Behçet Aysan
Atilla Çınar, Süha Tuğtepe,
Mahir Öztaş,
Gökhan Cengizhan
Ahmet Günbaş

Abone Koşulları: Yurtiçi/Yıllık
1000 TL
Yurtdışı/Yıllık
40 DM
Tek istekler için 150 Liralık posta
pulu gönderilmesi yeterlidir.
Adres: P.K. 723, Kızılay-Ankara

TÜRKİYE'DE ÜCRETLİLERİN MÜLKÜSÜZLEŞMESİ

Yıldırım KOÇ

BİR ülkede ücretlilerin toplumsal yaşamda etkin olmak zorunda kalmalarının önemli etmenlerinden biri mülksüzleşmeleri, ek gelirden yoksun kalmaları ve ücret gelirinin tüm gelirleri içindeki payının tüme yaklaşmasıdır. Yaşamın zorlukları ancak bu koşullarda ortak çözüm yollarının ön plana çıkmasını sağlar. Diğer bir deyişle, mülksüzleşme, toplumsal yaşamda ücretlilerin etkinliğinin artmasının gerekli, ancak yetersiz bir önkoşuldur.

Türkiye'de ücretliler içinde ne kadarının tek gelir kaynağının başkasına ait işyerlerinde çalışma karşılığı elde edilen ücret olduğu, ne kadarının üretim araçlarıyla mülkiyet bağıını sürdürdüğü konusunda pek araştırma yapılmadı.

Ücretlilerin mülksüzleşmesi, diğer bir deyişle, üretim araçları mülkiyetinden arınması dünyaya bakışlarını, sorunlarının bilincine varışlarını ve çözümler arayışlarını doğrudan etkiler. Önümüzdeki yıllarda ücretlilerin toplumsal yaşamdaki öneminin çok artacağı inancı, beklentisi ve umudunu taşıyorum. Bu nedenle, bu etkiyi belirleyecek etmen-

lerden biri olarak mülksüzleşme sürecinin incelenmesi gerektiğini düşünüyorum. Bu yazı bu doğrultuda bir çabadır.¹

ÜCRETLİLER VE EK GELİR KAYNAKLARI:

Ücretlilerin üretim araçları üzerindeki mülkiyetle ilişkisi, içiçe geçmelerle, çeşitli biçimlerde sürer: (1) Ücretli, köyde toprak sahipliğini sürdürebilir. Toprağı bir başkasına kiralamış, yarıcıya (ortakçıya) vermiş olabilir ya da kendisi işlemeye devam edebilir. (2) Ücretli, kendi emeğiyle üretimde bulunduğu küçük bir işyeri açmış, ya da evde kendi araçlarıyla üretimde bulunuyor olabilir. (3) Ücretli hisse senedi mülkiyeti aracılığıyla bir gelir elde ediyor olabilir. (4) Ücretli rantıye olabilir.

Ücretli, üretim araçları üzerindeki mülkiyeti sürmeden de çeşitli ek gelir kaynaklarına sahip olabilir: (1) Ücretli evine iş alabilir, evde araçsız ya da mülkiyeti başkasına ait araçlarla üretimde bulunabilir, ikinci bir işte ücretli olarak çalışabilir. (2) Ücretliye köyden (karşılık-

sız) gıda yardımı gelebilir. (3) Ücretliye yurtdışında çalışan yakın akrabadan (karşılıksız) para yardımı gelebilir. (4) Ücretli emekli aylığı alıyor olabilir.

Türkiye'de sendikalar ücretlilerin ya da en azından kendi üyelerinin ek gelir kaynakları konusunda araştırma yapmadılar. Ancak Devlet İstatistik Enstitüsü'nün yeni yayımladığı anket sonuçları bu konuda bazı değerlendirmelere olanak veriyor. Bazı başka anketlerle de konuya daha açıklık getirmek mümkün.

DİE 1973-1974 yıllarında, nüfusu 2000'in altındaki kırsal kesim yerleşim birimlerinde kapsamlı bir anket uyguladı. Anket sonuçları 1979 yılında Kırsal Kesim Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamaları (1973-1974) adı altında yayımlandı. 1978-1979 yıllarında da nüfusu 10 binin üstündeki 40 yerleşim biriminde yapılan anketlerden hareketle 1982 yılında Kentsel Yerleşim Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anket Sonuçları (1978-1979) ve 14 ayrı kitap halinde Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Kayseri, Ordu, Samsun, Trabzon ve Zonguldak illeri için Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anket Sonuçları basıldı.

KIRSAL KESİMDE ÜCRETLİLERİN MÜLKÜSÜZLEŞMESİ:

Kırsal kesime ilişkin çizelgelerden yukarıda ele alınan konularla ilgili olarak derlediğim bilgiler özetle şöyle: 2 binin altında nüfuslu yerleşim birimlerinde 12 yaşın üstündeki faal nüfus 11,3 milyon. Bu toplamın 1 milyon 173 bini ücretli ve 6,4 milyonu ücretsiz aile çalışanı.

Kırsal kesimde 1 milyon 173 bin ücretli olmasına karşın, 1 milyon 790 bin kişinin ücret geliri var. Di-

Çizelge I: Kırsal Kesimde Hanehalkı Reisinin Toplumsal Konumu ve Kaynaklarına Göre Hane Toplam Gelirleri (Milyon TL)

Toplumsal konum	Hane Sayısı	Üretimden satışlar	Ticaret geliri	Hizmet geliri	Ücret geliri	Diğer gelir ¹	Toplam gelirler
Ücretli	457 494	1 431,5	433,1	709,1	3 197,2	447,3	6 218,2
İşveren	74 708	495,3	125,5	53,8	231,6	114,3	1 020,5
Kendi hesabına çalışan	2 101 771	12 846,0	3 203,1	2 133,9	3 759,7	2 325,6	24 268,2
Mesleksiz ya da mesleği belirlenmemiş	199 932	676,3	107,2	122,6	481,0	868,3	2 255,4

(1) Diğer gelir: Faiz, kira, tek taraflı transfer geliri.

ger bir deyişle, 617 bin kişinin ana geçim kaynağı ücretlilik değil, ancak bu kişiler belirli dönemlerde ücretlilik de yapıyor, ücret geliri de elde ediyorlar. Temel özelliği ücretlilik olmadan ücret karşılığı çalışan kitlenin bu büyüklüğü, kırsal kesimde ve kentlerde inşaat sektöründe ücretlilerin örgütlenmesinde önemli sorunlar yaratıyor.

Kırsal kesimde haneler hane reislerinin işteki durumuna göre sınıflandırılmış. Ücretli olmadan ücret geliri elde edenlerin durumunu ve elde edilen gelirin hane için önemini bu konudaki sınıflandırmalarda izleyebiliyoruz. Hanehalkı reisi işveren olan hanelerin sayısı 75 bin. Bu hanelerin yıllık toplam geliri 1 milyar 21 milyon TL. Bu gelirin yüzde 23'ü ücret geliri (Bkz. Çizelge 1).

Hanehalkı reisi kendi hesabına çalışan 2 milyon 102 bin hanenin yıllık toplam geliri 24 milyar 268 milyon TL. Bu toplamın 3 milyar 759 milyon lirasını (yüzde 15) ücret geliri oluşturuyor.

Hanehalkı mesleksiz gözüken 200 bin hanenin toplam geliri 2 milyar 255 milyon TL. Bu gelirin ise yüzde 21'i ücret geliri.

Ücret gelirinin işveren, kendi hesabına çalışan ve mesleksiz hane başkanlı hanelerin toplam geliri içindeki payının yüzde 23, yüzde 15 ve yüzde 21 gibi yüksek oranda olması, toplumsal yapı ve dinamikte gözönünde bulundurulması gereken önemli bir olgu.

Ücret gelirinin bu hanelere dağılımı da yapıdaki bulanıklığı sergiliyor. Anket yapılan 1973-1974 döneminde kapsamdaki kırsal kesimde 7 milyar 669 milyon liralık ücret geliri yaratılmış. Ancak bu toplam ücret gelirinin sadece yüzde 42'sini ücretliler elde etmiş. Kendi hesabına çalışanların ücret geliri ücretlilerinkinden fazla (toplamın yüzde 49'u). Toplam ücret gelirinin yüzde 6'sını mesleksizler, yüzde 3'ünü işverenler

almış (Bkz. Çizelge II). Kırsal alanda ücretli olmayanların bu yaygın ücret gelirine karşın, kentlerde ücret geliri elde edenlerin yüzde 98,2'si ücretli.

Madalyonun diğer yüzü ise, ücretlilerin gelir kaynakları.

Ankete göre, kırsal kesimde hane reisi ücretli 457 bin hane gözüktüyor. Bu hanelerin toplam yıllık geliri 6 milyar 218 milyon TL. Bu toplam gelirin yalnızca yüzde 51'lik bölümü (3 milyar 197 milyon TL) ücret geliri. Ücretli hanelerin toplam gelirinin yüzde 23'ünü kendi üretimlerinden yaptıkları satışlar, yüzde 7'sini ticaret geliri, yüzde 11'ini hizmet geliri, yüzde 7'sini de diğer gelirler oluşturuyor.

Kırsal kesimde bu sınıfsal bulanıklığın ve sınırların belirsizliğinin yanı sıra dikkati çeken diğer bir nokta da, ücretlerin bir kısmının hâlâ mal (ürün) biçiminde ödenmeye devam edilmesi. Ücret gelirlerinin yüzde 5'i bu biçimde ödenmiş.

Kırsal kesimde ücretlilerin mülksüzleşmeleriyle ilgili olarak başvurabileceğimiz ikinci bir anket Gruplu Maden İşçileri çalışması. Bu çalışma, Türkiye'de işçilerle ilgili olarak yapılmış içeriği en zengin ve kapsamlı araştırma. Anket 1974-1975 yıllarında Zonguldak Metropolitan Alanı Belediyeler Birliği Planlama Örgütü Başuzmanlığı tarafından yapılmış ve 1976 yılında taksir olarak yayımlanmış. Çalışma, bir ay Zonguldak kömür madenlerinde, bir ay köylerinde kendi işlerinde çalışan ve köyde oturan 10 bini aşkın kişiyi kapsıyor. İşletmede belirli bir anda bu biçimde çalışan 10 bini aşkın kişi varken, bir o kadar aynı anda köylerinde. Bu biçimiyle bakıldığında, gruplu işçiler ("münavebeli işçiler") Zonguldak'ta kömür işçilerinin yaklaşık yarısını oluşturuyor.

Bu anketin sonuçlarına göre, gruplu işçilerin yüzde 97'sinin tarım geliri var. Yüzde 14'ü Federal Almanya'da çalışan yakın akraba-

sından parasal yardım alıyor. Yüzde 81'i ise hayvan besliyor. Bu özel durumda mülksüzleşme, kırsal kesimde genel olarak belirlenenin çok daha gerisinde kalıyor. Bu özel durumda mülksüzleşme süreci yaşanmıyor, belki tam tersine çeşitli gelir kaynakları sayesinde mülklüleşme süreci kısıtlı bir biçimde sürüyor.

KENTSEL KESİMDE ÜCRETLİLERİN MÜLKÜZLEŞMESİ:

DİE tarafından yapılan ve yayınlanan kentlere ilişkin anketin sunulduğu biçimi kırsal yerler anketinden farklı. Bu nedenle yukarıdaki yöntemin aynı izlemek mümkün değil. Kırsal kesim anketinde hane reislerinin işteki durumuna göre yapılan sınıflandırmadan hareketle, hanelerin toplam gelirinin gelir kaynaklarına göre dağılımı veriliyordu. Kentsel yerler anketinde ise gelirin dağılımı verilmiyor; gelir sahiplerinin sayısı sunulmuş. Sunustaki bu değişiklik karşılaştırmayı zorlaştırıyor.

Kentsel yerler anketlerine göre, Türkiye'de 10 binin üstündeki nüfuslu yerleşim birimlerinde 2 milyon 727 bin ücretli var. Bu ücretlilerin 74 bininin ayrıca "müteşebbis" geliri, 259 bininin diğer kaynaklardan geliri (gayrimenkul geliri, menkul kıymet geliri, hibe ve tek taraflı transfer geliri) var. Çok kabaca şu söylenebilir: 2 milyon 727 bin ücretlinin 2 milyon 394 bini tümüyle mülksüzleşmiş. Diğer kaynaklardan geliri olanların bir bölümü emekli aylığı alanlar. Ayrıca hem "müteşebbis" geliri, hem "diğer" gelir kaynaklarına sahip kişiler olabilir. Bunlar düşünüldüğünde, kentlerde 2 milyon 400 binin üstünde bir mülksüzleşmiş ücretli kitesinden söz edilebilir. Kırsal kesimle karşılaştırıldığında kentsel kesimde ücretliler açısından sınıfsal ayırımın çok daha net ve iç yapının çok daha berrak olduğu kolayca söylenebilir (Bkz. Çizelge III).

Ankette müteşebbis geliri olan 275 bin kişi değerlendirilmiş. 275 bin işverenin sadece 3 bininin bir biçimde ücret geliri var. İşverenin diğer gelir kaynaklarına sahip olmaları sınıfsal yapılarını bulandırmıyor. 275 bin işverenin 38 bininin diğer gelir kaynakları var.

Kendi hesabına iş yapanların sayısı 1 milyon 73 bin dolayında. Bu toplamın 48 bininin ücret geliri de var (yüzde 4,4). 173 bini ise diğer gelir kaynaklarına sahip.

Kentsel ve kırsal kesimlerde sınıfsal ayrımların netliği ve sınıfların iç yapılarının berraklığı il düzeyindeki verilerde de açıkça görülüyor. Erzurum'da ücret geliri elde edenlerin içinde ücretlilerin oranı yüzde 99,5; ücretliler içinde ücret dışı geliri olanların oranı ise yüzde 5,9. Eskişehir'de ise ücretliler arasında ücret geliri olanların oranı yüzde 24,1. Veri yayınlanan 14 ilde bu konudaki özet durum Çizelge IV'te sunuluyor.

Kentlerde ücretliler arasında yaygın bir mülksüzleşmeden rahatlıkla

letmelerde üretimin aksamasıydı (Bkz. Nusret Ekin, "Türkiye'nin Sanayileşmesinde Köylü-Şehirli İşçiler" İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Haziran-Eylül 1968, s. 225-264. Nusret Ekin'in bu değerli makalesi bu konuda çok önemli gözlemler içeriyor.)

Mülksüzleşmiş ücretlilerin ikinci bir işte ücretli olarak çalışması, köyünden ya da yurtdışındaki akrabasından malsal (aynı) ya da parasal (nakdi) destek görmesi, davranışlarını üretim aracı-sahibi olmaktan farklı doğrultuda ve boyutta etkiler.

geri düzeyde; buna bağlı olarak da, ayrımlar bazen muğlak, iç yapılar bazen bulanık. Ancak başka çalışmalar, kırsal kesimde yapının da netleşme ve berraklaşma doğrultusunda geliştiğini gösteriyor.

Mülksüzleşme, ücretli hareketinin gelişimi için gerekli, ancak tek başına yeterli olmayan ve fazla yarar sağlamayan bir olgu ve süreç. Toplumsal hareketin karmaşık yapısı, insanı bu olayları kavrayışta kolaycılığa ya da yığnılığa itebilir. Kolaycılık, bir ya da birkaç temel değiştirenle (parametreyle) tüm

Çizelge III: Kentsel Kesimde Toplumsal Konum ve Gelir Kaynakları (Kişi)

	Ücretli	İşveren	Kendi hesabına çalışan	Diğerleri ²	Toplam
Ücret geliri olan	2 726 704	3 136	47 677	—	2 777 517
Müteşebbis geliri olan	73 622	274 956	1 073 397	—	1 421 975
Diğer geliri olan ¹	259 203	38 163	173 419	718 040	1 188 825

(1) Diğer gelir: Gayrimenkul geliri, menkul kıymet geliri, hibe ve tek taraflı transfer gelirleri.

(2) Diğerleri: İşteki durumu bilinmeyenler, geliri olup da bir işte çalışmayanlar

söz edebiliriz. Kırsal kesimde ise özellikle ücretlilikle küçük üreticilik arasındaki ara kesimin önemli olduğu, ayrımları net olan berrak kategorilerin kentlerdeki düzeyde oluşmadığı düşüncesindeyim.

1940'lı yıllarda ise Türkiye'de özellikle kamu kesimi endüstri işletmelerinin en önemli sorunlarından biri işçilerin henüz topraktan kopmamış (mülksüzleşmemiş) olmasıydı. 1943 yılında Sümerbank Umumi Murakabe Heyeti Raporu'nda ele alınan en önemli sorunlardan biri, işçilerin hasat mevsiminde işi bırakıp köye gitmeleri ve bu nedenle iş-

SONUÇ:

Türkiye'de ücretliler açısından sınıfsal ayrımlar net, iç yapılar berrak mı? Ücretlilerin gelirleri içinde ücret gelirinin payı ve ücretliler içinde salt ücret geliri olanların oranı arttıkça ve ayrıca ekonomide elde edilen ücret geliri içinde ücretlilerin aldığı pay ve ücret geliri elde edenler içinde ücretlilerin oranı yükseldikçe, ayrımların net ve iç yapıların berrak olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan baktığımızda, Türkiye'de kentsel yerleşim birimlerinde ayrımlar net, iç yapılar berrak. Kırsal kesimde mülksüzleşme süreci daha

yapı ve dinamiğin kavranabileceğinin sanılmasıdır. Olaylara bu biçimde yaklaşanlar şans eseri bazı gelişmeleri doğru değerlendirebilirler bile, bütünü (diğer bir deyişle, yaşamı) kavrayamazlar. Bu yaklaşım ya insanın yaşamı yadsımasına, dünyayı düşündüğü biçimiyle algılamasına varır, ya da kişi karmaşıklığının yığnılığına düşer.

Mülksüzleşme olgu ve süreci yaşamın karmaşık bütünlüğü mozayığının sadece bir parçası. Ama bir parçası. Bu mozayik onsuz tamamlanmıyor. Temel parçalardan birisi. Bu yazı da, amacı ve açıklayabildiğiyle, bu küçük ama önemli parçayla sınırlı. Aslanan bu önemli ayrıntı aracılığıyla bütünün, yaşamın daha doğru algılanması. Ancak yaşamı doğru algılayarak daha güzel bir yaşam için yerinde ve doğru müdahalelerde bulunabiliriz. Yaşamın doğru algılanması ise tek tek kişilerin gücünü aşan bir görev. Ama insana umut veren bir gelişim, Türkiye'de entelektüel birikimin, birçok insanın katkısıyla, ücretlilerin toplumsal yapı ve dinamiği mozayığını tamamlayabilecek düzeyde olması.

NOT

1- Mülksüzleşme kavramı hiç mülk sahibi olmamaktan farklı. Mülksüzleşme, üretim araçları mülkiyeti ile ilgili bir kavram. Ücretliler rantiyelik yapmadan kendi kullanımları için bir konuda sahip olduklarında mülklü sayılmıyorlar.

Çizelge II: Kırsal Kesimde Ücret Geliri Olanların Toplumsal Konumu (Milyon TL)

Toplumsal konum	Ücret Geliri	Toplam ücret gelirine oranı (yüzde)
Ücretli	3 197	41,7
Kendi hesabına çalışan	3 760	49,0
Mesleksiz - işsiz	481	6,3
İşveren	232	3,0
TOPLAM	7 669	100,0

Çizelge IV: 14 İlde Kentsel Kesimde Ücretlilerin Mülksüzleşme Durumu

	Ücretliler içinde ücret dışı geliri olanların oranı (yüzde)	Ücret geliri elde edenler içinde ücretlilerin oranı (yüzde)
Adana	7,5	99,1
Ankara	14,2	97,4
Antalya	12,6	99,0
Bursa	10,2	99,3
Diyarbakır	11,3	99,5
Erzurum	5,9	99,5
Eskişehir	24,1	98,5
İstanbul	9,5	98,6
İzmir	12,4	98,5
Kayseri	8,2	96,3
Ordu	22,8	99,8
Samsun	10,7	97,5
Trabzon	9,6	98,7
Zonguldak	14,6	96,6

Söylev'deki gazeteciler:2

ALİ KEMAL

■ Safa TEKELİ

"Kim bu Ali Kemal?
Gazete muhabiri
İngiliz'den para alır.
Adamıydı Halifenin.
Gözlüklü

şişman.
Kan damlardı kaleminden,
fakat murdar
fakat pis bir kan..."

1867'de İstanbul'da doğdu Ali Kemal. Asıl adı Ali Rıza. Babası Mumcular Kethüdası Ahmet Efendi. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra; kayırma sonucu girdiği Mülkiye Okulu'nun dördüncü sınıfındayken, buradan ayrılarak 1886'da Paris'e, oradan da Cenevre'ye gider. Fransızca öğrendikten sonra 1888'de İstanbul'a dönen Ali Kemal, Mülkiye'nin bitirme sınavlarına hazırlanırken, gizli ve siyasi bir derneğin kurucularından olma suçlamasıyla tutuklanıp, Halep'e sürülür (1889 Temmuz). Halep'teki beşinci senesi sonunda izinsiz İstanbul'a döndüğünde, tutuklanıp başka bir yere sürüleceğini öğrenince Paris'e kaçar. 1897'de Brüksel Sefareti İkinci Katipliğine getirilir. Avrupa'dayken Jön Türk hareketine katılacağı sanılır. Fakat, hiçbir zaman Jön Türk olarak nitelenmemiştir. Bu sıralar II. Abdülhamit yönetimine yararlı

çalışmalarda bulunur; iki yüzlü bir siyaset güttüğü belirtilmektedir. II. Meşrutiyet'in ilanından az önce İstanbul'a dönen Ali Kemal, Meşrutiyet'in ilanından sonra, İktidarın başyazarlığını üstlendiğinde İttihat ve Terakki'ye karşı tutum içindedir; Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne girer. 4 Mart 1919'da işbaşına gelen Damat Ferit Paşa hükümetinde Marif; 15/16 Mayıs 1919'da istifa edip yeniden kurulan Ferit Paşa hükümetinde ise Dahiliye Nazırlığı görevini üstlenen Ali Kemal, 26 Haziran 1919'da görevinden istifa eder. Bakanlık görevi sırasında ve daha sonra Peyam-ı Sabah'ın başyazarlığını yaparken Milli Mücadele'ye karşı çıkan Ali Kemal, Zafer'den sonra, yargılanmak üzere Ankara'ya götürülürken 6 Kasım 1922 günü İzmir'de linç edilmiştir.

* * *

Atatürk, Söylev'inde Ali Kemal'in "gazetecilik" yönünden söz etmiyor. Söylev'deki Ali Kemal, İngiliz Muhipler Cemiyetine girenler arasında yer alan "Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey"dir. Görünürde İngiltere'nin koruyuculuğunu isteyenlerin; nedir, asıl amaçları yurtta karışıklıklar çıkararak, Milli Mücadele'yi

baltalamaya çalışan işbirlikçilerin yanında yer alan Ali Kemal Bey. 1919 Mayıs'ında, İngiliz Muhipler Cemiyeti'nde yer alan Ali Kemal, 1918 yılı Kasım ayı içinde kurulan ve Amerikan mandasını savunan Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kurucuları arasında görünüyor. Bu çelişkili görünümün dışında, çelişmeyen bir düşünce var: Türkiye'nin kendi kendini yönetemeyeceği düşüncesi. 6 Aralık 1918'de Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin bazı gazetelerde bildirisinin yayınlandığı gün Ali Kemal, Sabah gazetesinde yazdığı başyazıda Amerikan mandasının istenmesinin asıl nedenini aynı düşünceyle anlatıyordu. Sadun Tanju da, Ali Kemal'in, Osmanlı İmparatorluğunun batış döneminin özgürlükçü aydınları arasında, kişiliği çok değişik, çok çarpıcı, çok özel bir adam olduğunu söylüyor.

SÖYLEV'DEKİ ALİ KEMAL

Atatürk, ilk kez İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne girenler arasında gösterdiği Ali Kemal'den, daha sonra, kendisini görevden çıkarttığını bildiren genelgesi nedeniyle söz ediyor. Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in 23 Haziran 1919'da yayımladığı bu genelgesinden Mustafa Kemal'in ilk anda haberi olmamıştır. O sıralar Amasya'dadır ve 21/22 Haziran 1919 gecesi Amasya Genelgesini emir subayı Cevat Abbas Bey'e söyleyip yazdırmıştır. 27 Haziran günü Amasya'dan Sivas'a geldiğinde haberdar olur bu genelgeden. Şifreli olarak yayımladığı genelgesinde şöyle diyor Dahiliye Nazırı Ali Kemal:

"Mustafa Kemal Paşa, büyük bir asker olmakla birlikte, bugünün siyasasını o ölçüde bilmediği için olağanüstü yurtseverlik ve çaba göstermesine karşın, yeni görevinde hiç başarılı olamadı. İngiliz Olağanüstü Temsilcisinin isteği ve uestemesi üzerine görevinden alındı ve alındıktan sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha çok açığa vurdu..."

Ali Kemal Dahiliye Nazırlığı Görevinden Çekiliyor

Ali Kemal'in genelgesinde görüldüğü gibi, Mustafa Kemal'in görevden çıkartılmasında "İngiliz Olağanüstü Temsilcisinin isteği ve uestemesi" etken oluyordu. Bu günlerde Sadrazam Damat Ferit Paşa da, Ali Kemal'e nazır olarak görevini yapması gerektiğini hatırlatıyordu. Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak basışının

Ali Kemal'in bir karikatürü... Paris'te bulunduğu günlerde Jön Türkleri, Abdülhamit'e jurnal ettiği açıklandığı zaman yayınlanıyordu.

hemen ardından Milli Mücadele'yi örgütlemeye başlaması, İngiltere'yi ve İstanbul'daki Ferit Paşa hükümetini tedirgin etmişti. Zaten Ali Kemal de, Yahya Kemal Beyatlı'nın anlattığına göre; Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa'nın 'Meşhur Hayza nutkundan' haberdar olduğu zaman kabına sığamıyor, hiddetinden adeta çıldırıyor, sağına soluna küfür savuruyordu.

Ali Kemal, 26 Haziran 1919 günü, yani genelgesini yayımladıktan üç gün sonra, Atatürk'ün deyişiyle "düşmanlara ve padişaha önemli bir görev yaptıktan sonra" dahiliye nazırlığı görevinden çekiliyordu. Ali Kemal, görevden çekilişini sadrazama resmi bir yazıyla bildiriyor ve saraya gidip, padişaha da kendi eliyle bir çekilme yazısı sunuyordu.

Ali Kemal, Vahdettin'e sunduğu çekilme yazısında; Osmanlı ülkesin-

de birden başgösteren ayaklanma ateşinin yok edilmesi için önlemler aldığından söz ediyor ve padişahıtan gördüğü yakın ilgiyi de çekemeyen kimi arkadaşlarının boş özürlüyle ayaklanmanın genişlemesine yol açtıklarını anlatıyor. Gerçekten de, aynı hükümette Harbiye Nazırı olan Şevket Turgut Paşa, Ali Kemal'in tutumuna karşı çıkıyordu. İki bakan arasındaki tartışma sonucu, Şevket Turgut Paşa hükümetteki görevinden ayrılıyor, fakat, Paşa'nın arkadaşları, Ali Kemal'i de, görevinden çekilmeye zorluyorlardı.

Ali Kemal yine, padişaha sunduğu yazısında "Resmi görevinden çekilmekle birlikte özel olarak hizmet edeceğini ve bağlılıktan ayrılmayacağını" da sözlerine ekliyordu. Vahdettin de, buna karşılık Ali Kemal'e: "Beni büsbütün yalnız bırakmayacağınıza güveniyorum. Bağlılığınız bana büyük umut ve avuntu vermişti.

Saray her dakika size açıktır. Refik Halit Bey'le (Karay) işbirliği yapmaktan ayrılmayınız" gibi okşayıcı sözler söylüyor.

Ali Kemal, İngiltere Çıkarına Çalışanlarla Birlikte

Ali Kemal'in "düşmanlara ve padişaha karşı önemli bir görev yaptıktan sonra", dahiliye nazırlığından çekilişini anlatan Mustafa Kemal, onun "asıl gerçek görevi"ne dikkatimizi çekiyor. Söylev'inde yer verdiği belgeler; Ali Kemal'in Milli Mücadele'ye olan karşıtlığını, İngiltere çıkarına çalışanlarla işbirliği yapacak derecede ileri götürdüğünü belirliyor. Atatürk'ün Söylev'inde yer verdiği belgeler; İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin "sözde başkanı" dediği Sait Molla'nın, derneğin perde arkası başkanı Rahip Frew'e, diğer bir tanımlamayla İngiliz ajanı ordu papazı Albay Emiling'e rapor olarak gönderdiği on iki mektuptan oluşuyor. Ali Kemal'in adı, bu mektupların üçünde geçiyor. Mektuplarda, Ali Kemal'e "bir armağan sunmak" tan, kendisinin "sık sık kollanılması" gerektiğinden ve Ali Kemal'e, görüştüğü bir kişinin, "Biz, sizin İngilizler hesabına çalıştığınızı anladık" dediğinden söz ediliyor. Ayrıca, mektuplarda, Ali Kemal için, gizlerini bilen bir adam olarak gücendirilmemesi gerektiğinden, yoksa planların yabancı ellere geçebileceğinden; Ali Kemal'in yönergelere eksiksiz uyacağından ve işlerin bu landırılacağından da, söz ediliyor.

Mustafa Kemal, Adapazarı dolaylarındaki kışkırtmaları anlatırken de, yine Ali Kemal'den söz ediyor ve İstanbul'da, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Askeri Nigehban Cemiyeti, İngiliz Muhipler Cemiyeti gibi Milli Mücadeleye karşı grupların kurdukları birlik ile Ali Kemal ve Sait Molla'nın Müslüman olmayan halkı durmadan Kuvayı Milliye'ye karşı kışkırtmaya başladıklarını anlatıyor. Görüldüğü gibi Mustafa Kemal, Milli Mücadele'ye karşı olup, İngilizlerin yanında yer alan Ali Kemal'in oynadığı rolü iyice belirleyebilmek için, adından özellikle söz ediyor ve Söylev'de, Ali Kemal'in adı, İngilizler hesabına çalıştığı tescil edilmiş Sait Molla ile hep yan yana anılıyor.

Ali Kemal'in, Milli Mücadele'ye Karşı Çıkışının Nedenleri

Ali Kemal için, "kasa süren dahiliye nazırlığında, Anadolu hareketine karşı çıkışın ilk belirtilerini göstermekten başka, hemen hemen

Sabah'ın patronu Mihran Efendi

hiçbir şey yapmamıştı" deniliyor.

Ali Kemal, Anadolu'ya ve Mustafa Kemal'e inanmıyor; O'nu, İttihatçıların bir devamı, hiç değilse bir aleti olarak kabul ediyordu. Ali Kemal'e göre, maddi manevi bütün gücünü kaybetmiş bir ülke, silahla değil, olsa olsa, siyaset yoluyla kurtarılabilirdi. Bu kanı kendisinde öyle bir saplantı haline gelmişti ki, aksini savunanlar -kendi deyimleri ile- "Ya çılgın, ya maceraperest, ya da gizli niyetler taşıyan birtakım eşkiyadan ibaretti." Ali Kemal, gerçekten de, Anadolu'daki ulusal örgütlenmeyi, Kuvayı Milliye'yi, İttihatçıların bir devamı olarak göstermek için çaba harcıyordu. Milli Mücadele'ye ve Mustafa Kemal'e karşı oluşunun birinci nedeni de, böylece, Ali Kemal'in, İttihat ve Terakki'ye olan düşmanlığında beliriyordu. Bu düşmanlık, doğal olarak eskilere dayanıyor. II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimi sırasında Ali Kemal'in, Paris'e, Jön Türklerin yanına geldiğinde; Yahya Kemal, o buhranlı günlerde oldukça entrikalı bir rol oynadığını, fakat Jön Türk sayılmadığını, bunun nedeninin de, hiçbir zaman açıktan açığa Sultan Abdülhamit'e karşı çıkmayıp olduğunu anlatıyor. Hiçbir Türk yazarı İstan-

bul gazetelerine yazı yazamazken Ali Kemal'in "Paris Mektupları", İktidam gazetesinde düzenli olarak yayınlanıyordu. Yahya Kemal Beyatlı'nın deyişiyle, "İdare-i Hamidiye'nin, Ali Kemal'e özel bir güveni olduğu daha o sıralar anlaşılıyordu.

Nasıl güveni olmasın ki "İdare-i Hamidiye'nin Ali Kemal'e? Çünkü Ali Kemal, Paris'te, II. Abdülhamit baskıcı yönetiminin güvenliğini kazınacak çalışmalarda bulunuyordu. Bunu, 1908'de, Meşrutiyet'in ilanından hemen önce İstanbul'a geldiğinde, II. Abdülhamit'e sunduğu jurnalinde görmek mümkün. Bu jurnalde, sadakatinden söz eden Ali Kemal, Avrupa'daki saltanat aleyhtarı tutumdan duyduğu üzüntüyü de belirtiyordu. Meşrutiyet'in ilanından sonra, İktidam'ın başyazarlığını üstlenen Ali Kemal, İttihat ve Terakki'ye karşıtlığını sürdürüyor ve onu Paris'ten beri tanıyıp, sevmeyen İttihat ve Terakki ileri gelenleri Doktor Nazım ve Bahaaddin Şakir'in düşmanlıkları bilenip duruyordu.

Ali Kemal'in, Milli Mücadele'ye ve Mustafa Kemal'e olan karşıt ve yıkıcı tutumunun, İttihat ve Terak-

ki ile arasındaki düşmanlığın yanın-da, bir diğer nedeni de, İngilizlere olan yakınlığında ve İngiltere'nin çıkarına çalışanlarla birlik oluştunda beliriyordu. Mustafa Kemal, İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne girenleri Ali Kemal'le birlikte saymadan önce, "Bence bu derneği kuranlar, kendi varlıklarını ve kişisel çıkarlarını sevenler ve kendi varlıklarıyla çıkarlarının dokunulmazlık çaresini Lloyd Corc (Lloyd George) Hükümeti aracılığıyla İngiliz desteğini sağlamakta arayanlardır" diyor; Ali Kemal'in İngiltere'ye olan yandaşlığının altındaki asıl düşüncesine de, anlam kazandırmış oluyordu. Mustafa Kemal, İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne girenler için "Bedbahtlar" demistir. Ali Kemal'in, bu "Bedbahtlar" deyimini hatta daha da fazlasını, Milli Mücadele'ye sonuna dek karşıt kalıp, zararlı çalışmalarda bulunarak hakettiği rahatlıkla söylenemez mi? Denilebilir ki, Ali Kemal, padişaha verdiği sözde durmuştur. Dahiliye Nazırlığı görevinden çekilirken, padişaha, resmi görevinden çekilmekle birlikte özel olarak hizmet edeceğini ve bağlılıktan ayrılmayacağını söylememiş miydi? Bunun yanında, Ali Kemal'in kazancı sevmesi ve para teklifleri karşısında zayıf oluştundan da söz ediliyor. Yahya Kemal, Ali Kemal'in gazetesi Peyam-ı Sabah'a, Ferit Paşa Hükümetinden ödenek aldığı için, Ferit Paşa ile bir aralık giriştiği kavga sırasında ortaya çıktığını anlatıyor.

ALİ KEMAL VE PEYAM-I SABAH

Milli Mücadele'ye ve Mustafa Kemal'e karşıt tutum takınan gazeteci denildiğinde akla ilk gelen, adı en başta sayılan Ali Kemal; gazete denildiğinde de, Peyam-ı Sabah'ın, demek mümkün.

Ali Kemal'in, ilk sayısını -birkaç yakını ile birlikte- 14 Ekim 1913'te çıkardığı gazete Peyam adını taşıyordu. Peyam'da da, İktidam'da olduğu gibi, İttihat ve Terakki karşıtlığını sürdüren Ali Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na girmesinden sonra, Peyam'ı kapatması için, İttihatçıların tarafından tehdit ediliyor ve daha sonra da, kendisine gazetesini kapatması için, resmi bir yazı gönderiliyor; bunun üzerine Peyam kapanıyordu. Ali Kemal, Peyam'ı yeniden, dahiliye nazırlığı görevinden ayrıldıktan sonra çıkartıyor, masraflar önüne geçemediğini görünce de, Sabah'la birleştiriyordu. Sabah, Mihran Efendi'nin (Nakkaşyan) gazetesiydi. İlk sahibi Papadopoulos adında bir Rum olan,

1875 yılında yayın hayatına giren gazete, sekiz yıl sonra Mihran Efendi tarafından satın alınıyordu. Peyam ve Sabah gazeteleri 1920'de birleştiklerinde, gazetenin başyazarlığını Ali Kemal üstleniyor, mali işler ile de, Mihran Efendi uğraşıyordu. Ve Ali Kemal'in adı da, bir Ermeni olan Mihran Nakkaşyan ile ortak olduğu için "Artin Kemal"e çıkıyordu.

Ve Peyam-ı Sabah'ta Yazdıkları

Ali Kemal, Peyam'da başlattığı Milli Mücadele'ye ve Mustafa Kemal'e olan karşıt tutumunu, Peyam-ı Sabah'ta yazdıklarıyla da sürdürüyordu. Aşağıda verilecek örnekler, onun, Milli Mücadele'ye yazıları da, yaptığı saldırıların aşırılığına hak verdirecek nitelikte:

"Yalancı milliyet davası, şer-i şerife aykırıdır." (Ali Kemal, Peyam-ı Sabah, 11 Nisan 1920)

"Mustafa Kemal ne yaptı? İsyan" (Peyam-ı Sabah, 2 Ağustos 1920)

"İdam, idam, idam. Mustafa Kemal cezasını bulacak." (Ali Kemal, Peyam-ı Sabah, 25 Nisan 1920)

"Mustafa Kemal'in maskaralıkları." (Ali Kemal, Peyam-ı Sabah, 7 Mayıs 1920)

"Mustafa Kemal ve hempalarının idamı." (Peyam-ı Sabah, 13 Mayıs 1920)

"Büyük Millet Meclisi, küçük heriflerin esiridir." (Ali Kemal, Peyam-ı Sabah, 1 Ocak 1922)

"Ankara ileri gelenlerinin zihniyetiyle ancak İran ve Turan'a gidebiliriz, fakat Edirne, İzmir ve İstanbul'un özgürlüğüne yetişemeyiz." (Ali Kemal, Peyam-ı Sabah, 26 Ağustos 1922)

Dahiliye nazırlığının resmi sorumluluklarından da, kurtulmuştu artık; kalemini adeta bir zevk ve eğlence aracı gibi kullanıyordu. Bir başka deyişle, sorumsuzca. Örnekleri mi?

Yahya Kemal, İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgal kuvvetlerince işgal edilmesini Ali Kemal'in sıcak bir sevinçle karşıladığını yazıyor. Ali Kemal'e göre, "maskaralık" yapan Mustafa Kemal kimdi ki! Böyle soruyordu, Mustafa Kemal'i ve Anadolu'daki örgütlenmeyi aşağılamak için:

"Mustafa Kemal kimdi? Bu zat Harb-i Umumi içinde birdenbire şöhrat kazanmıştı. Mustafa Kemal Paşa aşağı, Mustafa Kemal

Ali Kemal'in bir karikatürü

Paşa yukarı idi... Vatanın lehine olmazsa aleyhine olsun, bir gürültü çıkarmak için fırsat aradı. Anadolu kargaşasında aradığını buldu. İşte biz açıkça söylüyoruz: Hükümet biraz satvet ve azimle davranırsa, o sahte, o kof hareketlerden eser kalmaz."

İstanbul gazeteleri Sevr Antlaşmasının imzalanması haberini genellikle -yas belirtisi olarak- koyu siyah başlıklarla veriyorlardı. Ali Kemal ise, şöyle diyordu:

"Bu muhaadenin imzası için biz de hakiki bir matem duyduk. Fakat bunun için ne gazetemizi siyah çizgilere boyarız, ne de çocuk gibi ağlar, bağırırız."

Anadolu Basını, Ali Kemal'e ve Peyam-ı Sabah'a Karşı Çıkıyor

Milli Mücadele'ye saldıran yazıları, Rum ve Ermeni gazeteleri tarafından iktibas edilirken Ali Kemal,

bundan utanç duymayacak bir durumdaydı.

Anadolu basını ise, Ali Kemal'in Milli Mücadele'ye zarar verici nitelikte olan tutumuna karşı duyarlıydı. Ali Kemal'e ve gazetesi Peyam-ı Sabah'a karşı Anadolu'da etkili yayınlar yapıyordu. Aka Gündüz, oldukça tutulan ve İstanbul'daki Peyam-ı Sabah'ın sahte dorusunun kendi çıkardığı Anadolu'da Peyam-ı Sabah olduğunu belirttiği, Ali Kemal'le alay eden mizahi nitelikte bir gazete çıkarıyordu.

1922 yılının ilkbaharında ortada barış sözleri dolaşmaktaydı. Avrupa devletleri ve Atina'nın koruyucuları, Sakarya zaferinden sonra, Yunan ordusunun, "Kemalist ordu"ye nemeyeceği, fakat "Kemalist ordu"nun da, Yunan ordusunu denize dökmeyeceği kanısına varmışlardı. Bu nedenle, Sevr Antlaşması'ndan bazı ödünler vererek sorunu konferansla çözüme düşüncesindeydiler İstanbul'da Ali Kemal de, bu tezhergün savunuyor, sorunun silah

çözülmesine olanak olmadığını ve ancak Ankara'nın, Avrupa devletlerine sığınması ile Yunanistan'dan anavatanın bazı parçalarını koparmanın mümkün olabileceğini yazıyordu. Bolu'da yayınlanmakta olan Dertli'de, bu propagandaya karşı Bolu halkını uyarmaktan geri kalmıyordu. 4 Nisan 1338 (1922) tarihli Dertli'de, "Sulh yoktur ve böyle teklifler, böyle şartlarda sulh olmaz" düşüncesi savunuluyordu.

Milli Mücadele'nin Zaferle Sonuçlanmasına Doğru Ali Kemal, Peyam-ı Sabah'ta Neler Yazıyordu?

Sakarya zaferinden sonra bile, Ali Kemal, silahla yurdun kurtarılmayacağı düşüncesinde haklı olduğunu inatla, ısrarla savunmaktaydı. Sakarya zaferinden sonraki dönemde Ankara'nın, Yunanlılara karşı taarruza geçmeyişi, sessiz kalışı karşısında, Ali Kemal'in yazılarında saldırılarının dozunu artırdığı gözleniyordu. Ulusal ordunun, ülkeyi düşmandan temizleyeceği düşüncesinde olanların yanıtlıklarını ileri sürüyordu: 29 Haziran 1922 tarihli makalesinde, "Bu ağalara, bu beylelere diyebiliriz ki..." diyordu, "Yanılıyorsunuz, bin kere, yüz bin kere yanılıyorsunuz ve yanlış yoldan gidiyorsunuz."

Gerçekten de, Ankara o sıralar sessizliğini sürdürmekteydi. Mustafa Kemal Atatürk, Söylev'inde, Vasıf Bey'in "Biz Sakarya Savaşından sonra, işte şimdiye dek kıpırdamadık, kıpırdamıyoruz" diye konuşmasına yer veriyor ve bu sözlerin kimilerince, "yaşa!" sesleriyle ve alkışlarla karşılanmasından, üzüntü, acı ve utanç duyduğunu belirtiyor. Görüldüğü gibi, Ali Kemal'in hergün savunduğu tez, Ankara'da bile; Mecliste, barış ve siyasa yolu ile sorunu çözmeye düşüncesi taban bulmaya başlamıştı. Oysa, saldırı hazırlıkları tamamlanıyordu bile. Atatürk, "Ben, daha haziran ortalarında saldırıya karar vermiştim. Bu kararımı cephe komutanı ile genelkurmay başkanı ve milli savunma bakanı, yalnız bunlar biliyorlardı" diyor. Saldırı hazırlıklarının, Atatürk'ün cepheye gidişinin ve hatta 26 Ağustos'ta Büyük Taarruzun başlayışı sonrası, bunun önemsiz savaşlar gibi gösterilişi; bu büyük gizlilik ve nedenleri Söylev'de belirtiliyor. Türk ordusunun zaferle sonuçlandıracağı, Büyük Taarruzu başlattığı gün 26 Ağustos 1922'de Ali Kemal, gazetesinde şunları yazıyordu: "Yazık, yazık ki bizleri doğru yola git-

mekten memleketi kurtarmaktan alıkoyan daima Ankara oldu, yine de Ankara'dır."

İstanbul'a Türk ordusunun zafer haberleri geldikçe Ali Kemal, 31 Ağustos'a dek, susmayı yeğliyor ve aynı günkü başyazısına "En Kestirime ve Doğru Yol" başlığını atıyordu. Bu başyazısında, "söylentilerin çeşitli, haberlerin kesik" olduğunu söylemesine karşın, "olayların gidişatının Anadolu'da savaş ateşinin yeniden tutuştuğunu" duyuruyordu. O günlere dek, siyasa yolu ile barışa ulaşılabileceğini, silaha sarılmanın gereksizliğini, bunun kurtuluş yolu olmadığını savunan Ali Kemal, aynı yazısında, "Geç de olsa Ankara ilerigelenleri ancak harb yolu ile sulha kavuşabileceklerini, sürekli ve başarılı bir taarruzdan sonra Yunanistan'ı yola yatırabileceklerini anladılar" diye anlamsız sözcükler kullanıyordu. Ali Kemal -yine o günlerde- "İctihad" adlı başyazısında, her kişinin inancında serbest olduğunu söyleyerek, görüşlerinde yanlışlığını açıklıyor; ordunun başarılarının sonucunun gelmesini de diyor ve yine de siyasi görüşlerindeki kanısını değiştirmeyeceğini belirtiyordu. Aynı başyazıda, "Bu zafer başka, bunu sulh yoluyla değerlendirmeye yine başkadır" da diyor Ali Kemal ve bunu değişmez siyasi kanaati gibi gösteriyor; anlamsız değil mi bu? Onun, çeşitli etkilerle savunduğu, siyasetle barışa ulaşım, ülkeyi kurtarma düşüncesi, düşman istilasını altındaki bir ülkeden istedikleridir. Bu da doğal olarak -onun görüşlerine göre- İngiltere'nin koruyuculuğunda gerçekleşecekti(!)

Ali Kemal'in 7 Eylül'de yazdığı yazılarının en büyük özelliği kendisini savunuyor oluşuydu. 7 Eylül'deki yazısıyla da bu savunma iyice gün ışığına çıkıyor ve Yunan bozgunundan "sonsuz bir saadet" duyduğunu "insaflı" olan herkesin bilmesini istiyordu Ali Kemal. Oysa, Ali Kemal, "Eğer bu zafer kazanılırsa, ben de kalemimi ebediyen kırar ve bir daha yazı yazmam" da demişti. İstiklal Mahkemesi hakimlerinden ikisi, Ali Kemal'e söylediklerini hatırlatıyor ve "... Hâlâ yazıyorsunuz. Şimdi sözünüzü tutmanızı ve susmanızı istiyoruz." diyorlardı.

Ali Kemal'in Son Yazıları ve Sonuç

Ali Kemal, 9 Eylül'de Peyam-ı Sabah'ı "Türkün Bayramı" yazısıyla çıkarıyor, 10 Eylül 1922'de ise son yazısını yazıyordu. "Gayeler Bir İdi

ve Birdir" başlığını taşıyan yazısına şöyle başlıyor Ali Kemal:

"Muvafık, muhalif bütün Türklerin gayeleri birdi, yani bu devletin kurtuluşunu temin etmek, Umumi Harpten sonra tehlikeye düşen hakkını, istiklalini Düveli Muazzamadan istihsal eylemek idi."

Ali Kemal'in bu son yazısının ertesi günü 11 Eylül 1922'de Mihran Efendi, Peyam-ı Sabah'ı, yalnızca Sabah olarak çıkarıyor ve "Bir İzah" diye kısa bir açıklama koyuyordu gazeteye; zaten öteden beri görüşlerine katılmadığı Ali Kemal'i, Sabah'tan uzaklaştırdığını iddia ediyordu. Mihran Efendi, bir ay içinde Sabah'ı da kapatıyor, kendisinden hesap sorulacağından korkarak Avrupa'ya kaçıyor. Bu günlerde Ali Kemal'e de, kaçması salık veriliyor, o ise, buna karşılık olarak İstanbul'daki İngiltere güçlerinden söz ediyordu.

Ankara'ya yargılamaya götürülme için, Beyoğlu'daki bir berber dükkanından çıkarken yakalanıp, tutuklanıyordu Ali Kemal. Fakat, ulaşamıyordu Ankara'ya. 6 Kasım 1922'de, İzmit'te büyük bir olasılıkla Nurettin Paşa'nın da bilgisi olduğu üzere linç ediliyor ve cesedi demiryolundaki köprüde sehpaya asılıyordu.

Ali Kemal'in böylesine korkunç nitelikteki sonunu, onun için asla onaylanmayan bu feci linç olayını hazırlayan nedenler olarak, ondaki yersiz endişe ve şüpheyle inanç yoksulluğu gösteriliyor. Bu feci olayın bütün basın mensuplarını üzdüğü de belirtiliyor. Ali Kemal ile siyasi görüşleri tamamen zıt olan Velid Ebuza'ya, Tevhid-i Efkar'da "Bir meslektaşımız, kanun varken bu tarzda can vermemeliydi" diye yazıyordu. Ali Kemal, Doğu kültürüne bağlı olmakla beraber, daha çok Batının etkisi altında özgürlük yanlısı olduğu belirtilerek; siyasi tartışma ve mücadele yolunda fikir özgürlüğünü ülkenin en tehlikeli ve karanlık günlerinde aşırı biçimde kullanan, kalemi ile vatana ve millete hizmet edeceği yerde gaflete düşmüş bir bahtsız olarak nitelendiriliyordu. Ölümünden sonraki yargılarda bunlar.

Mustafa Kemal Atatürk ise, Söylev'inde, onun Milli Mücadele'ye karşı İngilizler hesabına çalışanlarla nasıl birlikte olduğunu, düşmanlara ve padişaha nasıl hizmet ettiğini açıkça ve belgeleriyle belirtiyor. Ve daha Söylev'inin başında veriyordu yargısını Ali Kemal için. Bedbahttır.

KÖPRÜLER YAPTIRDIM GEÇMEYE...

■ Bülent TANIK

NEDENSE şimdi, köprü denince, insanımızın aklına, öncelikle Boğaz Köprüsü gelmekte. Malabadi Köprüsü, Zap Köprüsü, hani her yerde olan taş köprüler bir yana, ille de Boğaz Köprüsü.

Boğazın iri dışı "inci gerdanlığı" kıtaları bağlamak gibi bir büyük işe tutkunluğumuz yanında, besbelli Deli Dumrul güdülerimizin de depreştirilmesi üzerine oturuyor.

Köprüyü savunanların iki temel savı vardı; birincisi kıtaları bağlamak, transit taşımacılığa hizmet etmek; ikincisi kısa zamanda "yeni köprüler yaptıracak kadar" kâra geçmek.

Boğaz'ı "suya basmadan" aşmak köklü geçmişi olan bir sevdadır. Anadolu ve Rumeli yakalarını bağlayan ilk köprü M.Ö. 490 yıllarında Darius tarafından yaptırılır. 80 bin askerin geçebildiği bu yüzer köprüyü Kometli Mandrokal inşa eder. Böylece bilindiği kadarıyla, iki yakayı bir araya ilk getirme şerefi 2500 yıl kadar önceden Kometli Mandrokal'e kaptırılmıştır! Günümüzden takriben 480 yıl önce de, Leonardo'nun Sultan II. Bayazıt'a yaptığı teklif tarih kayıtlarındadır. Leonardo, Haliç'e yapılması düşünülen köprü için "Eğer majesteleri emrederse, hatta Anadolu yakasına uzayan, açılıp kapanabilir bir köprü inşa edebilirim" der. 1844'te kurulan "Fevaidi Osmaniye" ile başlayan vapur seferleri, köprü tekliflerini 60 yıl ertelerse de; 1900'ün 19 Kasım'ında "Bosphorus Railroad Company", Sultan II. Abdülhamid'e "Anadolu ve Rumeli Hisarlarını bağlayan şahane bir köprü yapmayı" teklif eder. Asıl amaç Avrupa demiryolunu Bağdat demiryoluna bağlamaktır. Bu "Hamidiye" köprüsünün minareleri ve

sü için doneler verilir. Mayıs 1956'da da De Leuw Cather and Co. "Boğaz Köprüsü ve Çevre Yolları Sistemi" adlı raporu yayınlar. Sonuçta 1973 yılında De Leuw Cather-Freeman Fox-Botek Şirketlerince Boğaziçi Köprüsü tamamlanır. Muhteşem "Hamidiye" düşü gerçek olmuştur.

Pilonlar arası açıklığı 1074⁵ metre olan köprü -kimine göre zarif bir "sanat yapısı" olmasına karşın- çevre yollarıyla birlikte dev bir yapı olarak Boğaza ve İstanbul'un üzerine çöreklenmiştir. Bu çöreklenme Boğaz Köprüsü ve çevre yolları olayının mevcut kentsel yapı ile ilişkilerinin kurulmamasında ve zaman faktörünün düşünülmemesinde iyice somutlanmaktadır. Transit taşımacılık motifi ve kıtaları bağlama önyargısı, köprü'nün tasarımı İstanbul'un mevcut ulaşım şebekesinin bile doğru dürüst bir analizinin yapılmamasını doğurmuştur.

Bu durum köprü ve çevre yolunun yarattığı çatalarda; bir yığın oklar, trafik levhaları, ışıklar, parmaklıklar, alt-üst geçitler ve görevlilere rağmen arap saçına dönmüş İstanbul trafiğinde yaşanmaktadır. Aynı zamanda olurluk araştırmasını yürüten firmanın, köprüden iki üç

Köprü, kimine göre zarif bir "sanat yapısı" olmasına karşın çevre yollarıyla birlikte dev bir yapı olarak Boğaz'a ve İstanbul'un üzerine çöreklenmiştir.

yıl sonra Karayollarına İstanbul'da ulaşım etüdü yapmak için yeniden yaklaşmasından da anlaşılmaktadır. Firma teklif mektubunda "Bilindiği gibi Boğaz Köprüsü olurluk raporu kent çapında bir ulaşım etüdünü dikkate almadığı için Dünya Bankası gibi yerlerde çok eleştirilmiştir"⁶ demektedir.

Gerçekten sadece İstanbul'un konusu olduğu gün gibi açık olan Boğaz Köprüsünün transit taşımacılık-taki yeri çok küçüktür. Köprü'nün İstanbul ulaşımına etkisi ise o ölçüde ihmal edilmiştir. İstanbul'un Trakya tarafından giren günlük araç trafiğinin hacmi 1982 rakamlarıyla 6500 araç/gün civarındadır. Batıdan gelen araçların hemen hemen tamamının Kapıkule'den İstanbul'a, hat-ta tüm Trakya'da, Koca Sinan'ın tek şeritli emektar köprülerinden geçtiği bilinmektedir. Bugün yetme-diği, takıldığı söylenen; 20 küsur metre enindeki Boğaz Köprüsünün kıtalararası, uluslararası, şehirlerara-sı ulaştırıcılıktaki payının hergün üzerinden geçen araçlar içindeki oranının ise yüzde 8 dolayında ol-duğunu istatistikler vermektedir. Ayrıca, köprüden geçen taşıtların yüzde 80'ini özel otoların, yüzde 12'sini ise toplu taşımacılık araçlarının oluşturduğu da bilinmektedir.

Bugün tüm İstanbul'da, kentiçi yolculuk talebinin yüzde 80'i aşkın bölümü toplu taşımacılık araçları ile karşılanır. Tüm İstanbul'un beşte dördü, banliyö trenleri, vapurlar, belediye ve halk otobüsleri, minibüs ve dolmuşlarla işine ve de evine git-mektedir. Köprü üzerinden geçen yolcuların da aynı oranda büyük bir bölümünü kamu ve özel toplu taşı-macılık araçları karşılamaktadır. Oysa yüzde 92'si İstanbul trafiğın-den oluşan köprüden geçen araçla-

rın yüzde 80'i olan özel otolar, yol-cuların ancak yüzde 20'lik bir bölü-münü taşımaktadır. Yani Boğaz Köprüsü de bugün, 20.000 km'yi aş-tığı belirtilen İstanbul sokakları gi-bi, insan değil araç "taşıyamaz" du-rumdur. Bir kez daha belirtmek gerekirse, köprü ya da ondaki "tıka-nıklık", İstanbulluların değil, köprü-den geçenlerin beşte birinin ürünü ve konusudur. Daha da öte, bu beş-te bir'e otomobil, lastik ve benzin sa-tanların sorunu ve konusudur.

Köprü yapılmasından yana olan-ların ikinci savı ise "Boğaz Köprüsü işletmesinin" yeni yeni köprüler yaptırarak, hem de yaptırtacak ka-dar kârlı olacağı idi.

Dede Korkut'tan beri, şekil de-ğiştirse de "baç" alma tutkusu gücü-nü koruyan bir tutku. Umumi tuva-let bekçiliği, değnekçilik ve hele hele büyük kentlerimizde şimdi be-lediyelerden ihale ile alınan pazı-bantlı "kaldırımpark" özel girişimci-liği, kökleri "öşür ağalığından" da derinde bulunan alışkanlıklarımız-dan olsa gerek.

Baç, yol vergisi, müruriye, oto-park haracı, işgaliye resmi, hava pa-rası gibi kazanımların cazibesi kadar, bunları vermemenin de ayrı bir zevki var besbelli. Boğaz Köprüsünden para ödemedi kaçanların⁷ ataları, Jules Verne'in İnatçı Kahraman Ağasında, ya da Haliç Köprülerin-den müruriye ödemedi kaçan hay-lazları kovalayan tahsildar karika-türlerinde,⁸ varlıklarını kanıtlamak-tadır. Sultan II. Mahmut'un Haliç'e yaptırdığı ve "zinhar kimseden bir akçe dahi alınmasın" buyurduğu "Hayratiye Köprüsünden" bile zor-baların para topladığı rivayet olu-nur. Abdülmecit'in yaptırdığı ikinci Haliç Köprüsünde üç günlük serbest

geçişten sonra resmen konan müru-riye uygulamasının, 1929'a kadar güçlüğü de olsa sürdürüldüğü bilin-mektedir.

Boğaz Köprüsü işletmesinin ka-zanç durumu için ileri sürülenler çoğunlukla kârlı olduğu yönünde-dir. 1973 fiyatlarıyla bir kısım çev-re yolları ile birlikte yaklaşık 3 mil-yara malolan köprü'nün, 10 yılda 8,5 milyar gelir sağladığı ileri sürülü-yor.⁹ Köprü'nün sadece ana gövdesi-nin yüzde 61'inin dövizle yapıldığı, faiz oranlarının ve enflasyon katsa-yılarının bileşik faiz hesabıyla top-landığı durumlarda köprü'nün kâra geçmediği de belirtilenler arasındadır. Burada açık ve kesin olan bir şey varsa, o da köprü işletmesinin gelirlerinin yüzde 92'sinin İstanbul-luların cebinden köprü gişesine aktı-ğdır. Bunun da dövizle ve dış öde-melerle pek bir ilgisi olmadığı açık-tır.

Karışık faiz, enflasyon ve devalü-asyon hesapları bir yana; bugün köprü'nün hemen hemen aynı olaca-ğı düşünülen ikincisinin maliyeti de "işletmenin kârlılığı" konusunda fi-kir verebilir. Bayındırlık Bakanı, ikinci köprü ve çevre yolunun 1982 birim fiyatlarıyla 46 milyar 250 milyon liraya çıkacağını açıkladı.¹⁰ Köprü'nün Şehir Hatları Vapur İş-letmesinden çaldığı yolcular (bu hatların yüzde 40-60 dolulukta ça-lıştığı belirtiliyor)¹¹ nedeniyle olu-şan zararlar, köprü geçişlerinden ötürü yapılan ortalama 20 km/oto-mobillik ek seyahatlerin tükettiği petrol döviz; kentin kuzeye kayma-sı sonucu engebeli arazilerdeki kent-sel altyapı yatırımlarından doğan harcamalar; 7-8 milyonluk İstan-bul'u bir merkezde toplamanın ya-rattığı yık-yapılar; trafik sıkışıklıkla-rında yitirilen zaman -sinir- petrol ve yine, sıkışıklık ve pahalılık nede-

niyle alınıp kullanılmayan otomo-billere yatırılan birikimler, yıkılan-yakılan yahılar, doğal ve tarihi çevre tahribinin zararları maliyet hesaplara katılamamaktadır.

Buna rağmen 1. Köprü'nün kârlı-lığı için yapılabilecek net bir karşı-laştırma "eğer askı halatlarına altın kaplama yapılmayacaksa" tasarla-nan 2. köprü'nün maliyetiyle birinci-nin gelirleri karşılaştırılarak yapıla-bilir. Bu da 82 fiyatlarıyla yaklaşık 46 milyarlık bir geliri gerektirmek-tedir. Hasılatın bu düzeyde oldu-ğunu ise henüz kimse ileri sürememiştir. Köprü'nün kentsel ulaşım açısın-dan irdelenmesi ise şöyle özetlene-bilir:

- 1- Birinci geçiş, kent ulaşımı üzerinde olumsuz etkiler yapmış,
- 2- Kent yoğunluğunu artırıcı bir etmen olarak merkezlere olan yol-culukları artırmış,
- 3- Oto ulaşımını teşvik ettiği için, kent içi oto dolaşımı sayısını artırmış, toplu ulaşım hızını dü-şürmüştür,
- 4- Çevre yollarına geçiş sağla-yan ulaşım arterlerinde ek talepler doğurarak büyük sıkışıklıklar yarat-mış,
- 5- Kaynak sınırlılığı nedeniyle toplu ulaşım sisteminin (metro da-hil) inşa ve tesis edilmesini ileri ta-rihlere ertelemiş,
- 6- Ayrıca metro ve benzeri kitle ulaşım güzergahlarını önemli ölçüde değiştirmiş, özellikle İstanbul Bo-ğazının kuzeyine doğru çekmeye başlamıştır.¹²

İkinci köprü de doğal olarak tüm bu aksaklıkları katlayarak getirecek-tir. Çözüm nedir?

Çözüm yapılmış ve yapılacak olan tüm köprülerin İstanbul'un ko-nusu olduğunun kabulü ile başlar. Bu durumda köprü kentsel ulaşım planlamasının ve kent planlamasının bir aracına dönüşecektir. Bu araç, ulaşım gereksinmesini ve harcamala-rını en aza indirme olarak tanımla-nabilir. Bu da İstanbul kentinde

"Boğaz geçişini azamileştirmek de-ğil, asgarileştirmek"le sağlanabilir.

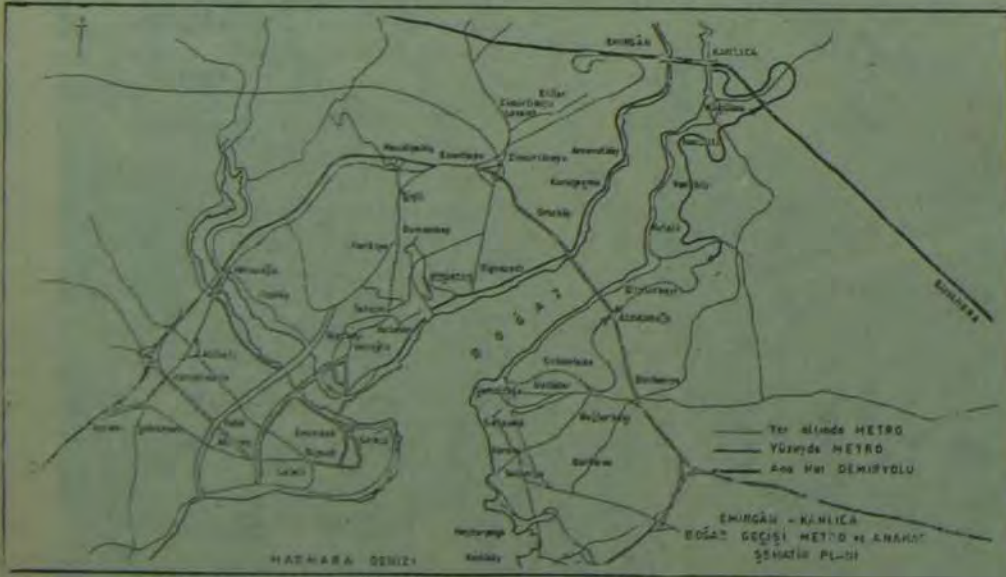
Bilindiği gibi, son Osmanlı döne-mine kadar İstanbul, "tarihi İstan-bul şehri, Galata ticaret şehri, Eyüp ziyaret yeri, Üsküdar el sanatları alanı olmak üzere birbirinden ayrı olarak yaşayan birbirleriyle uzak ilişkilerle bağlı, dört şehirden olu-şuyor ve buna Boğaz Köyleri ilave-siyle meydana gelen modern anlam-da bir şehirler galeksisi karışımının bütünlüğünü yansıtıyordu. Ve her biri kendi müstakil merkezi etrafın-da, kendine verilmiş esas fonksiyo-nu görüyordu."¹³ 19. yüzyılın yo-ğun ticaret aktivitesi belirli bir bü-yüklükte merkez etrafında bütünlü-şik tek şehir olgusunu, klasik İstan-bul'u yaratmıştır. Bu bütünlüşme 70'ler öncesinde, kuzeydeki arazile-rin ve ulaşım olanaklarının sınırlılığı ve olağanüstü artan nüfus nedeniyle Marmara kıyısında birkaç merkezli lineer bir yerleşme türünü ve hiç ol-mazsa iki yakada birkaç kentten oluş-an bir sistemi zorlamaktaydı.

Köprü, ulaşım ve kentsel kolay yaşam açısından elverişli büyüklük-te yanyana kendine yeterli birkaç kent olgusunu ortadan kaldırmıştır. Nüfusu iyice bütünlüşük bir konuma yerleştirmiştir. Dolayısıyla çok merkezli, sağlıklı konut-çalışma alanları ilişkileri kurulma şansı iyice azalmıştır. Köprüden önceki ve son-raki nüfus sayımları arasındaki fark, Ankara ekspres yolu ve Boğaz geçi-şinin, Doğu yakasında iskan alanla-rının hızla yükselmesine neden ol-duğunu göstermektedir. Gerçekten de yasal imar piyasası içinde, spekül-atörlerin baskısı ile onaylanan Bos-tancı imar planları, 1,8 emsal ile bu alanda büyük bir nüfus emme kapa-sitesi yaratmıştır. Yasal piyasa dışı alanın ise doğuda Şile'ye kadar na-sıl parselendiği bilinmektedir. Bos-tancı planları -ki Kurbağalıdere-Bostancı arasını kapsamaktadır- ile bu alanlara yerleşecek özel oto sa-hipliği yüksek gelir grupları için, iki değil üç köprü, giderek beş köprü de gerekebilir. Bunun ise İstanbul Boğaz çevresindeki düşük yoğun-

luklu yerleşmeyi, tarihi çevreyi ve doğa değerlerini, kısaca halkımızın başlıca kültür ve dinlenme alanlarını nasıl ortadan kaldırıp betonlaştıra-cağını tahmin etmek¹⁴ güç değildir. Bilindiği gibi ülkemizin kıt kaynak-ları içinde 1 milyarlık bir tahsisin bile televizyon haberi olduğu bir dönemde ikinci bir köprü yapımı, ünlü köprüler tuzağına düşüşü ta-mamlayacaktır. Kenti iyice kuzeye çekecektir. Şimdilik 46 milyara çı-kacağı belirtilen köprü "alışkın ol-duğumuz" öngörü hatalarıyla en azından 60-70 milyara çıkacaktır. Bu kaynağın sağlıklı ve planlı bir yerleşme politikasına, toplu konut uygulamalarına, İstanbulluların ger-çek gereksinmesini karşılayacak kit-le taşımacılık araçlarına yatırılması daha yararlı olacaktır. Bu kaynak dolmuşundan otobüsüne, banliyö-sünden metrosuna, (yadsınamaz dinlendiriciliği olan) deniz ulaştır-macılığına, İstanbulluların yüzde 80'inin kullandığı araçlara yatırıl-malıdır. Bu araçları kullanmak zo-runda olan dört milyonu aşkın İstan-bullunun hızını, hareketliliğini artıracak kitle taşımacılığını tesis etmek ve geliştirmek bugün kaçınıl-maz bir kamu ödevidir.

DİPNOTLAR

- 1-Boğaz Köprüsü Üzerine Mimarlar Odası Görüşü, Mimarlar Odası Yay., 1968, s. 28, Ankara
- 2-Topkapı Sarayı Arşivi, a.g.e., s. 28.
- 3-Belgelerle Türk Tarihi, S. 4, s. 34.
- 4-Boğaz Köprüsü Üzerine Mimarlar Odası Görüşü, s. 30
- 5-Boğaz Asma Köprüsü ile İlgili Genel Bilgiler, Türkiye Mühendislik Haberle-ri, IMO Yay., Temmuz 1972, s. 43.
- 6-Atilla Alpöge, Mimarlık 74/6, s. 14
- 7-90'ı resmi araç olan 76.667 aracın köprüden kaçak geçtiği saptanmış. Güneş, 3 Mart 1982
- 8-Biraz da Tarih İstanbul'un Köprüleri, Mühendislik-Mimarlık, TMMOB Gaze-tesi, 20 Mart 1958, s. 3
- 9-Milliyet, 28 Ocak 1983
- 10-Milliyet, 22 Ekim 1982
- 11-1983 - 1993 Ulaştırma Ana Planı, DPT Yayını, No. 1884
- 12-Şaban Ormanlar, Mimarlık 76/4, s.47
- 13-Turgut Cansever, Mimarlık 76/4, s.44
- 14-Şaban Ormanlar, Mimarlık 76/4, s.48

İkinci köprü için ayrılan kaynağın sağlıklı ve planlı bir yerleşme politikasına, toplu konut uygulamalarına, İstanbulluların gerçek gereksinmesini karşılayacak kitle taşımacılık araçlarına yatırılması daha yararlı olacaktır.

İLHANİLHAN KİTABEVİ

Bayındır Sokak 27/A
Yenişehir - Ankara

ONUR KİTABEVİ

Selank Caddesi 72/22
Yenişehir - Ankara

YENİ KİTAP PAZARI

Onur Kitabevi'nin
FTT Yoluyla Okura
Yurtiçi ve Yurtdışı
Kitap Satış Servisi

DIŞ GÖÇ VE SAĞLIK SORUNLARI

■ Ata ERKSOY

Çünkü varolduğu sürece dünyada zulüm gurbet mutlaka olacaktır.

Ahmet Telli

SANAYİ Devrimi'nden itibaren süreklilik gösteren 'dış-göç' olgusu, İkinci Dünya Savaşı sonrası yoğunlaşmış, Türkiye'nin de içinde olduğu birçok ülkeyi yakından ilgilendirmeye başlamıştır. Savaş sonrası gelişmeler sonucu Batı dünyasında oluşan yeni işbölümü, Batı Avrupa'da sermayenin yoğunlaşmasını gerekli kılmıştır. Bu sermaye yoğunlaşmasının neden olduğu işgücü gereksinimi demografik koşullar (düşük doğum oranı ve nüfusun yaşlanması) nedeniyle daha da artmıştır. Bu arada eğitim ve refah düzeyinin artması, belirli iş dallarında -özellikle Nazi Almanyası döneminde Yahudi'lerin ve savaş esirlerinin çalıştırıldığı- işçi bulmak zorlaşmıştır. Artan işgücü gereksinimi, Batı dünyasındaki yeni işbölümü sonucu oluşan süreçlerin işgücü fazlası ortaya çıkardığı Türkiye ve benzeri ülkelerden temin edilmeye başlanmıştır. Batı Avrupa ülkeleri, ithal ettikleri işçileri bedensel bakımdan yorucu, düşük prestijli, pis işlerde (inşaat, maden, temizlik işleri vb) çalıştırarak, daha az ücretle çalışacak ikinci sınıf bir işçi kesimi yaratmayı amaçlamışlardır. Ayrıca böyle ikili bir işçi "pazarı"nın oluşması, ücretlerin sınırlı tutulmasını, dolayısıyla işçilerin birlikte hareket edememesini sağlayacaktı. "Alıcı" ülkeler için diğer bir önemli konu da, yabancı işçilerin bunalım dönemlerinde ilk feda edilebilecek bir "sübab" görevi yüklen-

nebildikleri idi.² "Alıcı" ülkelerin, gelen işçileri salt "işgücü" olarak değerlendirmelerine karşın, "verici" ülkeler ise -özellikle Türkiye- gönderdikleri işçilere "döviz kaynağı" olarak bakmışlardır. Bu bakış açısının sonucu olarak, "işgücü" göçü ve göçmen işçilerin yaşamları, işgücü alan Batılı gelişmiş ülkelerin gereksinmelerine göre düzenlenmiştir. "Alıcı" ülkeler, göçmen işçilerin ekonomilerinin gereksinme duyduğu "geçici işgücü" kaynağı olarak görmüş olduklarından, onların insani gereksinmelerini, sıkıntılarını görmezlikten gelmişlerdir. "Geçicilik", göçmen işçilerce de başından itibaren benimsenmiştir. Zaten göçmen işçiler kendileri için bir "umut kapağı" olarak gördükleri, "dışgöç"ten en kısa sürede en çok faydalanabilmeyi amaçlamışlardır. Ve bu "geçicilik" tüm sorunların kaynağını oluşturmuştur.³ İşçiler, geçici gö-

Yabancı işçilerin yaşam koşulları

rüldüklerinden yeterli sosyal yatırımlar yapılmamış, barınma ve yaşamın önemli gereksinimleri yeterince karşılanmamış ve toplumdan dışlanmışlardır. Göçmen işçiler, bunlara karşılık, yaşamlarını en kısa sürede en çok kazanmak amacına göre düzenlemişler, yaşam gereksinmelerini asgari düzeyde tutmuşlar, topluma katılmak için bir çaba göstermemişler, sadece kendilerini tüketircesine çalışmışlardır. Sonuç: Heride onarımı olanaklı olmayan bir siri sorun -özellikle de sağlık sorunları-.

Göçmen işçilerde görülen en önemli sağlık sorunlarından biri tüberkülozdu. Fransa'da yabancı işçilerde tüberküloz görülme sıklığı, yerli nüfusa kıyasla 3-5 katı daha fazladır.⁴ Almanya'da ise 2,5 katı daha fazla olduğu⁵ saptanmıştır. Ayrıca yabancı işçilerde, tüberkülozun ağır biçimlerinin daha fazla görülmesi söz konusudur. Tüberküloza yakalanma sıklığı açısından, yabancı işçiler arasında Türkler ön sırada bulunmaktadır.⁶ Türkler'de ve diğer yabancı işçilerde tüberkülozun çok görülme nedeni, söz konusu işçilerin yaşam düzeylerinin olağan bir sonucudur. Bulundukları ülkelerde en düşük sosyal sınıfı oluşturmaları, pis ve kalabalık bir şekilde barınaklarda kalmaları, yetersiz ve dengesiz beslenmeleri -çok kısa sürede daha fazla kazanabilmek amacı ile beslenme giderlerini kısıtlarından- hasta olduklarında sağlık kuruluşlarından faydalanamamaları, tüberküloz ve benzeri bulaşıcı hastalıkların oluşumunda en önemli nedenlerdir.

Diğer bir önemli sağlık sorunu, frengi ve benzeri zührevi hastalıklardır. Her ne kadar yerli nüfusa kıyasla, yabancı işçilerin daha fazla zührevi hastalıklara yakalandığı iddia edilse de, inandırıcı değildir. Türkiye'den göç eden işçilerin yüzde 25'i bekar, evli olanların ise yaklaşık yüzde 60'ı eşlerinden ayrıdır.⁷ Bu, bekar ve "bekarlaşmış" işçiler kapalı bir toplumdur, cinsel yaşamın çok serbest olduğu ve cinselliğin bütünüyle meta haline dönüştüğü bir topluma geldiklerinde şaşırılmaktadır. Doğal cinsel gereksinmelerini karşılayamamaktan dolayı bunalıma düşmelerinin yanında, yerli halkça horlanmaları, onların sağlıksız çözümlere yönelmelerine yol açmaktadır. Bu sağlıksız çözümler neticesi, zührevi hastalıklar giderek yaygınlaşmaktadır.

İş kazaları ve meslek hastalıkları, yabancı işçilerin sağlık sorunları arasında en önemlilerindendir. Ya-

bancı işçiler, yerli işçilere kıyasla 2 - 2,5 kez daha fazla iş kazası geçirmektedir. (Tablo 1)

Tablo 1: İşçilerin İş Kazasına Uğrama Oranları⁸

Çalışılan Sektör	Yerli İş.	Yabancı İş.
İnşaat	1	2.10
Madeni Eş. İml.	1	2.25
Genel İml. San.	1	2.50

Türkler, yabancı işçiler arasında en çok kazaya uğrayan gruptur. (Tablo 2) Batı Almanya'da yapılan bir araştırmada Türk işçilerinin geçirdiği kaza oranı yerli işçilere kıyasla yaklaşık 3 misli fazla bulunmuştur.

Tablo 2: Batı Almanya'da Her Bin İşçi Başına Düşen Kaza Sayısı⁹ -1974-

İşçi Grubu	Kaza Oranı (binde)
Türk	279
Yugoslav	232
Yunanlı	208
İspanyol	198
Alman	88

Tablo 3: 1932-37 Nazi Almanyasında Her Bin Sigortalı İşçi Başına Kaza Sayısı¹⁰

Yıl	Kaza Oranı
1932	33.9
1934	44.1
1936	50.5
1937	56.5

Bu oranlar, 1932-1937 Nazi Almanyasında iş kazası oranlarının çok üzerindedir. (Tablo 3) Diğer önemli bir olgu, Batı Avrupa'da çalışan Türk işçilerinin, Türkiye'de çalışan -sigortalı- işçilere kıyasla daha fazla iş kazası geçirmeleridir. Federal Almanya'da çalışan Türk

işçilerinin yüzde 27.6'sı (1970) iş kazası geçirmişken, Türkiye'de bu oran yüzde 9.7 (1976) civarındadır.¹¹ Türk işçilerinin yurda dönüşünün en önemli nedenlerinden biri olarak, yine iş kazaları gösterilmektedir. Öyle ki yurt dışından kesin dönüş yapan her 10 Türk işçisinden biri, iş kazası nedeniyle dönüş yapmıştır.¹² Türk işçileri arasında görülen ölümler arasında da, iş kazaları önemli yer tutmaktadır. 1968-1973 yılları arasında, ölen Türk işçilerinin yüzde 14.6'sının ölüm nedeni iş kazasıdır.¹³

Göçmen işçilerde, özellikle de Türk işçilerinde bu kadar çok iş kazası görülmesinin nedenini, çalışma ve yaşam koşullarına bağlamak gerekir. Göçmen işçiler genellikle, daha geri üretim ilişkilerinden gelmiş ve daha önce benzeri bir işte çalışmamışlardır. Daha çok, tehlikeli ve pis işlerde çalışmaları, işlerinin tek-düze ve biktırıcı olması, işgünlerinin uzun olması ve işten sonra dinlenebilecekleri ortamın yetersiz oluşu en önemli etmenlerdir. Bunların yanı sıra, yerli işçi ve işverenlerin olumsuz tutumları nedeniyle tedirgin bir ortamda yaşamaları, yurtlarından ve sevdiklerinden uzak olmanın verdiği sıkıntılar gibi psikolojik etmenler de iş kazalarının nedenlerindendir. Ama en önemli neden ve diğer nedenleri doğuran, korkunç bir üretim zorlaması ve buna karşın alınan önlemlerin yetersiz olmasıdır.

Şüphesiz ki, göçmen işçilerin en önemli sorunları, ruhsal olanlardır. Hemen hemen tüm göçmen işçilerde şu veya bu şekilde ruhsal sorunlar ortaya çıkmakta, bir kısmı ise bu sorunlar karşısında zayıf düşerek akıl hastanelerine gitmek durumun-

da kalmaktadır. Göçmen işçiler arasında Türklerin ruhsal sorunlar bakımından ön sırada olduğu belirlenmiştir.¹⁴ Türk işçileri arasında yapılan bir araştırmada,¹⁵ yüzde 51 işçinin, yoğun ruhsal sorunlar içinde olduğu saptanmıştır.¹⁶ Türkiye'den göçen işçilerin sık yakalandıkları ruhsal hastalıklar, psikosomatik hastalıklar ve akut paranoid reaksiyonlardır.¹⁷ Söz konusu araştırmaya göre, Federal Almanya'da bir psikiyatri kliniğindeki Türk hastaların yüzde 82.3'ü yukarıda adı geçen hastalıklara tutulmuşlardır. (Tablo 4)

Tablo 4: Kuzey Ren-Vestfalen Eyaletinde yatarak tedavi gören Türk işçilerinin ruhsal hastalıklarının dağılımı

Hastalık İsmi	Oranı Yüzde
Psikosomatik hastalıklar	59.6
Akut paranoid reaksiyonlar	22.7
Dış etkilere altın oluşturan kısa süreli geçici ruhsal bozukluklar, intiharlar	4.2
Şizofreniler	4.2

Ayrıca ruhsal yönden göçmen işçilerin göç etmeden önce hasta oldukları, ya da hastalıklara eğilimli oldukları, dolayısıyla bu hastalıkları göçten bir süre sonra ortaya çıktığı iddiası pek geçerli değildir. Söz konusu araştırmada Türk işçilerde en fazla görüldüğü belirlenen psikosomatik hastalıklar göçten ortalama 5,5 yıl sonra -"sıkıntılı, depresif, korkulu bir zeminde, kalb-göğüs, mide-barsak yakınmaları, uykusuzluklar, iştahsızlıklar, halsizlikler, cinsel yetmezlikler, baş ve sırt ağrıları" şeklinde- başlamıştır. İkinci önemli ruhsal hastalık grubu olan akut paranoid reaksiyonlar ise, göçten ortalama 7.2 yıl sonra -"birden bire bilinç bulanıklığı, korkulu bir zeminde, huzursuzluk ya da donakalım halleri, saldırganlıklar, uykusuzluklar, çeşitli bedensel organ yakınmaları" şeklinde- başlamıştır. Türk ve diğer yabancı işçilerin ruhsal sorunlar konusunda karşılaştıkları en büyük güçlük, teşhis ve tedavi konusudur. Genellikle karşısındakinin dilini, yaşam biçimini, içinden çıktığı ortamı bilmeyen, ruhsal sorunlara genellikle bireysel yöntemler ile yaklaşan Batı Avrupalı hekim ile kendi sorunlarını yeterince aktaramayan yabancı işçi arasında iletişim baştan yetersiz olmaktadır. Hekim ya alışlagelmiş klasik yaklaşımlarla teşhis koymakta, ya da hastanın işten kayırmak için kendisini kandırmak istediğini sanmaktadır. Teşhisin baştan bu şekilde yanlış konulması, haliyle tedaviyi de olumsuz etkilemektedir. Bu kez hasta sahipleri, "hocaya gitme", "muska yazdırma" vb. tıp harici

İşçi seçiminde muayeneler (John Berger, Jean Mehr; A Seventh Man.)

yöntemlere başvurmak zorunda kalmaktadır.

Yabancı işçilerin ruhsal sorunları, yerli halkın ruhsal sorunlarından oldukça farklıdır. Yerli halkta ruhsal sorunlar daha çok alkolizm, uyuşturucu alışkanlığı ve bunlara bağlı davranış bozuklukları, depresif durumlar şeklinde görülmesine karşın, yabancı işçilerde bu sorunlara genellikle pek rastlanmamaktadır.¹

Yabancı işçilerdeki ruhsal sorunların en önemli nedeni olarak çok farklı bir yaşam biçiminden, hazırlıksız olarak gelmeleri gösterilebilir. Ruhsal sorunların genellikle, kırsal yörelerden gelmiş, eğitim düzeyi düşük, yurt dışındaki yaşam koşulları diğerlerine göre daha kötü olan kişilerde görülmektedir. Ailelerin bölünmüşlüğü, diğer bir önemli etmendir. Yerli halk, kendi toplumlarındaki sorunların kaynağı olarak yabancı işçileri -özellikle de Türkleri- görmüşler, kendi toplumlarının yozlaşmışlıklarını saklamayı amaçlamışlardır. Böylece "günah keçisi" işlevini yüklenen Türklerin,¹⁹ kendilerine yöneltilen tepkiler nedeniyle korku ve tedirginlik içinde yaşamaları, sorunların artmasına neden olmuştur. Kısacası, göçmenlik üretimden, iş sürecinden, yaşamdan, yurdundan, alışkanlıklardan, dışlanmayla koşullu, ruhsal yönden bir yüklülük ve rizikoyu birlikte taşımaktadır.²⁰

Yurt dışındaki kadın ve çocukların sağlık sorunları da önemli sorunlar arasındadır. Çoğunlukla tüm çocukları ile birlikte olmadıklarından, yurttan kalan çocukların özlemi, ali-

şılmadık bir yaşam ve çalışma ortamı, yıllardır benimsediği değerlerden bütünüyle farklı yeni değerlerle karşılaşmaları, kadınları oldukça etkilemektedir. Göçten önce ev kadınlığı dışında hiçbir iş yapmamış, ya da sadece tarımsal üretimde çalışmış olan kadınlar, değişik bir çalışma ortamında çalışmaya başlamakta, aynı zamanda ev kadınlığı işlevini de yüklenmektedirler. Bütün bunların yanında, eşleri kadar bile toplumla ilişki kuramamaktadırlar. Bu toplumsal dışlanma, ruhsal ve organik sorunların kaynağını oluşturmaktadır. Batı Berlin'de yapılan bir araştırmada kadınların yüzde 86.6'sının psikosomatik yakınması olduğu ve bu yakınmaların yüzde 78.7'sinin yurt dışına çıktıktan sonra başladığı belirlenmiştir.²¹ Çoğunluğu çalışan kadınların, ülkelerindeki doğurganlıklarını sürdürmeleri çeşitli sorunlara neden olmaktadır. Yeni doğan ve diğer küçük çocukların bakımını komşular, akrabalar, ya da büyük kardeşler üstlenmek durumunda kalmaktadır. Bu nedenle çocuk bakımının yetersiz olması, çocukların en çok beslenme durumunu -diğer ekonomik nedenlerle birlikte- olumsuz etkilemektedir. Beslenme yetersizliği, yabancı işçi çocuklarında yaygın olarak görülmektedir. Batı Berlin'deki Türk işçi çocuklarının yüzde 18.3'ünde 5-14 yaş çocukların ise hemen hemen yüzde 25'inde beslenme yetersizliği olduğu saptanmıştır.²² İlk yaşlarda değil de, 5-14 yaşlar arasında beslenme yetersizliğinin daha fazla olması, ilk yaşlarda -tüketim piyasasının yoğun etkisiyle- bol proteinli bebek mamalarının kullanılmasına bağlanabilir. Beslenmenin yetersiz oluşu bulaşıcı hastalıkların

da yaygın olarak görülmesine neden olmaktadır. Tüberküloza yakalanma riski, Alman çocuklarına kıyasla dört misli fazladır.²³ Bebek ve çocuk ölümleri de, yerli toplumlara kıyasla daha çoktur.²⁴

Göçmen işçi çocuklarının ruhsal sorunları, giderek yoğunlaşmakta, hem ev sahibi ülkeleri, hem de işçi gönderen ülkeleri daha fazla ilgilendirmektedir. Türkiye'den giden işçi çocuklarının ruhsal sorunları üzerine yapılan tek araştırmada, bu çocukların ruh sağlığı açısından risk altında olduğu belirlenmiştir.²⁵ Ev sahibi ülkeler, birkaç yüzyıllık toplumsal ve kültürel mesafeyi bir anda almaları ve sindirmelerini istedikleri, ama bu konuda hiç yardım etmedikleri, üstelik en kötü koşullarda ve ağır işlerde çalıştırdıkları, sonra da uyum sağlamadı diye dışladıkları "birinci kuşağı" yerine, onların çocuklarına gözlerini dikmişlerdir. Ev sahibi ülkelere, bu kuşak, "yeni çöçüler", "yeni askerler" olarak görülmektedir.²⁶ Ancak bu konuda daha titiz davranılmakta, yalnızca uyum sağlayabilenler tercih edilmektedir. Burada kullanılan "uyum" kavramı, ideolojik bir yanıltma amacı ile kullanılmaktadır. Batının sanayi toplumlarının kültürünün daha "üstün", değerlerinin "uyulması zorunlu" olduğu, "alt kültürlerden" gelen insanların bu kültüre ve değerlere "uydurulmalarını" benimseyen asimilasyoncu yaklaşımın bir ifadesidir. Bu asimilasyoncu yaklaşım, ev sahibi ülkelerin tüm kurumlarına yansımış, yabancı işçi çocuklarının -eğer kalmak istiyorlarsa- topluma uymaları zorunlu kılınmıştır. İşçi gönderen ülkelerin yaklaşımlarının da yetersiz kalması, yurt dışındaki birtakım kuruluşların, derneklerin kültürel görevleri üstlenmesine neden olmaktadır.²⁷ Kendi kültürlerini yeterince özümleyemeyen, yurt dışındaki birtakım kuruluşlar tarafından yanlış ve eksik bir şekilde koşullandırılan Türk çocukları, ev sahibi ülkelerin yoğun asimilasyoncu politikaları karşısında şaşırıp kalmaktadırlar. Böylece iki kültür arasında kalma, ruhsal sorunların oluşumunu etkilemektedir. Çocuklar ya "ezene özenme" şeklinde davranış biçimi geliştirmekte, ailelerinden ve kültürlerinden bütünüyle kopmakta, ya da tepkisel olarak kendi kültürlerine bağnazca sarılma, yabancı olan herşeye düşmanlık, ırkçılık şeklinde davranış biçimleri benimsenmektedirler. Bunların yanı sıra yurt dışında gördükleri eğitimin bireyci ve aileyi parçalayıcı etkileri, toplumun cinselliği olumsuz yönde etkilemesi ve toplumda geçerli olan paranın herşeyin üstünde olduğu

anlayışı, çocukların suça yönelmelerine, davranış bozuklukları geliştirmelerine neden olmaktadır. Türk çocuklarında en fazla görülen suçların hırsızlık, yankesicilik, ırza geçme, homoseksüellik olduğu belirtilmektedir.²⁸ Sorunların kaynağı olarak eğitimsizlik ve dil bilmeme gösterilmekte ve çabalar bu yönde sürdürülmektedir. Ancak çocuğun yalnızca okuldaki eğitim ile dil öğrenmesi çok zordur, çünkü ailesi yeterince dil bilmemekte ve kendisine yardımcı olamamaktadır. Eğitim ise değil Türk ve diğer yabancı işçi çocukları için, kendi çocukları için bile geçerliliğini yitirmiştir. Çocuğun kendi kültüründen kopmasının gidererek sorunlar doğurmasının görülmesi üzerine ana dilde eğitim çabaları yoğunlaşmıştır. Ancak bu eğitim de çocuğun içinde bulunduğu koşullardan bütünüyle kopuk ve soyut bir eğitimidir. Tüm bunların yanı sıra aileler, çocuklarının dini bağlarının kopmaması amacı ile Kuran kurslarına gitmelerini istemektedirler. Böylece üç ayrı yerde, üç ayrı eğitim biçimiyle karşılaşan çocuk, her bir yerde o ortamın gerektirdiği davranışı uygulamaya çabalamakta ve bunalıma düşmektedir.²⁹ Yurt dışındaki çocukların sorunlarının giderek daha çok artacağı, toplumları daha fazla etkileyeceği görülmektedir.

Yukarıda belirtilmeye çalışılan sağlık sorunları, işçi "alan" ve "veren" ülkelerin gereksinme ve yaklaşımlarından doğmuş olan, işçilerin içinde yaşadıkları toplumsal koşulların bir sonucudur. Bundan sonra da, ev sahibi ülkelerin "ucuz işgücü" gereksinimleri devam ettiği, yabancı işçileri salt "işgücü" olarak gördüğü sürece ve de işçi gönderen ülkelerin, kendi işçilerine "döviz getiren makineler" olarak bakışları sürdükçe, dışgöç ve sorunları da sürecektir.

KAYNAKLAR

- 1-Ali S. Gıtmaz, Dış Göç Üyküsü, Ankara, 1979, s. 236-239.
- 2-Çağlar Keyder, Emperyalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye, Birikim Yay. İst. 1979, s. 69-74.
- 3-Ali Gıtmaz, Batı Avrupa'ya İşçi Göçü ve Kültürel Etkilenme, Bilim ve Sanat S. 9, s. 32-35.
- 4-WHO, Health Aspects of Labour Migration, EURO 4003, Copenhagen 1974, s. 17.
- 5-Zafer Özbek, Yurt Dışında Çalışan Türk İşçileri ve Ailelerinin Sağlık Sorunları Konusunda Bir Çalışma, H.U. T.F. Toplum Hekimliği Bilim Dalı, Doçentlik Tezi, Ankara 1978, s. 20.
- 6-Nusret Fişek'ten aktaran Zafer Özbek a.g.e., s. 21.
- 7-Serol Teber, İşçi Göçü ve Davranış Bozuklukları, Konuk Yay., İst. 1980,

- s. 86-87.
- 8-Yurt Dışındaki Ücretler ve İş Piyasası, İİBK Yay. No. 118, Ank. 1974, s. 18.
- 9-C. Güzey'den aktaran Zafer Özbek, Münvever Bertan, Yurt Dışına Göç ve Sağlık, H.U.T.F. Toplum Hekimliği Enst. Yay. No.24, Ank. 1982, s.28.
- 10-Jurgen Kuczynski, Nazi Yönetimi Altında İşçi Sınıfı ve Çalışma Koşulları, Bilim Yay. İst., 1979, s. 195.
- 11-Zafer Özbek, Münvever Bertan, a.g.e., s. 29.
- 12-İbrahim Yasa, Yurda Dönen İşçiler ve Toplumsal Değişme, TODAİE Yay. Ank. 1979, s. 29.
- 13-Yurtdışındaki İşçiler ve Sorunları, T.İ.B. Yay. No. 12, Ank. 1975, s.40
- 14-Friebem'den aktaran Işık Sayıl, Hollanda'daki Türk İşçilerinin Psikiyatrik ve Sosyal Sorunları, SSK Genel Müdürlüğü Yay. No. 278, Ank. 1977 s. 24.
- 15-Yurt dışındaki Türk işçilerinin ruhsal sorunları konusunda birçok araştırma yapılmasına karşın, çoğu gerek yöntem, gerek yaklaşım açısından sağlıklı değildir. Serol Teber'in 'İşçi Göçü ve Davranış Bozuklukları' kitabının

- dışında, bu araştırmalarda ruhsal sorunlar genellikle bireysel boyutta ele alınmış, toplumsal koşullarla ilişki ya hiç konulmamış, ya da eksik konulmuştur.
- 16-Işık Sayıl, a.g.e.
- 17-Serol Teber, a.g.e.
- 18-Serol Teber, a.g.e., s. 232-234.
- 19-Türker Alkan, Saldırganlık Ön Yargı ve Yabancı Düşmanlığı, Hil Yay. No. 8, İst.1983, s. 133-134.
- 20-Serol Teber, a.g.e., s. 236.
- 21-Zafer Özbek, a.g.e., s. 82-84.
- 22-Zafer Özbek, Münvever Bertan, a.g.e., s. 37-38.
- 23-Lock'tan aktaran Zafer Özbek, Münvever Bertan, a.g.e., s. 26.
- 24-Yves Charbit, Children of Migrant Workers and Their Home Countries, International Symposium, Ank. 1977, s. 71-72.
- 25-Zafer Özbek, Münvever Bertan, a.g.e., s. 35-36.
- 26-Gündüz Vassaf, Daha Sesimizi Duyuramadık 'Avrupa'da Türk İşçi Çocukları', Belge Yay. İst. 1983, s. 120-124.
- 27-Gündüz Vassaf, a.g.e., s. 133-143.
- 28-Gündüz Vassaf, a.g.e., s. 49.
- 29-Gündüz Vassaf, a.g.e., s. 83.

DAYANIŞMA YAYINLARI

- İLHAN SELÇUK : AĞLAMAK VE GÜLMEK (150 TL.)
PABLO NERUDA : ŞİİRLER / Türkçesi : Enver Gökçe (2. Basım, 250 TL.)
FİKRET OTYAM : HÜ DOST (200 TL.)
AZİZ NESİN : SUÇLANAN VE AKLANAN YAZILAR (350 TL.)
JÜLİDE GÜLİZAR : İYİ AKŞAMLAR SAYIN SEYİRCİLER (200 TL.)
VEYSEL ÇOLAK : AŞKOLSUN (75 TL.)
ALİ CENGİZKAN : ÇOCUK ÖMRÜMÜZ (75 TL.)
MAHMUT T. ÖNGÖREN : SINEMADA KADIN VE CİNSELLİK (200 TL.)
SARGUT ŞÖLCÜN : TARİH BİLİNCİ VE EDEBİYAT BİLİMİ (275 TL.)
ABDULLAH AŞCI : DAYAK DAĞITIMI (125 TL.)
AHMET SAY : İPEK HALIYA TERS BİKEN KEDİ (150 TL.)
CENGİZ BEKTAŞ : DUVARLARIN DIŞI DA SENİN (150 TL.)
ALİ İHSAN MIHÇI : İNSAN KISIM KISIM YER DAMAR DAMAR (150 TL.)
AHMET TELLİ : SU CÜRÜDÜ (Tükendi. İkinci basımı hazırlanıyor.)
ŞAHİN YENİŞEHİRLİOĞLU : FELSEFE VE SANAT (225 TL.)
OSMAN NUMAN BARANUS : AĞRILAR TOPRAĞI (125 TL.)
GÜRSEN TOPSES : EĞİTİM FELSEFESİ TEMEL SORUNLARI (300 TL.)
SAADET TİMUR : BEŞ GÜNÜN ÖYKÜSÜ (150 TL.)
AHMET ADA : ACIYLA AKRAN (100 TL.)
HÜSEYİN ATABAŞ : BİTMİYEN (100 TL.)
GÜNEY DAL : BUZUL DÖNEMİNDEN HABERLER (150 TL.)
NUSRET KEMAL : ÖLÜM ÇEMBERİ (350 TL.)
DURAN YILMAZ : YÖRÜK HİKAYELERİ (150 TL.)
ZAFER ÖZCAN : ULUSLARARASI HABERLEŞME VE AZGELİŞMİŞ ÜLKELER (180 TL.)
İNCİ ARAL : KIRAN RESİMLERİ (180 TL.)
A. MÜMTAZ İDİL : GERÇEKLİK VE ROMAN (200 TL.)
TİMÜÇİN ÖZYÜREKLİ : MERHABA YAŞAMAK (100 TL.)
TURGAY GÖNENC : YÜZÜN SENİN (150 TL.)

Genel Dağıtım : ADAŞ, Mithatpaşa Cad. 28 - A, ANKARA. Tel. : 17 80 39
(1000 TL. ve kadar olan isteklerde posta pulu gönderilmelidir.)
DAYANIŞMA YAYIN ÜRETİM KOOPERATİFİ PK. 266 KIZILAY - ANKARA. Tel. : 17 59 08

Yabancı işçilerin çalışma koşulları

EKONOMİK BÜYÜMENİN ERDEMLERİ VE SAPLANTILAR

■ Sinan SÖNMEZ

İŞTAH açıcı, lezzetli, taze bir pasta düşünün. Bu pasta-yı ne kadar az kişi paylaşır-sa size düşen dilim o kadar büyük olacaktır. Ancak paylaşmaya katılanların sayısı arttıkça kişi başına düşen miktar da azalacaktır. Özellikle iştahı fazla olanların kolay doymayacakları düşünülürse bunların "arşan payını" almak için çok büyük çaba gösterecekleri ve çeşitli yöntemler kullanarak "mutlu son"a ulaşacaklarını ileri sürmek yerinde bir yargı olur. Diğer taraftan, geriye kalanlar pastanın sadece tadına bakmakla veya kremasını yalamakla yetinmek zorunda kalacaklardır. Aca-ba ne tür bir çözüm bulunabilir? Pastanın büyütülmesi, böylece kişi başına düşen payın artırılması en akla yakın çözüm olarak görünmektedir.

Şimdi pastayı ulusal gelir olarak düşünelim. Bu durumda, durgunluk ve bunalım dönemlerinde gelir sabit kalmakta, hatta azalmaktadır. Genişleme ve büyüme dönemlerinde ise gelir artmaktadır. Dolayısıyla gelir arttıkça toplumun gönen-ci ve bireysel gönenc de artmaktadır. Diğer bir deyişle bireysel yaşam düzeyi yükselmektedir. Ulusal ekonomide büyümenin gerçekleşmesi uluslararası konjonktürün olumlu olmasına bağlıdır. Yani uluslararası planda üretim ve gelir ne kadar yüksek olursa ülkelerin alacağı pay da o denli büyük olacaktır. Bunun anlamı, gelişmiş ülkelerdeki (merkez ülkeleri) ekonomik büyümenin kaçınılmaz olarak az gelişmiş ülkeleri (a.g.ü.) otomatik olarak olumlu yönde etkilemesidir. İşte bizim "pasta kuramı" adını verdiğimiz, iktisat biliminde çok sık olarak başvurulan yaklaşımı, örneği böylece özetleyebiliriz.

Pasta kuramına inandınız mı bilemiyorum... Ne var ki, bu kuramı, yaklaşımı savunanların başında Dünya Bankası başkanı A.W. Clausen geliyor. 24 Şubat 1983'de Harvard Üniversitesinde yaptığı konuşmada

Clausen a.g.ü.'lerin tek kalkınma umutlarının merkez ülkelerinde enflasyonsuz büyümenin gerçekleştirilmesine bağlı olduğunu açık seçik vurgulamıştır. Monetarist yaklaşıma göre, a.g.ü.'ler böylece dışsatımlarını arttıracaklar, dış borçlarını ödeyebilecekler ve de hızlı kalkınma yoluna gireceklerdir.¹ Kuşkusuz işleminde çok önemli aksaklıklar olan sistemin yeniden düzenli biçimde çalışması amaçlanmaktadır. Fakat sayın başkanın söylemediği, bu yeni temellerde kurulmaya çalışılan sistemin kendisinin ekonomik ve mali bunalıma neden olmasıdır! İşin gerçeği de 19. yüzyıldan günümüze dek belli başlı yirmi dolayında durgunluk ve bunalım yaşayan batı dünyasının bir bunalımdan diğerine kendini yenilemesidir. Bunalım, genişleme, büyüme dönemleri birbirini izlemektedir. Bu durumda "Batı ekonomilerinde canlanma" belirtile-rine, denize düşmüş bir insanın can simidine yapışmasına benzer bir biçimde yaklaşım yapmadan önce uluslararası ekonomik ve mali ilişkilerin ve bu bağlamda ulusal ekonominin yapısının çözümlenmesi gerekmektedir.

"Alternatif büyüme stratejileri" önerilirken yapısal çözümleme gerekmektedir. Konjonktür mutlaka önemlidir, ama konjonktürü ön plana alarak çözüm yolları aramakla bir yere de varlamayacağı son derece açıktır. Bu açıdan büyümeden söz etmek, kaçınılmaz olarak, bunalımı, bunalımı hazırlayan koşulları ve bunalımın niteliğini gündeme getirmektedir. Salt niceliksel açıdan ele alındığı sürece a.g.ü.'lerin hızlı büyümeyi gerçekleştirdikleri dönemlerde ortaya çıkan çelişkiler arka planda kalabilmektedir. Hızlı büyüme şampiyonlarının dayandıkları nokta da budur. Oysa niteliksel yaklaşım, şampiyonlukları ortadan kaldırmakta, dün biraz kıskançlık biraz özelemlenilen model ekonomilerinin bugün düşükleri açmazı anlaşılabilir kılmaktadır.

BÜYÜMENİN "ALTIN ÇAĞI"

2. Dünya Savaşından 1970'lere uzanan zaman kesitinde uluslararası planda sermaye birikiminin yoğunlaştığını, hızlandığını, bir "altın çağ" yaşandığını ileri sürebiliriz. Uluslararası işbölümü bu dönemde pekiştirilmiş, yeni bir temele oturulmuştur. 1974'le birlikte başgösteren ve kapitalist ülkeleri etkisi altına alan genel bunalıma gelinceye dek, kuşkusuz 1945'den bu yana, 1949, 1953, 1958, 1961, 1966-1967 ve 1970'de durgunluk görülmüştür. Ne var ki, bu durgunluk dönemlerinde, 1945'den sonra sanai üretimde görülen büyük artış temelinden sarsılmamıştır. "Altın Çağ"da büyümenin hızlanmasını sürükleyici güce sahip birbirine bağımlı karmaşık öğelerin bir arada bulunmaları ve karşılıklı olarak etkide bulunmalarının tarihsel koşullarının var olmasına bağlayabiliriz. Söz konusu öğeler:

a. Üretim güçlerinin gelişmesi-özellikle, giderek artan ekonomik artışın oluşması ve gerçekleşmesinde teknolojik gelişmenin işlevi ve biçimleri son derece önemlidir.

b. Üretim ilişkilerinde gözlenen evrim. Sermaye ve emek arasındaki ilişkilere görece bir kararlılık (istikrar) kazandıran sosyal-demokrat yönetimlerin işlevi önemlidir. Bu açıdan en anlamlı örnekleri Federal Almanya ve İsveç oluşturmaktadır.

c. Sermaye birikiminde devletin önemli bir yere sahip olması. Devlet, gelir bölüşümünde, vergiler ve sosyal transferler aracılığıyla etkin bir tavır almıştır. Sermaye birikiminin düzenlenmesi açısından devlet müdahalesi olumlu etkilere sahip olmuştur. Toplam tüketim artırılmış, desteklenmiş ve kamu yatırımlarıyla yatırım oranları düzenlenmiştir. Devlet müdahalesinin yoğunluğu ve yapısı ise mesleki ve sendikal örgütlerin etkinlik derecesine bağlı olarak farklılıklar göstermiştir. Bu açıdan Batı Avrupa ile ABD ve Japonya arasında çok önemli farklılıklar vardır. Batı Avrupa'da, uygulanan sosyal politika-ya bağlı olarak sosyal transferler ve harcamaların önemi büyük olmuştur. Bu ülkelerde sosyal sigorta sisteminin kabul edilmesi çok anlamlıdır. Genelde sosyal nitelikli harcamaların toplam kamu harcamalarının içindeki payı yüzde 30-40, ABD ve Japonya'da ise yüzde 20 dolayında gerçekleşmiştir.²

d. Uluslararası ilişkiler açısından ise, a.g.ü.'lerin merkezde gerçekleştirilen sermaye birikimini çok büyük kaynaklar sağlayarak desteklediği görülmektedir. Batı Av-

rupa, ABD ve Japonya arasındaki ilişkiler teknolojik yeniliklerin yaratılması ve yayılması açısından son derece uygun koşulları hazırlamıştır.

Nitekim 1940'la karşılaştırıldığında altmışlı yılların sonlarında sanai üretimin Batı Avrupa'da 3, ABD'de 5 kat arttığı, istihdam kapasitesinin ise Batı Avrupa'da yarı yarıya genişlerken, ABD'de 2 kat bir genişleme olduğu gözlenmektedir.³ Fakat altı çizilmesi gerekli olan nokta, teknik ve ekonomik bir "mucize"nin gerçekleşmediği, bu sonucun özel tarihsel bir konjonktüre bağımlı olarak elde edildiğidir. Ne var ki, bu gerçek görülmeyince "ilginç" açıklamalara başvuruluyor. Nitekim ekonomik büyümenin hızlı olduğu bir dönemde bir büyüme ideolojisi yaratılmaya çalışılmış ve büyüme bir söylence (mitos) olmuş, ekonomik, toplumbilimsel ve siyasal yorumlar yapılmıştır. Oysa bu dönemdeki hızlı büyüme kendi sonunu hazırlayan tohumlar taşımaktaydı. Fakat büyüme ideolojisi yaratılınca büyümenin durması ikincil öğelere bağlanmıştır. Böylece bunalım, resmi açıklamalara ve sosyal demokrasiye göre petrol fiyatlarındaki artıştan kaynaklanmaktadır. Bunalım sorununu daha ileride ele almak koşuluyla "altın çağ"da az gelişmiş ekonomilerin konumunu gözden geçirelim.

EKONOMİK BÜYÜME VE AZGELİŞMİŞLİĞİN GELİŞMESİ

İstatistiklere başvuruca ilginç veriler elde ediliyor. Birleşmiş Milletler Örgütü'nün rakamlarına göre 1955-1972 kesitinde gerek Asya'da gerekse Latin ve Orta Amerika ülkelerinin sanai üretimde gerçekleştirdikleri artışın (madencilik ve enerji dahil) gelişmiş ülkelerdeki artıştan daha yüksek olduğu görülüyor. Üstelik imalat sanayindeki gelişme hızlı nüfus artışı göz önüne alındığında bile çok önemli: 1950-1966 arası büyüme hızı yüzde 5 dolayında.⁴ Verilere göre GSYİH (gayrisafi yurtiçi hasıla) indeksi 1963 yılında 100 alındığında gelişmiş ülkeler için indeks 1950'de 59, 1968'de ise 129 oluyor. Az gelişmişler açısından ise indeks sırasıyla 55 ve 128.⁵ Şimdi bu indekslere bakarak a.g.ü.'lerin yetmişli yıllara değin hızlı bir toplumsal kalkınma içinde olduklarını ileri sürmek olası mı? Bu soruya yanıt verebilmek için a.g.ü.'lerin uluslararası işbölümündeki yerlerini ve sanayileşme biçimleri ve yapılarını incelemek gerekiyor. Bu-

nu çok öz olarak bazı saptamalarla yapabiliriz.

Bu dönemde batı sanayisinin yüksek üretimde bulunabilmesi için gerekli hammadde ve büyük bölümünü az gelişmiş yörelerden sağladığı bir gerçek. Nitekim 1970'de az gelişmiş ülkeler hammadde üretiminde önde geliyorlardı:

Bu payları yüzde olarak ifade edersek: Petrolde 55, demirde 35, boksitte 64, krom, manganez ve antimonun üretiminde 85, kobalt 70, bakır 40, vb., Bu hammaddeler gelişmiş ülkelere akmış ve çok uluslu tekeller doğrudan veya ortaklık biçiminde bu doğal kaynakları çıkarmışlar ve değerlendirmişlerdir. Uluslararası işbölümü çerçevesinde a.g.ü.'ler tek veya birkaç ürün üretiminde uzmanlaşmışlar böylelikle üretim ve dışsatımlarını ipotek altına almışlardır.⁶

Belirli bir sanayileşmeye sahip olan a.g.ü.'lerde bu sanayileşmenin biçimi ve yapısı tartışma götürmeyecek kadar açıktır! Sanayileşme üretim malları üreten bir sanayi yapısı oluşturamamış tüketim malları üreten fabrikalar kurulmuştur. Hammadde çıkarımı ve kısmen işlenmesini gerçekleştiren yabancı sermayeyle bütünleşmiş ortaklıklar kurulmuştur. Burada belirtilmesi gerekli son derece önemli bir nokta ise 1970'lerde hız kazanmasına karşın altmışlı yıllarla birlikte üretimin uluslararası bir nitelik kazanmasıdır. Nitekim çok uluslu tekellerin bir çok a.g.ü.'de üretime başladığı, montaj fabrikalarının mantar gibi bittiği gözlenmektedir. Sonuçta bütünleşmemiş, çarpık, plansız, kapkaççı bir "sanayi" ortaya çıkmıştır. Nitekim bu dönemde kapitalist üretim tarzının giderek egemen olması nedeniyle tarım kesiminden kopan küçük ve orta üreticiler yoksullaşma sürecine girmişler ve kentlere akın giderek hızlanmıştır. Sanayi kesiminin gerekli istihdam kapasitesi yaratamaması nedeniyle işsiz sayısı yükselmiş ve hizmet kesiminde yapay bir şişkinlik belirmiş ve gelir bölümü giderek bozulmuştur. Genel olarak a.g.ü.'lerin üçte birinde kent- sel işsizlik oranı 15'i geçmektedir. Üçte ikisinde ise bu oran yüzde 8 dolayında olmuştur.⁷ Gelişmiş ülkelerde istihdamın yüksek olduğu bir dönemde a.g.ü.'lerin tam tersi bir konumda bulunmaları hiç de şaşırtıcı değildir! Üstelik kırsal kesimdeki işsizlik ve gizli işsizlik göz önüne alınca durum daha da açıklığa kavuşmaktadır. Yeterli istihdam olanakları yaratamayan a.g.ü.'lerin

kapitalist blok üretimi içindeki payı (imalat sanayi) 1969 yılında sadece yüzde 10,4'dür. Aynı yıl gerçekleştirilen dışsatımın yüzde 10'unu yapmış (mamül) mallar oluşturuyor.⁸ Üstelik aynı nitelikte mallar ürettikleri için aralarındaki rekabet körüklenmekte ve merkezle olan ilişkiler pekişmektedir. Dış ticaret hadlerinin bu bağlamda aleyhe dönmesi bir raslantı olmuyor. 1953-1969 arasında hadlerdeki olumsuz gelişme yüzde 14 dolaylarındadır. Josue de Castro'nun belirtmiş olduğu gibi: "Bir adet çipi, 1954'de 14 çuval kahveyle satın almak olanaklıydı, 1962'de ise 39 çuval gerekmektedir".⁹

Özet olarak 1945-1970 kesitinde a.g.ü.'lerde sınırlı biçimde üretim güçlerinin gelişmesi söz konusudur. Bu bağlamda a.g.ü.'lerin merkez ülkelerine olan bağımlılıkları pekişmiş, sorunlar çözülmeksizin birikmiştir. Kısacası az gelişmişliğin gelişmesi, yeni boyutlarda yenilenmesi söz konusudur.

BUNALIMDAN... BÜYÜMEYE Mİ?

Yaklaşık on yıldır durgunluk ve bunalım sürüyor. Bunalımdan çıkış yolları aranıyor. Uluslararası toplantılarda ivedilikle çözüm aranıyor. Son olarak geçtiğimiz mayıs ayında ABD'nin Williamsburg kentinde toplanan en varlıklı yedi ülkenin en üst düzeydeki yetkilileri bunalımdan çıkış ve enflasyonsuz büyümenin nasıl sağlanacağı konusunda durdular.¹⁰ 6-30 haziran tarihleri arasında Belgrat'da toplanan 6. UNCTAD'da (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı) ise bunalım içinde bulunan a.g.ü.'lerin sorunlarını hafifletecek önlemleri araştırmak ve bu erek doğrultusunda sanayileşmiş ülkelerle bir diyalog kurmanın koşulları araştırılıyor.¹¹ Örgüt genel yazmanı Gamani Corea'nın deyişiyle bu toplantının konusunu "Canlanma ve Gelişme" oluşturuyor. Örgüt, gerek IMF, gerekse Dünya Bankası ve de gelişmiş ülkelere yeni katkılar istiyor.¹² Bunalımın yükünü çekenler ise her iki grup ülkede emeklerini satarak yaşamlarını sürdürenler ve işsizler. A.g.ü.'lerdeki ücretli kesimlerin ve işsizlerin enflasyon ve işsizlik oranlarının yüksek olması ve sosyal güvencenin olmaması nedeniyle çok daha fazla sıkıntı içinde oldukları yadsınamaz bir gerçek. Fakat bunalımdan çıkış gerçekleştire a.g.ü.'lerin sorunlarının ne derece çözüme kavuşacağı bazı çevreler tarafından söz konusu edilmemesine veya son

derece iyimser yaklaşımlar yapılmasına karşın bu bakış açılarını paylaşmak olanaksız gözüküyor. Gelişmiş ülkelerin "altın çağ"ı yaşadıkları dönemde a.g.ü.'lerin var olan yapısal bozukluklarının oluştuğunu dikkate alarak otomatik bir tüm dengelimle durumun hiç değişmeyeceğini ileri sürmek yanlış olacaktır. Bu açıdan "kehanette bulunmak" gibi bir sorunumuz yok. Ne var ki, var olan bunalımın nedenlerini, özelliklerini ortaya koyabilirsek, bunalım sonrasının koşullarını belirlemek de güç olmayacak. "Tarih tekrür" etmediğine göre bunalım sonrasında yeni uluslararası sermaye birikimi koşullarında yeni ekonomik ilişkiler ve işbölümü çerçevesinde gelişmiş ülkeler ve a.g.ü.'ler arasındaki ilişkiler daha farklı bir temelden yükselecektir. Nitekim gelişmiş ülkelerin bugünden gerçekleştirmek istedikleri "yeni bir uluslararası ekonomik düzenin" temelini atmaktır. Ve koşullar gerek 1945'den ve gerekse 1970'den çok farklıdır. Ulusal düzeyde, "faiz oranları yüksek mi olsun, yoksa düşük mü?" ve benzer sorulara yanıt ararken oluşturulmaya çalışılan uluslararası yeni düzenin ve var olan uluslararası ekonomik koşulların mutlak göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Bunalımın nedenleri ele alındığı zaman en kolay ve genelde kabul edilen açıklamanın petrol fiyatlarındaki artış olduğu görülüyor. Oysa gerçek bu kadar basite indirgenemez.¹³ Üstelik petrol fiyatlarındaki yükselmelerin gelişmiş ülkelere yaradığı, yani batı sanayisinin çarklarını döndürdüğünü ve çok uluslu petrol şirketlerinin çok kârlı çıktıklarını kanıtlamak olanaklı. OPEC ülkelerinin elde ettikleri fonlar üzerinde çok büyük spekülasyonlar yapıldı. Kuşkusuz bu fonlar çok büyük boyutlara ulaştı, ne var ki, OPEC ülkelerinin cari ödemeler dengesinin rekor bir düzeye eriştiği 1980 yılında toplam fon fazlası 109 milyar dolar, oysa aynı yılda ABD kökenli CITICORP'un bilançosu aynı düzeye erişmiştir. Fransız Credit Agricole bankasının bilançosu ise 107 milyar dolardır. Dünyadaki ilk 15 bankanın bilançosu ise toplam 1.270 milyar dolara ulaşmıştır.¹⁴ Üstelik 1974-1980 döneminde OPEC'in fon fazlalarının yüzde 16,5'i ABD'ye, yüzde 18,5'i İngiltere'ye, yüzde 28,4'ü diğer gelişmiş ülkelere, yüzde 4'ü uluslararası kuruluşlara ve altın alımına, yüzde 5'inin ise a.g.ü.'lere aktığı biliniyor.¹⁵ Fakat bizzat Uluslararası Ödemeler Bankasının verilerine göre gelişmiş ülkelerdeki

bankalara yatırılan fon fazlaları bu bankalardaki pasifin gayrisafi olarak yüzde 12'sini ve hatta yüzde 10'unu oluşturmaktadır. Net miktar olarak ise hiç bir zaman yüzde 7'yi geçmemiş, hatta genellikle yüzde 5'in altında seyretmiştir. Ek olarak dünyadaki en büyük yedi çok uluslu petrol şirketlerinin kârları gözönüne alınırsa 1972, 1975 ve 1978 yılları dışında sürekli bir artışın gerçekleştiği gözlenmektedir. Nitekim belli bir süredir petrol fiyatlarındaki artış durmuş ve gerileme başlamıştır. Şimdi de ne kadar ilginç ve ibret vericidir ki, petrol fiyatlarındaki artıştan yakınanlar OPEC'in gerçek bir kartel olmadığından, petrol fiyatlarındaki ve miktarındaki düşüşü ve de petrodolarların azalmasını önleyemediğinden yakınmaktadırlar! O halde bunalım neden doğmuştur? Çok öz olarak bunalıma yolaçan öğeleri şöyle tanımlayabiliriz:

Ekonomik büyümenin hızlı olduğu dönemde önemli çelişkilerin tohumları atılmış ve belirli bir olgunlaşmadan sonra bunalım ortaya çıkmıştır. Bu önemli çelişkiler öncelikle üretim güçlerinin gelişmesinde ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, genişlemeyi sağlayan teknik üretkenlik artışında rasyonelleştirmeye yönelik teknolojik yeniliklere göre bir düşme olmuştur. Üretim ilişkilerinde bir değişiklik ortaya çıkmış, özellikle sosyal-demokrasi güçlüklerle karşılaşmıştır. Batılı birçok ülkede sosyal uzlaşma politikasının bir kenara bırakıldığı gözlenmektedir. Tekelcilik giderek yaygınlaşmaya başlamıştır. Gene merkez ülkeleri arasındaki rekabet artmıştır. Rekabet Japonya, ABD ve Batı Avrupa, özellikle F. Almanya, arasında gelişmiştir. Bu arada a.g.ü.'lerin merkez ülkelerin başatlığına kısmen de olsa karşı çıktıkları fakat sanayileşmiş ülkelerin bu harekete sahip çıkarak istedikleri yöne aktarmaya çalıştıkları gözlenmektedir. Bu arada petrol fiyatlarındaki artış ekonomik ve mali konjonktür üzerinde etki sahibi olmuştur ama ileri sürüldüğü gibi bunalımı doğurmamıştır. Temel neden, var olan üretim koşulları temelinde sermayenin değerlenmesinin giderek yavaşlamasıdır. Üretkenlikteki artış, kişi başına düşen sermaye miktarındaki artışın üretkenlik üzerinde sahip olduğu etkiye göre yeterli olmamıştır.¹⁶ Yani bir yandan aşırı sermaye birikimi emek üretkenliği artışında bir sınırlama, bir düşmeye neden olmuş ve rantabilite sorunları giderek artmıştır. Bunun sonucunda enflasyon, istihdam hacminde daralma ve işsizlik, satın alma gücünün azalması or-

taya çıkmıştır. Üretim güçlerinin gelişmesi aşırı sermaye birikimi ve sosyal emek savurganlığıyla frenlenmiştir. İlişkili olarak da 1974 yılında uluslararası planda bir likidite bunalımı ortaya çıkmıştır. Bu mali bunalım tüm ülkelerde etkisini göstermiştir. Sadece küçük bankalar değil aynı zamanda büyük bankalarda bunalımdan payını almıştır. Bunalım yapısalıdır. Bu bunalımın nedenlerini şöyle açıklayabiliriz: Bankaların içine düştükleri sıkıntı ve iflaslar paraların kararsızlığının kurumsallaşmasından ve dalgali kur sisteminde uluslararası spekülasyon koşullarının değişmesinden kaynaklanmaktadır. İkinci bir neden, uluslararası planda mali dönüşümün karşılaştığı yeni güçlüklerden kaynaklanmıştır. Mali dönüşümde karşılaşılan güçlükler (sınırsız olarak para sermaye elde etmeye ilişkin olarak), banka kârlarını etkileyen faiz oranlarının artmasıyla kendini belli etmiştir.

Sonuçta yapısal bir likidite bunalımının ortaya çıkıp gelişmesini sermayenin, değerlenmesine sınırlı sermaye ve para sermayeye ilişkin genel sorunlara başvurularak açıklanabilir. Çok öz olarak, kaba hatlarıyla ve genelleştirmelere başvurarak açıklamaya çalıştığımız etkenler ekonomik ve mali bunalımı doğurmuştur. Bunalım ise yeni ekonomik ve mali koşullar hazırlamıştır. Şimdi öncelikle istatistiklere de başvurarak bunalımın getirdiklerini özetlemeye çalışalım.

BUNALIMIN BOYUTLARI

İşsizlik, enflasyon, bir çok ülkede ödemeler dengesinin açık vermesi, yatırımlardaki rantabilitenin sürekli olarak düşmesi, durgunluk döneminde rekabetin kızışması, spekülatif amaçla sermayenin giderek akışkan olması, işletmelerin ve ülkelerin borçlanması, vergi gelirlerindeki azalmanın mali piyasalarda yaptığı baskı, gelir bölüşümündeki eşitsizliğin artması, başlıca olgular olarak karşımıza çıkıyor. OECD ülkelerinde toplam işsiz sayısı geçtiğimiz yıl sonlarında 30 milyon dolayındayken, içinde bulunduğumuz yılda daha da artmıştır. Enflasyonu önlemek için ABD, İngiltere ve bir ölçüde F. Almanya'da uygulanan monetarist politika sonucu enflasyon aşağı çekilmeye başlanmış fakat işsizliğin boyutları genişlemiştir. Nitekim Mart 1983'de, son 12 aylık tüketici fiyat indeksindeki artış ABD'de yüzde 3,6, İngiltere'de ise yüzde 4,6'dır.¹⁷ Oysa aynı dönemde her iki ülkede de işsizlik ora-

nı artmıştır. Nitekim katı bir monetarist politika uygulayan Thatcher İngiltere'sinde 1980'de yüzde 7,1 gibi yüksek bir orana sahip olan işsizliğin 1983 Martında yüzde 13,9 oranına ulaştığını görüyoruz.¹⁸ Aynı dönemde Kuzey Amerika ülkelerinde işsizlik oranı yüzde 7'den yüzde 10,3'e geçmiş, AET ülkelerinde ise bu oran yüzde 6'dan yüzde 10,1'e sıçramıştır. Borçlanma açısından ele alındığında gelişmiş ülkelerin, a.g.ü.'lerle aynı koşullarda ve bağlamda olmasa bile borçlandıkları görülmektedir. Örneğin monetarist politika uygulanan İngiltere'nin Amerikan bankalarına olan borcu 47,3 milyar dolar, Fransa'nın aynı bankalara olan borcu 13,1 milyar doları bulmuştur. Dış borcu olmayan ABD'de ise mali durum sağlıklıdır. Bu ülkede toplam iç borç 5000 milyar doları aşmış bulunuyor.¹⁹ Söz konusu iç borcun önemsiz olarak gösterilmeye çalışılması-na karşın ABD'nin büyük boyutlara varan bütçe açıkları ve yüksek faiz politikası gelişmiş Avrupa ekonomilerini sarmakta ve enflasyonu körükleyici bir etkiye bulunmaktadır. Her ne kadar ABD'de faiz oranları 1982 başlarına göre yüzde yirmilik bir düşme göstermiş olsa bile ABD dolarının 1980 yazına göre yüzde 40 oranında bir aşırı değere sahip olduğu tahmin edilmektedir. Bu bağlamda ABD'de, Fidelity Savings and Loan Association, Seattle First National Bank, Drysdale Government Securities, Oklahoma City's Penn Square Bank, F. Almanya'da AEG-Telefunken'in geçirdikleri büyük sarsıntıları anımsatmak isteriz.²⁰ Diğer taraftan gelişmiş kapitalist ülkeler arasında rekabet giderek artmaktadır. Ve bunalım yeni ekonomik ve mali koşulları hazırlamaktadır. Bu açıdan ABD ekonomisindeki gelişmeler son derece anlamlıdır. ABD'nin son yıllarda ileri teknoloji gerektiren mal ve hizmet üretiminde Avrupa ve Japonya'ya göre daha ileride olduğu ve bu avantajını giderek artırmaya çalıştığı gözleniyor. Bankacılık, sigortacılık, reklamcılık, taşımacılık, uzletişim, mühendislik ve müteahhitlik, vb... işleri kapsayan hizmet kesimi 1983 yılında ABD GSMH'sinin yüzde 65'ini sağlamıştır, çalışabilir nüfusun yüzde yetmişine gene bu kesimde istihdam edilmektedir. Bu kesimin devingen olması bunalımın faturasını da bir parça olsun düşürmüştür. Şöyle ki, Temmuz 1981 - Nisan 1982 arası sanayi kesiminde 1,3 milyon dolayında iş ortadan kalkarken, aynı dönemde hizmet kesiminde 213 000 yeni istihdam yaratılmıştır.²¹ Ünlü Citicorp'un başkanına göre bankacı-

lık ve diğer hizmetler 28 milyar dolara ulaşan Amerikan dış ticaret açığını 7 milyar dolarlık cari ödemeler fazlasına dönüştürmüştür.²² Nitekim 1980 yılı tahminlerine göre ABD kökenli hizmet üreten kuruluşların yabancı pazarlarda elde ettikleri toplam hasılat 60,05 milyar doları buluyor. 1981 yılında ise bu rakam 99,94 milyar dolara ulaşmış bulunuyor.²³

ABD'nin izlediği politika çok anlamlı. 1970'lerden beri batıda klasikleşmiş olan sanayi kollarının a.g.ü.'lere aktarıldığı gözleniyor. Yani hammadde, tarım ürünleri ve tüketim malları üreten az gelişmiş ülkeler sanayi yapılarını zenginleştirmeye başladılar. Yalnız aktarılan sanayi kolları rentabilitesi düşük, merkezde kâr getirmeyen veya az kâr getirenler. Bu bağlamda ABD serbest tecimi de destekliyor, çünkü klasik sanayilerin aktarılması ABD'deki hizmet kesiminin genişlemesini ve gelişmesine olanak sağlıyor. Fakat Avrupa ülkelerinde de aynı yola başvurmaya çalışıyorlar. Geçen yılki Avrupa Doruğunda ve çeşitli toplantılarda anahtar kesimler olan elektronik ve uzletişimde ortak bir sanayi platformu sağlanması için ortak yatırım politikalarının saptanması üzerinde durulmuştur. Ve ayrıca bir çok ülke, İsveç, Danimarka, Fransa, vb... kendi başlarına önlemler almaktadırlar. Bunalım döneminde kaydedilen önemli gelişmeler karşısında acaba az gelişmiş ülkelerin konumu nedir?

AZGELİŞMİŞ ÜLKELERİN KONUMU

Bunalımla birlikte a.g.ü.'lerde işsizlik ve enflasyon çok büyük boyutlara ulaşmıştır. Kaçınılmaz olarak da gelir bölüşümü sürekli olarak ücretliler aleyhine bozulmaktadır. Konuya ilişkin olarak burada bazı saptamalar yapmak gerekiyor. A.g.ü.'lerin dışsatım gelirlerini tarım ürünleri ve hammaddeler oluşturuyor. Oysa bu tür ürünlerin fiyatları, cari fiyatlar olarak, 1978'den beri en düşük düzeyde bulunuyor. Enflasyon göz önüne alınıp gerçek değer açısından değerlendirme yapılırsa bu ürünlerin fiyatları son 30 yılın en düşük fiyatları olarak belirliyor.²³

1972-1975 kesitinde beliren artışın yapısal değişikliklere neden olduğu ve a.g.ü.'lerin pazarlık gücünü artırdığı düşünülmektedir fakat durum hiç de böyle gelişmemiştir. 1979-1980'de geçici bir fiyat yükselmelerinden sonra fiyatlar en alt sınıra ulaşmıştır. Nitekim dolar olarak ifa-

de edildiğinde 1975-1977'de 100 olan UNCTAD indeksi 1983'de 153'e çıkmış ve 1982'de yenisinden 100 olmuş ve düşmeye devam etmiştir.²⁴ Diğer bir deyişle 1980'den bu yana a.g.ü.'lerin satın alma gücü yüzde 30 gerilemiştir. A.g.ü.'ler finansman sıkıntılarını uzun süre, özellikle bunalımın ilk yıllarında, dış borçlanmayla giderme yoluna gitmişlerdir. Üstelik açılan krediler gelişmiş ülkelerin dışsatımlarını sürdürmelerine olanak sağlamış, böylelikle bunalım önemli ölçüde hafifletilmiştir. Fakat a.g.ü.'ler açısından durum tam tersidir. Giderek borçlanma artmış ve borçlanma sınırına dayanılmıştır. A.g.ü.'lerin toplam dış borcu 850 milyar doları aşmış bulunmaktadır. 1983'de en borçlu on ülkenin toplam borç servisi 190 milyar dolara ulaşmıştır.²⁵ Bugün Arjantin, Meksika, Brezilya gibi model ülkeleri dış borçlarıyla uluslararası ödemeler sisteminde sorunlar yaratırken, bu ülkelerde işsizlik, enflasyon ve üretim düşüklüğü doruğa ulaşmış bulunuyor. Oysa Arjantin'in dış ticaret ve ödemeler dengesinin 1976 veya 1977'den sonra fazla vereceği öngörülmüyordu ve hatta dış borca gereksinmesinin sona erdiği ileri sürülüyordu. Oysa Arjantin'in borçlarını nasıl ödeyeceği sadece bu ülkeyi değil uluslararası mali kuruluşları ve özel bankaların sorunu olmuş durumda. Aynı gerçek Brezilya için de geçerli. Meksika'ya gelince; borçlarını ödeyemezken 1983'de 12 veya 13 milyar dış kredi bulması gerekiyor.

Sorunlar çok büyük ve giderek bir çıkmazın içine giriliyor. Yalnız bu sorunların bunalımla birlikte büyümesi ekonomik büyüme dönemlerinde temeli atılan sanayi yapısı ve bozuk parasal ve de mali yapıdan kaynaklanıyor.

"BATI EKONOMİLERİNDEKİ CANLANMA" BİR UMUT İŞİĞİ Mİ?

1976-1977 yıllarında batı ekonomilerinde bir canlanma belirtisi görülmüştü, fakat arkası gelmedi. Şimdi 1983 baharından beri yenisinden bazı belirtiler görülüyor. Fakat canlanma belirtileri son derece sınırlı. Yapılan hesaplara göre bu yıl OECD ülkelerindeki ekonomik büyüme yüzde 2 dolayında olacak. ABD'de ise işveren çevreleri GSMH'nin resmi yetkililerinin söylediği gibi yüzde 4,5 olmayacağını fakat yüzde 2,5 dolayında kalacağını ileri sürüyorlar.²⁶ Bu büyüme hızları sağ-

lansa bile gelecek yıl OECD ülkelerinde işsizlik oranının yüzde 9,5 olacağı, Avrupa'da ise bu oranın yüzde 11'i aşacağı tahmin ediliyor. Liberal ve monetarist politikalar çerçevesinde aranan çözümler sonuçsuz kalıyor. Gelişmiş ülkelerin ve monetarist politikaların sözcüleri sürekli olarak a.g.ü.'lerin kalkınma umutlarının batı ülkelerinin gelişmesine bağlı olduğunu vurgulamıyorlar. Fakat bunu tam tersine çevirmek de olanaklı. Gelişmiş ülkelerin büyüme hızlarını artırmaları a.g.ü.'lerin gelişmiş ülkelere ne kadar ekonomik ve mali ödün veremelerine bağlı diyebiliriz. Aslında veriler gerek pazar gerekse kaynak sağlayıcı olarak a.g.ü.'lerin çok büyük bir öneme sahip olduğunu gösteriyor. UNCTAD verilerine göre a.g.ü.'lerin merkez ülkelerinden yaptığı dışalımın artması bu son kategorideki ülkelerde gerçekleşen her yüzde 1'lik bir büyümenin yarısını garantiliyor. A.g.ü.'lerdeki yüzde 1'lik büyüme hızı ise merkez ülkelerinde yüzde 0,25'lik bir büyümeyi sağlıyor.²⁷ Nitekim günümüzde gelişmiş ülkelerin a.g.ü.'lere yaptıkları dışsattım 300 milyar doları buluyor. 1982'de toplam dışsattımın yüzde 20,03'ü petrol üreticisi olmayan a.g.ü.'lere yapılmıştır. ABD için ise bu oran yüzde 30,5. Eğer petrol üreten ülkeler de göz önüne alınırsa bu oran yüzde 40,9'a ulaşılıyor. Üstelik UNCTAD 1983 yılında a.g.ü.'lerin dışalımında yüzde 10'luk bir azalma öngörüyor. Bunun anlamı 40 veya 50 milyar dolarlık bir azalma oluyor. Yani batı ülkelerinin dışsattımında yüzde 3'lük bir düşme söz konusu.²⁸ Bu durumda batıdaki canlanma belirtileri son derece sınırlı görülüyor. Üstelik öngörülen büyüme hızları gerçekleşse bile uygulanan monetarist politikalarla işsizliğin artması söz konusu. Az gelişmiş ülkeler açısından ele alındığında sorun daha karmaşık oluyor. Şöyle ki, genellikle IMF doğrultusunda alınan kararlılık önlemlerinin bunalım ortamında getirdiği yükten kurtulmak için büyümeye bel bağlanıyor. Kuşkusuz ekonomik büyümeye karşı çıkılmaz. Özellikle de az gelişmiş bir ülkede büyümeyi istemek gibi bir sorun olamaz ama var olan ekonomik ve mali koşullar içinde büyümenin sorunları çözeceğini ileri sürmek tam anlamıyla bir ütopyadır.

Eğer 1983'de aşılmasında büyük güçlükler çekilen sorunlar varsa bu sorunları yaratan ve aşamayan yapı bunalım çıkmadan önce oluşmuş bir yapıdır. Yani şu sürekli özelemlenilen ekonomik büyüme

dönemlerinin damgasını vurduğu, belirlediği yapıdır. Bu açıdan en ilginç örnek bizzat bunalımın olduğu dönemde petrol sayesinde çok iş yapacağı sanılan bir ülke olan fakat daha sonra bir çıkmaza giren Meksika'dır. Bu nedenle büyümenin yapısal değişiklikler gerçekleştirip gerçekleştirmediğine bakmak gerekmektedir. Yani salt gelir artışına bakarak kalkınmanın sağlandığını ileri sürmek yanlış bir yargıdır. Kalkınma bir değişme sürecidir ve kalkınmanın gerçekleşebilmesi için toplumsal ve ekonomik yapısal değişiklikler gerekmektedir. Gelirde ve üretimdeki artış, emek verimliliğindeki bir artışı yansıtıyorsa kalkınmanın göstergeleri olabilmektedir. Üretimdeki bir artışın verimlilikte artış sağlayabilmesi için ise üretim yapısında değişiklik olması gerekmektedir. Daha doğrusu sanayi lehine bir değişme gereklidir. Genel olarak değerlendirildiğinde, büyüme, geri kalmışlığın, verim düşüklüğünün, ücret azlığının aşılmasına ilişkin bir sorundur. Büyüme, verim artışı sorundur. Bu sürecin kesintisiz kılınması sorundur. Bu kesintisizliğin sağlanmasında temel koşul üretim malları üreten sektörlerin tüketim malları üreten sektörlerden daha hızlı büyümesidir. Eğer büyüme sorunu bu açıdan ele alınıp değerlendirilmezse sorunu çözmek olanaksızdır. Getirilecek "çözümler" yapay olacaktır. Sağlıklı bir yaklaşım yapabilmek için üretim ve verimliliğin artırılmasının, büyümeyi sağlayıcı ve sürekli kılıcı temel öğeler olduğunun görülmesi gerekiyor. Bu açıdan emeğin teknik donanımının yükseltilmesi temel koşul oluyor. Yani büyümenin maddi ve teknik temeli, emeğin teknik donanımının ulaştığı boyutlara bağlıdır. Teknik donanımı yükseltmek için ise, üretim kapasitesinin tam olarak kullanımı gerekmekte ve üretken yatırımlara baş vurmak kaçınılmaz olmaktadır.

Sonuçta, her ne pahasına olursa olsun ekonomik büyüme sağlanmasın sorunlar daha sonra çözülür anlayışını kesinlikle paylaşmadığımızı vurgulamak istiyoruz. Büyüme hiç bir zaman söyleneceye dönüştürülemez. Ancak toplumsal gereksinimlerin giderilmesine dayalı toplumsal ve ekonomik bir kalkınma sürecini başlatan ve hızlandıran ekonomik büyümeye "evet" diyebiliyoruz!

DİPNOTLAR

- 1- Batsch C., "Negociations au Rabais" Le Monde Diplomatique, Haziran 1983.

- 2- Patronat, (supplement), no: 335, Ocak 1975.
- 3- Nations - Unies, Annuaire Statistique, 1968.
- 4- Problemes Economiques, no: 1414, 19 Mart 1975.
- 5- Nations - Unies, Annuaire Statistique, 1969.
- 6- P. Jalee, Le Pillage du Tiers - Monde, Pet. Col. Maspéro, Paris, 1976, s. 55
- 7- P. Bairoch, Le Chomage Urbain, BIT, Geneve, 1972, s. 55.
- 8- Nations - Unies, Annuaire Statistique, 1965, tablo: 148, 149.
- 9- Jalee, a.g.e., s. 81.
- 10- Le Monde, 17, 20, 21, 28, 30 Mayıs 1983.
- 11- Le Monde, 3 ve 21 Mayıs 1983.
- 12- Le Monde Diplomatique, Haziran 1983.
- 13- Bkz. S. Sönmez, "Dış Borçlanma Az gelişmiş Ülkelerin Yazgısı mı?", Bilim ve Sanat, no: 23, Kasım 1982.
- 14- G. Corm, "Menaces sur le Systeme Financier International", Le Monde Diplomatique, Mart 1983.
- 15- Financial Times, 28 Eylül 1982.
- 16- S. Sönmez, "Yüzyılın Sürengen Hastalığı: İşsizlik", Bilim ve Sanat, no: 27, Mart 1983.
- 17- OECD, Economic Outlook, Mayıs 1983, s. 21.
- 18- J. Claude, "Un Merveilleux Ecran da Fumee" Le Monde Diplomatique, Kasım 1982.
- 19- Corm, agm.
- 20- Bkz. E. Mandel, La Crise 1974-1978, Flammarion, Paris, 1978, s. 76-85.
- 21- M-F., Toinet, H. Kempf, "L'Europe au Banc des Accusés", Le Monde Diplomatique, Ocak 1983.
- 22- International Herald Tribune, 24 Mayıs 1982.
- 23- UNCTAD, Les Problemes Relatifs aux Produits de Base, TD/273, 11 Ocak 1983.
- 24- Ph. Chalmin, "Crises, Manoeuvres et Conflits sur le Marche des Matieres Premieres, Le Monde Diplomatique, Mayıs 1983.
- 25- Corm, agm.
- 26- Le Monde, 10 Mayıs 1983.
- 27- Le Monde Diplomatique, Haziran 1983.
- 28- Development Forum, cilt: XI, no: 3 Nisan 1983.

Memorandum (IMF), Nisan 1983.

YAŞAMIN SIRRI: GEN

■ Haluk ÖZSARAC

INSANOĞLU varoluşundan bu yana "Yaşam nedir?" sorusuna yanıt aramaktadır. Binlerce yıl taş ile otu birbirinden ayıran farkı, otun içinde bulunan, erişilmez, ulaşılması olanaksız bir 'hayat özü' kavramı ile açıklamaya çalışan insanoğlu, bilimsel çalışmaların sonucunda öğrenmiştir ki; doğa yasalarıyla belirlenen yasaların dışında canlılık faktörü yoktur. Bugün canlı ile cansız arasındaki ayrılığın, bir madde veya nitelik sorunu değil, bir düzen, bir organizasyon, sistemlerarası bir eşgüdüm olduğu düşünülmektedir. İşte, bu eşgüdümü sağlayan etkenlerden en önemlisi genlerimizdir. Kesin olarak bilinmelidir ki, fizik, kimya kurallarının dışında canlılık veya ölüme has farklı bir kural bulunmamaktadır.

Adından da anlayabileceğimiz gibi, canlılığı en küçük birimlerinde inceleyen bilim dalı, Moleküler Biyoloji, 1943 yılından beri vardır. 1953'te Watson-Crick ikilisinin DNA'nın (Desoksiribo Nükleik Asit) yapısını açıklayabilmelerinden sonra, bu konuda araştırmalar çok gelişti. 1973'ten beri gen mühendisliği uzmanlarının etkin çalışmaları ile genetik konusundaki bilgilerimiz en uç noktalara gelmiştir.

Bir hücrenin içersindeki tüm olayları planlayan, çevre koşullarına göre düzenleyen, o hücrenin içersindeki kromozomu, yani DNA'sıdır. Vücudumuzda hemen tüm hücrelerde bulunan kromozomlar, yarisını anneden, yarisını da babadan aldıklarının aynı olmak üzere daima çift durumdadırlar. En ileri düzeyde elektronik beyinlerin bile çözümlenecekleri kapsamda bilgiyi şifrelemiş durumdadır kromozomlar. Bu bilgiler kaleme dökülebilecek olsaydı, yaklaşık bin ciltlik bir dizi oluşturulabilir.

Düzen konusunda hergün biraz

daha zorlu sorunlar, daha yaygın karmaşalar ile karşılaşan 'Toplum-bilim' kusursuz bir düzeni açıklayabilecek bu bilgi hazinesini anlatan Moleküler Biyoloji'den esinlenmek zorunda kalacaktır. İnsan organizmasının çalışması, tek bir hücrenin çalışması veya yalnızca gen mekanizmasındaki mükemmel eşgüdüm görülünce toplum yapısında da benzer kusursuz organizasyonu özlememek olası değil.

Genin sırrını çözebilmek için uğraşmakta olan bilim adamlarının tek korkusu, gen mühendisliği bilgilerinin Hitler gibi bir adamın eline geçtiğinde, güzel ırk elde etmek için insan haralarında kullanılması veya biyolojik savaş yöntemi olarak kitle katliamlarına yol açmasıdır.

1953'te Watson ve Crick'in anlattığı biçimde, ikili sarmal durumda bulunan, kromozomların her ünitesi fosfat, şeker (2-desoksi ribose) ve dört çeşiti bulunan purin molekülünün bir merdiven gibi dizilmelerinden oluşur. Herbir basamağın da bulunan, "fosfat-şeker-purin" birimindeki purinin cinsine göre şifrenin bir harfi oluşacaktır. Adenin, Timin, Guanin ve Sitosin'den meydana gelen bu alfabenin sonsuz kombinasyonları ile tüm bilgiler saklanmaktadır.

Bu dört harfli şifrenin bilgileri, hücreye veya bedene ait herhangi bir gereksinimde veya herhangi bir yeniliğin bilgilenmesinde kullanılabilmektedir. Tek bir harfin hiçbir anlamı olmamasına karşın, üçlü gruplar halinde (kodon) kromozom bütünü'nün çeşitli bölgelerinde parça parça bulunan gen, tümceyi oluşturmak-

tadır. İşlevsel olarak, her üç harfin karşılığı bir aminoasit şeklinde, yirmi cinsi bulunan aminoasitleri ard arda birleştirir. Hücrenin temel taşı olan proteinleri oluşturur. Böylece bilgilerin aktarılması sağlanır. Toplam yirmi çeşit aminoasitten sonsuz olasılıkta protein oluşturulabileceği halde, insan hücrelerinde yaklaşık iki bin çeşit protein olduğu kabul edilmektedir.

"İşlevli bir protein şifreleyebilen belirli bir kromozom parçası" diye tanımlanan genler hücrenin çekirdeği (informasyon merkezi) ile diğer bölümleri arasında ilişkiyi sağlar. Bir başka anlatımla ise, genlerin üretimi proteindir. Bu üretimiyle hücrenin sistemlerinin etkinliklerini düzenleyecektir. Sistemler arasındaki eşgüdümün bu sayede olduğu açıktır. Bu sağlanan eşgüdümde, sayısız farklılıkların, zıtlıkların nasıl anlayışlı ve uyumlu bir biçimde, birliğin ve bütünlüğün içinde, vazgeçilmez öğeler olarak yer aldığını görmemek olanaksızdır. Bu anlayış toplumsal yapıya uyarlandığında, yaşamımızda savaştan kaçınarak, barışa yönelmenin, barışı, birlikteliği pekiştirmenin gereği ortaya çıkmaktadır.

* * *

İlk olarak "Acaba bu gen yapısını ne gibi etkenler değiştiriyor?" sorusu ile yapılan çalışmalarla; gün ışığından, nükleer enerjiye, çeşitli ilaçlara kadar birçok etken bulundu. Bugün bu soru "Acaba bu genlerin yapısını değiştirerek nasıl kullanabiliriz?" şekline dönüşerek beraberinde birçok kaygıyı da getirdi.

Mevcut canlı bir organizmanın herhangi bir hücrelerinden elde edilen veya çok küçük de olsa yapay olarak üretilen gen parçaları, çeşitli yöntemlerle çoğalma potansiyeli yüksek bakteri veya hücrelere aktararak, gende gizli bulunan karakteri, o canlıya vermek mümkün olabilmektedir. Bu konu ile gen mühendisliği bilim dalı uğraşmaktadır.

Herkesin barsağında bol bulunan ve her yirmi dakikada ikiye bölünerek üreyen Escherichia Coli'ye (Koli basili) böyle bir yolla gen taşımakla; bu bakterilere şeker hastalarının en önemli ilacı insülin, kanserde kullanım alanı bulacağı umulan interferon, ya da tıpta gerekli olabilecek büyüme hormonu gibi birçok hormonun en kaliteliğini yaptırabilmek olasıdır. Tarımda, nadası öneleyebilecek bir tasarım ile sadece baklagillerin köklerinde bulunan

azot bakterilerinin gen değişikliği yoluyla diğer tarım bitkilerinin köklerinde yaşamaları sağlanabiliyor. Bununla, nadasta tarlaların boş bırakılarak üretim düşüklüğünü engelleme amaçlanıyor. Henüz kullanım alanı olmasa bile, deneysel olarak, melezleme yoluyla üç ayrı renkli farenin elde edildiği, domates ile patatesin ortak genleri bulunarak domates-patates bileşimi yeni bir meyve üretildiği bilinmektedir. Tıpta Talasemia, Hemofilia gibi kalıtsal hastalıkların gen mühendisliği çalışmaları ile çözüm bulacağı ümidi vardır.

Önceki çalışmalarla güç olsa da, bugünkü teknikle yapay olarak gen yapmak veya bir geni çözmek daha kolaydır. Bu yapay kromozomun canlılıkla ilişkisi henüz soru işaretleri ile doludur. Eşey hücrelerinin (sperm, yumurta) genleri ile oynatabilme olanağı devamlı savaş çığılıkları atan insanları(!) direnmesiz, yılmadan çalışan, uysal işçileri yaratabilme olasılığını aklı getiriyor ki, bundan korkmamak elde değil. Bu çalışmaların yapıldığı laboratuvarlardan alabilecek çevre bulaşmalarının yaratabileceği kötü sonuçları düşünen insanlar, gen çalışmalarının denetlenmesi konusunda duyarlık göstermektedirler.

Korkulmasında kısmen haklılık payı bulunan bu tür bilimsel çalışmaların kamuoyunda yankıları olmuştur. Amerika'da NIH (National Institute of Health) tarafından yapılan uluslararası toplantılar sonucu, bu konuda yapılacak çalışmaların korunma yöntemleri ve bu yöntemlerin hangi laboratuvarlarda ne kadarının uygulanmasının gerektiği saptanmış kural olarak bildirilmiştir. Güneş ışığında hiç üremeyen veya belirli bir besine bağımlı (laktos gibi) bakterilerle bu deneylerin yapılması bulaşmanın önlenmesi konusunda aşırı duyarlı olunması, bu deneylerin güvenli olmasını sağlamaktadır.

Cambridge belediye başkanı gibi direkt politikacılar, bilim adamları veya çeşitli halk kesimi bu konuda yapılan deneylerin leh ve aleyhlerinde birçok biçimde görüş bildirmektedir. Buna rağmen çalışmalar son süratle ilerlemekte. Genin sırrını çözebilmek için uğraşmakta bilim adamlarının tek korkusu, gen mühendisliği bilgilerinin Hitler gibi bir adamın eline geçtiğinde, güzel ırk elde etmek için insan haralarında kullanılması veya biyolojik savaş yöntemi olarak kitle katliamlarına yol açmasıdır.

Parti programlarında ekonomi

"SAHNE-İ SİYASET"İN SOLUNDA "SOSYAL DEMOKRASİ"

■ Tunç TAYANÇ

BU satırlar 9 Temmuz 1983 günü yazılıyor. Böyle "tarih düşme"nin yararları var. Geçen ay, "sahne-i siyaset" in sağında "teşebbüs-i şahsi"yi anlatırken, tarih 15 Haziran 1983'tü ve Milliyetçi Demokrasi Partisi, Anavatan Partisi, Yüce Görev Partisi vardı ortada. Aradan bir ay bile geçmedi ama, Yüce Görev Partisi diye bir siyasal parti yok artık; Yeni Düzen Partisi, Fazilet Partisi, Yeni Doğu Partisi, Doğru Yol Partisi, Cumhuriyetçi Muhafazakar Parti ve Bizim Parti ise "sahne-i siyaset" in sağına bu arada çıkanlar.

Böylesine hızlı bir partileşme sürecinde, her ne kadar Ulusal Barış Partisi diye bir siyasal partinin "sol" da yer alacağı "rivayet" edilmekteyse de, Halkçı Parti (HP) ile Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) hâlâ "sahne-i siyaset" in "sol" unu oluşturmaktalar.

EKONOMİYE BAKIŞ

HP nedir? sorusuyla karşılaşacak olanlara kolaylık olsun diye herhalde, bir "tanım" ile başlıyor HP'nin programı: "Halkçı Parti, sosyal adaletçi, sosyal güvenlikçi, çalışanların yaşam düzeyini yükseltmeye çalışan, devletçiliğe ağırlık veren, özgürlükçü parlamenter demokrasiye bağlı sosyal demokrat bir partidir." HP'nin ilkeleri de "cumhuriyetçilik", "milliyetçilik", "halkçılık", "devletçilik", "laiklik", "devrimcilik" olarak belirlenmiştir.

HP'nin ilkeleri arasında 'devletçilik'ten söz edilmesi, tanımında da "devletçiliğe ağırlık veren" bir parti olduğunun vurgulanması, şimdiye değin çeşitli 'devletçilik' tanımları ve uygulamaları ile karşılaşıldığından, "Ne tür bir devletçilik?" sorusuna yanıt aramayı gerektirmektedir. HP, "Ekonomik kalkınmada devlet-

çiliğe ağırlık veren 'karma ekonomi' modelini benimser" denerek, "Devletin ekonomik hayata bir hakim ünite olarak müdahalesini iki safha halinde..." ele aldığı vurgulanmaktadır. Birinci aşamada, devletin ekonomik hayata müdahalesi ile "Ekonomide öncülük ve yaratıcılık işlevinin yerine getirilmesi..." amaçlanmaktadır. Özel kesimin ancak böyle bir "müdahale" sonucu oluşacak ortam içinde gelişme olanağına kavuşacağını düşünülmesi, 'devletçilik'ten güdülen amacı açıklığa kavuşturmaktadır. Nitekim, devlete tanınan 'öncülük' ve 'yaratıcılık' işlevlerini özel kesimin de paylaşabilmesi için "kapı aralık bırakılmış", hatta "Özel kesimin atacağı olumlu, cesur ve marjinal amaç gütmeyen her türlü atılımlar..." in destekleneceği belirtilmiştir.

Bu çerçeve içinde 'devletçilik'le anlatılmak istenen açıklığa kavuşmaktadır. Ama bir de şu satırlarla ne demek istendiği anlaşılabilir! Önerme 1: "Devletin ekonomik işletmecilik yapacağı alanlar sınırlanamaz." Önerme 2: "Fakat belli alanlar dışında da devletin işletmeciliği tekelciliğe dönüştürülemez." Önerme 3: "Bu konuda işletmeciliği devletçilik ve özel girişimcilik arasında eşit şekilde dağıtmak da söz konusu olamaz." Önerme 4: "Ayrıca, devlet ancak 'bireyin yapamaya-acağı şeyleri yapmalıdır' kuralı da her zaman için geçerli değildir" (ama) Önerme 5: "Bireyin yürütebileceği ekonomik bir faaliyeti devletin yüklenmesi aslında ne ekonomik ne de gerçekçidir. Zira devlet böyle bir girişime katılmakla her şeyden önce kaynak israfına yol açacaktır." Önerme 6: "Ancak, toplum yararına olarak piyasadaki fiyat ve miktar politikalarının doğru bir şekilde ayarlanmasının gözden uzak tutulacak bir öğe olmayacağı da açıktır."

Akla gelen -ve yanıt bekleyen- sorular: Soru 1: "Devlet ayakkabı, dokuma, şeker, bira, sigara, kibrit vb. ürünleri üretecek midir?" Önerme 1'e göre "evet", Önerme 3'e göre "belki", Önerme 4'e göre "evet", Önerme 5'e göre "asla", Önerme 6'ya göre "gerekirse". Soru 2: "Özel sektör sigara üretebilecek midir?" Önerme 2'ye göre "evet", Önerme 4'e göre "hayır", Önerme 5'e göre "evet", Önerme 6'ya göre "duruma göre."

Soruları uzatmak mümkün. Ama varılabilecek sonucun "duruma göre"de düğümleneceği açıktır. Burada hemen bir parantez açıp, gerçek -ve tanığı olduğumuz- bir espriyi anmak isteriz: "Tarım ile mi kalkınmalı, sanayi ile mi kalkınmalı?" tartışmalarının yoğun olduğu yıllarda, 1960'ların sonlarında, Siyasal Bilgiler Fakültesi doktora kurlarında, rahmetli Reşat Aktan böyle bir konuyu tartışmaya açmıştı. Her kafadan bir ses çıkarken, arkadaşlarımızdan birinin sesi yükseldi: "Havalar iyi giderse tarım ile, kötü giderse sanayi ile kalkınırız; duruma göre!"

HP'nin Programı'nda "sanayileşme stratejisi" unutulmuşa benzetilmektedir! Gerçi Program'ın şurasında burasında sanayiden söz edilmektedir ama, "tarım politikası", "enerji", "ormancılık politikası", "hayvancılık ve balıkçılık", "ulaştırma", "turizm" başlıklarının yanında ve onlarla eş ağırlıklı bir "sanayi" e ya da "sanayileşme politikası" na rastlanmamaktadır. Ancak HP'nin Programı'nda sanayi yeterince yer almamasının bir "unutkanlık"tan çok, Program'ın "iç ve dış ticaret" bölümünde yer alan bir cümlelerin gereğinden kaynaklandığı söylenebilir: "İhracata dönük sanayi dallarının öncelikle geliştirilmesi sağlanacak..."tır. Belki de, "sanayileşme stratejisi"nin özü burada yattığından, Program'ın başka yerlerinde söz etmek gereği duyulmamıştır. Bu da sosyal demokrasinin çelişkilerinden biri değildir.

Özetlemek gerekirse, HP'nin ilkeleri arasında "devletçilik" yer almasaydı daha iyi olurdu, demek mümkün. Program, içerdiği çelişkiler ve yaklaşımlar açısından, ne dünyanın, ne de Türkiye'nin 1980'li yıllarda karşılaştıkları sorunları kavrayarak bakmaktadır ekonomiye, çözümlerinde 1980'lerde geçerli olduğu kuşkuludur.

Türkiye'de "çağdaş Batılı anlamda bir sosyal demokrasi"yi geliştirmeyi amaçlayan SODEP ise, HP'nin içine düştüğü "devletçilik açmazı"

na da, başka çelişkilere de düşmemişe benzetilmektedir. SODEP için önemli olan "üreticilik"tir: "Halkçılık ilkesinin gerçekleştirilebilmesi ve bağımsızlık ilkesinin uygulanabilmesinde gerekli maddi temellerin sağlanması için parti programında üreticilik ilkesine ön planda yer verilmiştir. Parti, üretici güçlerini geliştiremeyen Türkiye'nin diğer hedeflerini gerçekleştirmede de önemli güçlüklerle karşılaşacağına inanır." SODEP'in "temel görüşleri"nin "özgürlük", "eşitlik", "çalışmanın değeri", "demokratiklik", "halkçılık", "bağımsızlık" ve "üreticilik" olduğu anımsanırsa, söz konusu kavramların karşılıklı etkileşiminde "üreticilik"te anlatımını bulan üretici güçlerin geliştirilmesine özel bir önem verilmesinin gerekliliği daha da iyi anlaşılır.

Ama sorunun yanıtını da hemen aramak gerekir: Üretici güçler nasıl geliştirilecektir? SODEP, üretici güçlerin geliştirilmesi doğrultusunda ikili bir yapı önermektedir: Bir

HP'de "ihmal edilen" sanayileşme, SODEP'in Programı'nda "bağımsızlığın korunabilmesinin ve kalkınmanın gerçekleştirilebilmesinin" gerekli ve zorunlu koşulu olarak yer almaktadır. SODEP'in sanayileşme stratejisi "ithal ikameci" ve "ihracata yönelik" sanayileşme stratejilerinin bütünleştirilmesinden oluşmaktadır.

yandan, "Emeğin teknik donatımının, dolayısıyla verimliliğin artırılması" nı amaçlamakta, "tekelleşmiş özel kesimin dışında kalan bütün grupların, özellikle küçük üretici ve girişimciler, esnaf ve sanatkarlar ile memur ve işçilerin ekonomik gücünün geliştirilmesi"ni gerekli görmektedir; hem ekonomik güç, hem de siyasal güç anlamında. Böylece "anti-tekelci" bir yaklaşım sergilenmektedir. Öte yandan da tekeller dışında kalan "sermaye" kesimini, Program'daki terminolojiyle "küçük girişimcileri", tekeller karşısında, Program'daki terminolojiyle "ekonomi- nin güçlü kesimleriyle olan ilişkilerinde" etkinleştirmek amaçlanmaktadır. Her iki amaca varmanın yolu da "planlama"dan geçmektedir.

SODEP "piyasa mekanizması"nın "... üretim organizasyonunu belirlemede; üretim faktörlerini değişik ekonomik faaliyet alanlarına yönlendirmede; toplumdaki paylaşımı, dolayısıyla tüketim kalıplarını oluşturmada..." işlevleri bulunduğunu, ancak bu işlevlerin "tam rekabet piyasası" içinde söz konusu

olduğunu, aksi koşullarda, "eşitsiz büyüme, bölgesel farklılıklar, iç ve dış ticarete fiyatların belli kesimler aleyhine değişim göstermesi, ekonomik aksaklıklar, gelir bölüşümünde adaletsizlikler" in piyasa mekanizmasının işleyişinden kaynaklandığını kabul etmektedir. SODEP, "üretimin" piyasa güçlerinin etkisiyle başıboş bir gelişmeye bırakılabileceğine..." inanmakta, "devlet kesimi için zorunlu, özel kesim için yol gösterici nitelikte" bir ulusal planlamayı gerekli görmektedir.

Böylece, bir yandan, devletin "dengeli ve sürekli ekonomik gelişmeyi sağlamak için gerekli gördüğü alanlarda üretim işlevlerini doğrudan yüklenmesinin toplum yararına olduğuna" inanılmakta, öte yandan da "karma ekonomi düzeninde devletin üretici işlevlerinin özel girişimcilik ile belirli bir tamamlayıcılık içinde olması" amaçlanmaktadır.

HP'de "ihmal edilen" sanayileşme, SODEP'in Programı'nda "ba-

ğımsızlığın korunabilmesinin ve kalkınmanın gerçekleştirilmesinin" gerekli ve zorunlu koşulu olarak yer almaktadır. SODEP'in sanayileşme stratejisi "ithal ikameci" ve "ihracata yönelik" sanayileşme stratejilerinin bütünleştirilmesinden oluşmaktadır: "Birinci aşamada sanayi üretimi çeşitlenmiş, iç ilişkileri yoğunlaşmış bir sanayi ikinci aşamada dışa açılmasının daha kolay olacağına inanır. Bir ülkenin ekonomisi belli bir gelişme aşamasına ulaştığında, sözkonusu olan ithal ikamesi ve dışa açılma stratejisinin uygun bir bileşiminin sağlanması gerekir... Böyle bir strateji benimsendiğinde, içteki sanayi kuruluşlarının dışta da yarışabilecek ölçek ve verimlilikte kurulması, özellikle önem kazanır."

SODEP'in ekonomiye bakışının gerek üretici güçlerin gelişimi, gerek sanayileşme stratejisi açısından "çağdaş Batılı anlamda bir sosyal demokrasi"nin bakışını yansıttığı görülmektedir. Ama önemli olan programların kağıt üzerinde kalmaması, uygulamaya geçmesidir. Bunu da unutmamak gerekir.

HÜRRİYET'İN İLK AYLARINDA "TANIN"

■ Tefik ÇAVDAR

MEŞRUTİYET VE BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ

BİR hafta önce Meşrutiyet 75 yaşına bastı. Bu dergiyi elinize aldığınızda Tanin gazetesi de 75 yaşına basmış olacak. Tanin'in ilk sayısı Meşrutiyetin (Meşrutiyet sözcüğü ile II. Meşrutiyet kastedilmektedir) ilanından tam bir hafta sonra 19 Temmuz 1324 (1 Ağustos 1908) Cumartesi günü çıktı. O günden sonra yenilikçi bir demokrasi için basın tarihimize iz düşürecek saygın bir savaşım verdi. Zaman zaman yayını yasaklandı. O adını değiştirdi, "Cenin" dedi, "Renin" oldu, ama mücadelesini sürdürdü. Tanin Cumhuriyet döneminde de yayınlandı. Gene yasaklanmalar, kapatılmalarla dolu bir yaşamı devam ettirdi. Eskiler 24 Temmuz 1908 günü Anayasa'nın tekrar yürürlüğe konmasıyla yeniden yaşama geçen II. Meşrutiyet olayını "Hürriyetin ilanı" olarak nitelerler. Bence doğru, olayın özünü yansıtan bir nitelemedir bu. II. Meşrutiyeti başta aydınlarımız olmak üzere bütün ülke hürriyetin simgesi olarak kabul etmiştir. O zamana kadar soyut bir özlem biçiminde Genç Türklerin düşünce ve rüyalarını süsleyen hürriyet kavramı 24 Temmuz 1908'de somuta indirgenmiştir. Bu somutlaşmanın belki de en çarpıcı ve inandırıcı örneği Tanin'le birlikte basın yaşamında görülmüştür. "Hürriyet-i Matbuat" yani basın özgürlüğü sanki çok değerli bir parfüm gibi ciğerlere doldurulmuş ve bu özgürlük tüm boyutlarıyla kullanılmaya çalışılmıştır. Bugün, 24 Temmuz Meşrutiyetin ilan edildiği gün olarak değil, basından sansürün kalkışıyla anılmaktadır. Basın bayramı biçiminde kutlanmaktadır. O tarihten sonra

basın üzerinde sansürü andıran çeşitli kısıtlamalar uygulanmış olmasına karşın 24 Temmuz günü anlamını hâlâ yitirmemiştir.

Hürriyetin ilk günleri bütün Osmanlı ülkesinde tam bir bayram ve sevinç havası içerisinde geçmiştir. Uzun süren ve bir çok kişiye hiç bitmeyecekmiş gibi bir güven ya da yeis duygusu veren (bu duygular kişinin konumuna göre değişmekteydi) uzun "istibdat" yıllarının arkada kalmasının inanılmaz coşkusu aylarca sürmüştür. Uzun istibdat yıllarında kendi içine kapanmış, okumayan, düşünmeyen, en büyük haksızlıklar karşısında bile kıpırdamayan, güçsüz ve umutsuz yığınlar bir anda özgürlüğün nimetlerinden yararlanmaya kararlı insanlar topluluğuna dönüştü. Bu toplumu dıştan gözleyenler için inanılmaz bir uyanıştı. Her köşe başında hürriyetin nimetlerini anlatan söylevleri elde bayrak dinleyen bu yığınları basın her açıdan beslemeye çalışıyordu. Tanin işte bu özgürlük havası içinde doğdu. Gazetenin kurucusu Türk basınının unutulmaz siması Hüseyin Cahit Yalçın'dı. Liberal düşüncenin ülkemizdeki en etkin temsilcilerinden biri, hatta bu konuda önder bile sayılabilecek olan Hüseyin Cahit, Tanin'in çıkışını anılarında şöyle anlatır:

"Bu karışıklık arasında (kutlama coşkusu)na değinmek istiyor. T.C.), ben de günün esinleriyle süslenerek, kalabalıktan vakit buldukça aklıma geleni yazmaya çalışıyorum, saatlerce önce başladığı halde ancak beş on satırı yazılabilmiş makaleme arada bir iki cümle eklemeyi başarırsam kendimi mutlu duyuyordum.

"Servetifünun'daki kalabalık arasında bir gün pek sevdiğim bir yüz göründü: Hüseyin Kazım. Beni bir kenara çekti. Konuştuk. Fikret ve kendisiyle birlikte bir günlük gazete çıkarmayı öneriyordu. Fikret, Gazetenin adını bile koymuştu: Tanin. Fikret'le dargındık. Ama bugünü düşleyerek yanyana sızlamış iki dost için, özgürlüğe kavuşma günlerinde, ufak tefek dargınlıkları hatırlamak olanaklı mıydı?..

"Sonra Fikret'le buluştuk. Sıcak bir kucaklaşma, o küskün yılların üzerindeki tozları sildi, götürdü. Gazetemizi çıkaracak bir matbaa aramaya başladık".

Tanin çıktığı ilk günlerde dört sayfa olarak düzenlenmiştir. Bunun temel nedeni matbaa olanaklarının çok sınırlı oluşu, var olan matbaaların da hemen hemen dakikalarının bile dolu bulunuşudur. Nitekim Tanin'in kendi hurufatlarının gelişine kadar kullandığı hurufatlar da çok kötüdür. Çıkışından ancak 1-1.5 ay sonra yeni hurufatlarıyla basılmaya başlamış, sayfa sayısını da altıya çıkarmıştır.

BIÇIMSEL YAPISI

Tanin'in biçimsel görünümü bugünkü "Le Monde" gazetesini andırır. Resim kullanımı asgari düzeydedir. Buna karşın içeriği itibarıyla bugün bile zor bulunan bir zenginliğe ve çeşitliliğe sahiptir. Tanin başlığı siyahtır. Bu noktada dikkati çeken bir gözlemimden söz etmek durumundayım. Osmanlı günlük basını renkli başlığı çok az kullanmıştır. Cumhuriyet basınında ise bu tam tersidir. Günümüzdeki renkli ofset olanakları var olmadan bile bütün gazete başlıklarının kırmızı olduğunu bilmekteyiz. Örneğin siyah ile basılmış Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet ya da Tercüman başlığı okuyucuya ne kadar ters gelir. Siyah başlıklar artık sadece 10 Kasım gününe özgedir. Bu eğilimin nedeni için açık ve kesin bir şey söylemek pek mümkün değildir.

Tanin'in birinci sayfasında çoğunlukla Hüseyin Cahit tarafından kaleme alınmış bir başmakale, onun yanı sıra dış olaylara ilişkin "Telgraf Ajanslarının" haberleri ve bir de Haber-Yorum yer almaktadır. İkinci ve üçüncü sayfalarda yurt içi haberlerle, İmparatorluğun çeşitli yörelerine ilişkin sorunları ele alan haber-yorumlar dikkati çekmektedir. İkinci sayfada, bugün bir çok gazetemin ikinci sayfasında olduğu gibi

araştırma, inceleme, vb. gibi yazılara yer verilmektedir.

Son sayfada diğer sayfalardan devreden yazıların sonları ile edebiyat sanat konularındaki haberlere yer verilmiştir. Bu haberler, yeni çıkan kitap ve dergilerin içeriklerini sergileyen bilgi aktarımı niteliğindeki küçük yazılar şeklindedir. Bunların yanı sıra bazı kitap ve oyun ilanları da bu sayfada bulunmaktadır. Tanin'in çıktığı ilk aylardan sonra bazı reklamları gazetenin son sayfasında görmekteyiz. Ayrıca kambyo ve borsa haberleri de bu sayfadadır.

Tanin'in bu ilk aylarında dikkati çeken bazı yazılara burada değinmemiz doğru olacaktır.

31 Temmuz 1324 yani 13 Ağustos 1908'de yayınlanan sayının ikinci sayfasında, "Ne biliyoruz; öğretmiyoruz - öğreniyoruz" gibi ilginç bir başlık altında günün konularını ele alıp inceleyen bir yazı dizisi başlamıştır. Bu dizinin ele aldığı konulardan biri de 9 Ağustos 1324 (22 Ağustos 1908) tarihli sayıda yayınlanan "Devlet nedir? Gayesi nedir?" başlıklı yazıdır. Bu yazıya göre devlet şöyle tanımlanmaktadır: "Devlet ortak bir hükümdar, ortak kurumlar ve yasalar altında birleşmiş, az-çok kalabalık bir insan topluluğudur". Devlet böyle tanımlandıktan sonra çağdaş devletin görevleri de şöyle ortaya konulmaktadır:

"Bugün devletin görevi ulus bireylerini kendi gaye ve meramına ram etmek ve bağlamaktan ibaret değildir. Şimdi devlet yasa yapmakla yükümlüdür. Bu yasalar öylesine yapılacaktır ki, herkes çalışacak, emeğinin karşılığını gene sarfettiği emek oranında alacak, yetenek ve niteliklerini genişletip geliştirecektir." Dikkat edilirse burada çok geniş bir devlet yaklaşımı dile getirilmektedir. Devlete herkese iş bulma, emeği oranında üretimden pay alma, yetenek ve niteliklerini geliştirecek eğitim, vb. gibi kurumları yaratma ve yaşatma görevi verilmektedir. Yani "Sosyal Devlet" yaklaşımına bütünüyle uyan bir tavrın egemenliği söz konusudur.

6 Eylül 1324'den itibaren ünlü matematikçi Salih Zeki Beyin istatistiklere ilişkin bir dizisi yayınlanmaya başlamıştır. 21 Eylül 1324'de Ahmet Muhtar imzasıyla "Tatil-i Eşgale dair" başlıklı bir incelemeye rastlanmaktadır. Grevlerin yaygınlaşması karşısında, grevin mahiyeti ve çağdaş toplumdaki yerini liberal bir görüşle ele alan bir yazıdır bu. Üzletle grevin batı ekonomileri-

nin bir nev'i tamamlayıcı ögesi olduğu vurgulanmaktadır.

1 Ekim 1324'de Bedii Nuri "Kibrit inhisarı"nı ele almıştır. Bundan iki gün sonra da Salih Zeki Beyin "Ecnebi postaneler"e değinen ve bunların devletin egemenliği ile çelişkili durumlarını teşrih eden yazısı dikkatleri çekmektedir.

Osmanlı ekonomisinin gelişmesine ilişkin sorunların yavaş da olsa Tanin'in sayfalarında yer almakta olduğunu görmekteyiz. Bu yazıların büyük bir bölümü yabancı kaynaklıdır. Sanki Osmanlı ekonomisinin geleceği konusunda dış ülkelerin uzmanlarından imdat istenmektedir. Örneğin 14 Ekim 1324'de Osmanlı ekonomisindeki gelişmeler İngiliz Ticaret Odasının bir raporundan alıntılarla sergilenmektedir. Ekim ayından itibaren Said Paşanın anılarından bir bölümü de ilk kez Tanin'de yayınlanmaya başlamıştır. Tanin'in eski Sadrazam Said Paşanın anılarına saygın bir yer ayırması İttihat ve Terakki ile Said Paşa arasındaki buzların eridiğini gösteren bir kanıttır. Ayrıca İttihat ve Terakki'nin Kamil Paşa karşısında kesin bir tavır alışı da bu anıların yayınlanmasına neden olabilir.

30 Ekim 1324'de, bugün de önemli bir sorun olan eski eser kaçakçılığına ilişkin bir yazıya rastlıyoruz. Bu yazıda, Ayasuluğ (Efes)'de arkeolojik kazılar yapan Avusturyalıların burada buldukları önemli yapıtları Osmanlı ülkesi dışına çıkardıkları konu edilmekte ve şu yargıya varılmaktadır:

"Ayasuluğ kazıları bugün de bu koşullar altında sürdürülmektedir, deniliyor. Bu söylenti ne oranda gerçektir? Avusturyalılar bu yıl ve her yıl gasp ettikleri yetiştirmiyor gibi bir de ülkenin taşını toprağını da söküp götürcekler?" Kuşkusuz bu yazı Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhak edilmesi üzerine yazılmış; o olayın iğbiran hissediliyor. Ama, gene de eski eser kaçakçılığına değinmesi açısından önemli.

Meşrutiyet'in ilk günlerinde ülke içinde karşılaşılan sorunlara yönelik ciddi yazılardan biri İsmail Müstak'ın "Mesaili Mühimme-i Dahiliye: Ahvâl-i Vilayât" başlıklı yazısıdır. Bu yazı 21 Kasım 1324'de (4 Aralık 1908) de yayınlanmıştır. Bu yazıların yanı sıra hürriyetin ilk aylarında Tanin'de dikkati çeken bir başka nokta da kadın hakları konusunda ilk dişe dokunur yazıların yayınlanmaya başlamasıdır. Bu yazıların içinde özellikle Halide Salih

(Edip)'inkiler dikkati çekmektedir.

Tanin biçimsel olarak bugün bile özlemini çektiğimiz ciddi bir görünüme sahiptir. Kuşkusuz bu sadeliğin nedenlerinden biri belki de başta geleni basım tekniklerinin gelişmemiş oluşudur.

İTTİHAT VE TERAKKİ İLE BAĞINTISI

O günlerdeki adıyla "Cemiyet" Tanin'in yaşamında daima önde gelen bir yere sahip olmuştur. Anılarından Hüseyin Cahit bunun bir görünüm olduğunu, kuruluşundan itibaren gazeteyi bağımsız ve yansız bir yayım organı halinde oluşturup geliştirmeyi amaçladığını söylerse de bu sadece bir istek olarak kalmıştır. Gazetenin ilk sayısında, 3. sayfada çıkan şu haber-bildiri Hüseyin Cahit'in yansız olma savındaki gazetesinin Cemiyet'in yarı-resmi organı olarak kamu oyunda tanınması için yeterli olmuştur. Sözünü ettiğimiz haber bildiri aynen şöyledir:

"Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti'nden ihtar: Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyetinin organı olarak çıkartılması düşünülen "Şura-ı Ümmet" gazetesi yayınlanıncaya kadar cemiyetin bildirileri gazetemiz aracılığıyla kamu oyuna yansıtılacaktır. Gazetemizde yayınlanmayan bildiriler Cemiyet'e ait değildir". Bu haberin ya da notun hemen

Nitelik

yazın / düşün kitapçığı
"yeniçalışma dizisi"

Eylül'de Çıkıyor

Nitelik Yayınları
P.K. 112, Ulus / Ankara

kıvılcım vafi
sevginin ter bastığı eller
Ederi: 75 lira

kıvılcım vafi
dizelere göm şair beni
Ederi: 75 lira

mustafa yavaş
sevgi dilli şairim
Ederi: 75 lira

Nitelik Yayınları
P.K. 112, Ulus / Ankara
Can Dağıtım / Örnek Dağıtım

altında ilgi çeken şu yazı yer almak-tadır: "Mizan Gazetesi sahibi ve ya-zarı Murat Beye,

"Terakki ve İttihat Cemiyeti" nin İstanbul'daki Yönetim Kurulu bir genel merkeze bağlıdır. Bu ge-nel merkezin tanınmaması önkoşul-dur. Bundan ötürü sizinle mülakat yapılması mümkün değildir. İstifa-nızla birlikte zahmet ederek vermiş olduğunuz mazbatanız konusunda bundan sonraki durum bir açıklık getirecektir. Hakkınızdaki karar sonradan ilan ve tebliğ olunur. İyi ya da kötü niyetle Cemiyet adına, Cemiyet'in bilgisi olmaksızın yayın-lanan beyannameler hakkında ted-bir almak kesin olarak genel merke-zin hakkıdır. Sizin hakkınızda heyeti merkeziyenin oyu şudur: Heyet sizi kesin olarak Cemiyet üyelerin-den biri olarak tanımaz. Değil şube başkanı niteliğiyle, hiç bir şekilde Cemiyet adına bir harekette bulun-manıza izin veremez".

Tanin'in ilk sayısında yayınlan-an bu haber ve bildiriler gazete ile Cemiyet arasındaki özdeşliği kamu-oyu nazarında kurmuştur. Nitekim Hüseyin Cahit, Abdullah Zühtü'nün bu durumdan rahatsız olarak kendi gazetesini de Cemiyetin organı gibi göstermek için cemiyete girdiğini anılarında yazar. Tanin-Cemiyet özdeşliği bu gazete için hem yararlı olmuş, hem de onulmaz yaralar al-masına neden teşkil etmiştir. Özel-likle Ahmet Muhtar Paşa kabinesin-den sonra sadarete gelen Kamil Paşa hükümeti sırasında ve mütareke gün-lerinde Hüseyin Cahit ile gazetesinin sürekli izlenmesi, kapatılması, ya-saklanması bu konudaki örneklerdir. Türk siyasi tarihi açısından önemli olan şu bildiride 21 Tem-muz 1324 tarihli üçüncü sayının dördüncü sayfasında ve birinci sütununda yer almıştır:

"Tanin İdarehanesine,

"Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin ülke ve ulusa anayasa-yı kazandırmış ve bu yasadaki tam anlamıyla yararlanmayı kutsal ve aziz bir amaç olarak kabul etmiş ol-duğu herkesin malumdur. Saye-i şahanede bir meşrutiyet biçimini kazanmış olan bugünkü hükümetin Cemiyet'in kutsal amacını henüz tam anlamıyla kavrayamadığı söz konusu olduğundan, Cemiyet'in ise bütün gücü ve çalışmaları ile namus-lu ve yetenekli kişiler elinde gör-mek istediği hükümetin şeref ve şa-nının ilerlemesini sağlamak ve ulusa layık olduğu refah ve mutluluğu sağlamaktan başka bir emeli olma-dığından ve elbirliği ve sürekli bir çalışma ile bu kutsal ve saygın eme-

li gerçekleştirmek için faaliyet gös-terilmekte olduğundan, bugün-kü hükümet ile ulus ve vatanın hiz-metkârı olan Cemiyet arasında ge-rekli olan güven ve dayanışmanın sağlanarak geliştirilmesine çalışarak bu konudaki büyük emelin yaşama geçirilebilmesi için Cemiyet üyele-rinden Kumay Binbaşı Hakkı (Ha-fız) Bey ile Necip, Talât (Sonra Da-hiliye Nazırı ve Sadrazam), Rahmi ve Hüseyin Beylerden oluşan bir özel heyet İstanbul'a hareket etmiş-tir. 19 Temmuz 1324, Osmanlı Te-rakki ve İttihat Cemiyeti Selanik Merkezi".

Hüseyin Cahit'in İttihat ve Te-rakki Cemiyeti'nin İstanbul Millet-vekili adayı olmasından sonra Tanin artık tüm gücüyle Cemiyet'ten yana ağırlığı koymuştur. Örneğin 26 Kasım 1324 (10 Aralık 1908) tarih-li sayısında Şura-ı Ümmet'ten yapı-lan "İsminden utanan adamlar" baş-lıklı alıntı bu tavrı açıkça yansıttığı gibi muhaliflere karşı yapılan hü-cumlar yönünden de ilginç bir ör-nek teşkil eder.

İŞÇİ HAREKETLERİ KARŞISINDA TANIN

Hürriyetin ilanı ile birlikte bir dizi işçi hareketi de kendini göster-miştir. Türkiye işçi sınıfı tarihinde 1908 grevleri diye önemli bir sayfa-yı meydana getiren bu eylemler Tanin'de beklenen ölçüde yer bulma-mıştır. Ne var ki, daha önce değin-diğimiz "Tatili Eşgale dair" başlıklı yazıda grev hakkından eleştirel bir yaklaşımla söz edilmemektedir. Li-beral bir dünya görüşüne sahip olan Hüseyin Cahit ve Tanin grevi de li-beral düşüncenin doğal bir uzantısı olarak kabul etmektedir. Fakat grev lehinde kesin bir tavır da alınma-mıştır. İşçi hareketleri sadece haber olarak Tanin'de yer almıştır. Bun-lardan başlıcaları şunlardır:

Gazetenin ilk sayısının dördün-cü sayfasında şu küçük habere rast-lamaktayız: "Ada vapurları kaptan ve mürettebatları ödenmeyen maaş-larına mahsuben bir miktar para is-temişler, bu parayı alıncaya kadar vapurları hareket ettirmemişlerdir."

31 Temmuz 1324 (14 Ağustos 1908) tarihli sayının üçüncü sayfa-sında Reji işçilerinin sorunundan şöyle söz edilmektedir: "Reji fabri-kalarında çalışan işçilerden bazıları ücretlerine yüzde yüz nisbetinde zam edilmesini istemişlerdir. Reji idaresi buna muvafakat etmediğin-den işçilere yol vermiş, fabrikaları-nı kapatmıştır". Bu eylem tam anla-

miyla bir lokavttır. Tanin bu konu-da sadece olayı haber vermekle ye-tinmekte, lokavt lehinde ya da aley-hinde hiç bir görüş ileri sürmemek-tedir.

Bundan bir gün sonra, 1 Ağus-tos 1324 tarihinde de, üçüncü say-fada "Tramvay arabacı ve kondok-törlerinin tatil-i eşgali"nden uzun uzun bahsedilmektedir. 1908 işçi hareketlerinin Tanin'e yansması bu boyuttadır ve gazete olayı piyasada-ki fiyat oluşumuna benzer biçimde "serbesti" yani liberal dünya görüşü-nün kaçınılmaz sonuçlarından biri biçiminde ele almıştır. Yorumu (lehte ve aleyhte) yoktur.

SEÇİMLERDE TANIN

Tanin 1908 seçimleri boyunca çok etken bir rol oynamıştır. Cemi-yetin, belki de en önemli kampan-ya organlığı görevini üstlenmiştir. Seçimler iki aşamalı yapıldığı için, birinci aşamayı meydana geti-ren ikinci seçmenlerin seçilmesiyle o seçim bölgesinde sonuçlar da bel-li olmaktaydı.

Seçimlerin başında Cemiyet "Osmanlılık" yaklaşımı uyarınca bü-tün toplumsal katmanları ve etnik grupları kucaklayan bir tutumla kampanyaya başlamıştır. Ne var ki kısa süre içerisinde Rum, Ermeni ve Bulgar azınlıkların kendi ulusal çı-karları doğrultusunda, yer yer Cemi-yeti de karşılarına alan bir eyle-me girişimleri bu politikayı değiştirmişlerdir. Özellikle 25 Ekim 1324 (7 Kasım 1908) ile 30 Ekim 1324 (12 Kasım 1908) tarihli sayılarında Hüseyin Cahit imzasıyla yayınlanan "Millet-i Hakime" ve "Rum matbuatı" başlıklı yazılar cemiyetin politi-kasındaki bu değişikliği su yüzüne çıkarmıştır. Birinci yazıda Osmanlı ülkesindeki egemen unsurun Türkler olduğunu, çünkü devletin en zor an-larında, fedakarlık yapanların ege-men öge biçiminde nitelenmelerinin hakbilirlik sayılması gerektiğini vurgulayan H. Cahit ikinci yazısın-da da Rum matbuatının ayrılıkçı prop-agandalarına dikkati çekmekteydi. Nitekim bu iki başyazının yayınlan-masından sonra Tanin'de müslüman-ların imparatorluk içerisindeki ön-celikli yerlerini kanıtlamayı hedefle-yen haber ve yorumlara yer veril-miştir. Bu haberlerin başında nüfus-un bileşimini gün yüzüne çıkaran bilgiler gelmekteydi. Belki de bu ve-sile ile ilk kez günlük basında nüfusa ilişkin sayısal bilgiler yer alıyordu. Örneğin 18 Kasım 1324 (1 Aralık 1908) tarihli Tanin'de İstanbul'da-ki seçme hakkına sahip kişilerin da-ğılımı şöyle verilmektedir:

Müslümanlar	156566
Rum	41298
Ermeni	17273
Musevi	6438
Katolik	554
Süryani	187
Toplam	221226

Bundan iki gün sonra da üç vi-layetten oluşan Rumeli'nin nüfus dağılımı verilmiştir. Selanik, Koso-va ve Manastır vilayetlerinden olu-şan Rumeli'de nüfus dine göre şö-yle dağılmaktadır:

Müslümanlar	1 897 311
Patrikhaneye bağlı olanlar (Rum ortodoks)	912218
Eksarthane (Bulgar)	619 020
Musevi	62 383

30 Ekim 1324 (12 Kasım 1908) tarihli Tanin'in 4. sayfasında ise nü-fus konusu bütün Osmanlı ülkesini kapsayacak biçimde alınarak şu ha-ber yayınlanmıştır:

"Memleket-i Osmaniye'nin nü-fusu

"Bazı hayalci Yunan yandaşla-rının Osmanlı ülkesindeki Rum nü-fusunu 6 milyona kadar yükselttik-lerini idare ederek gülmeyorduk. Elde ke-sin bir istatistik bulunmadığından pek ziyade abartmalı olduğu şüphe-siz olan bu iddianın sağlık derecesi bilinmemiyordu. Yapılan seçim ger-çeği meydana çıkartmıştır. Bugün Osmanlı ülkesinde,

20 küsur milyon müslüman
2 küsur milyon Rum
1 küsur milyon Ermeni, mev-cuttur. Şayanı dikkattir ki, islam nüfusunun bir kısmı sayıma dahil değildir. Bundan ötürü gerçek islam nüfusu otuz milyona yakındır. Bu hesaba göre sayısal oranlar gösteril-se bile Rumlara 20-22 milletvekilin-den fazlası isabet etmez".

Bu arada ülkenin çeşitli yörele-rinde seçimler dolayısıyla yapılan törenler de gazetede yer almıştır. Bunlardan 13 Kasım 1324 (26 Ka-sım 1908) tarihli gazetenin 3. sayfa-sındaki haber, günümüzde de ilgiyle okunacak niteliktedir:

"İntihabat Şenlikleri.

"Ulusal sevinç ve gösteriler dün de sürdü. Kafile kafile Babıaliyi ve Cemiyet'i ziyaret eden halk her ta-rafta mütebessim yüzlerle karşılan-ıyor, başarılı bir seçim için güvence-ler veriliyordu.

"Fakat asıl mutluluğu yaratan nokta bütün bu coşkunlukların bü-

yük bir ulusun geleceğine olan güve-nini göstermesiydi. Şenliklerin maddi cihetine gelince o yönde de günden güne bazı gelişmeler göröl-dü. Seçim sandıkları demet demet çiçeklerle süslenmiş bir araba içeri-sine yerleştirilmiş bulunuyor ve çevresinde mini mini masum kızlar, bir ellerinde serbesti ve hürriyet işa-reti olmak üzere bayraklar, diğer el-lerinde ise adalet göstergesi olarak üzerine terazi resmedilmiş levhalar tutuyorlardı."

Ülkedeki ve İstanbul'daki se-çimler en küçük ayrıntılarına kadar Tanin'de yer almıştır. Meclis-i Me-busanın açılışı ise adeta dakika da-kika anlatılmıştır. Meclis-i Mebu-san'ın açılacağı gün (4 Aralık 1324 - 17 Aralık 1908 Perşembe), başyazı-nın hemen üstünde çerçeve içinde şu yazı görülmektedir:

"Milli Bayramı kutlarız.

"Bunca yıldır beklediğimiz şu ulusal bayrama kavuşmaktan doğan mutluluk içerisinde bütün vatandaş-larımızı kutlarız".

Açılış günü İstanbul'un hali şöyle anlatılmıştır. (Günün heyeca-nını yansıtabilmek için haberin dili-ne dokunulmamıştır):

"İstanbulun dünkü hal-i umu-misini tasvir için asırlardan beri gö-rülmemiş bir vakıa-ı ulviye tabirini kullanmak mecburiyetindeyiz. İs-tanbul hiç bir zaman böyle müte-heyyiç, mes'ud, pür galeyan olma-mıştı. Bu teheyyüç ve galeyan için yalnız bir sebep vardı: Saadet.

"Evet dün milleti Osmaniye tekmil manasıyla, şumülüyle mes'ud oluyordu. Cebirsiz, rıyasız, kalp-ten taşan bir ihtiyacı samimi ile bayram yapıyordu".

SIYASAL KAVGADA TANIN

Meclis-i mebusanın açılmasın-dan sonra Tanin iki yönlü bir siyasal kavgaya vermek zorunda kalmıştır. Bu kavganın birinci yönü Meclis-i Me-busanda temsil edilmeyen güçlü bir parlamento dışı muhalefete karşı veriliyordu. Başta Ahrar olmak üze-re İttihat ve Terakki'nin dışındaki tüm fırkalar bu muhalefet cephesine dahildi. Kavganın ikinci yönü ise Sadrazam Kamil Paşa'ya yönelikti. Bu kavgada İngiltere'nin emperya-list davranışına karşı bir tavır al-mak da gerekiyordu. Nitekim Tanin bu kavgayı verirken "Levant Herald" gibi içteki, "The Times" gibi dışta-ki İngiliz yanlısı basınla da mücade-

BİLİM ve SANAT

Kitaplığınızın değeri

Türkiye'nin birikimleri
Türkiye'nin değerleri

En iyi dostluk armağanı
BİLİM ve SANAT
aboneliğidir.

BİLİM ve SANAT'ı
150 lira yerine 83 liradan edinmek
için abone olunuz.

Dizin'li olarak 1. ve 2. ciltler
satılmaktadır.

- 1. ve 2. ciltler (dizini olarak 1-12 ve 13-24. sayılar) 1300'er liradır.
- Abone: Yıllık 1000, altı aylık 700 liradır. Yurtdışı: Yıllık 40 DM.
- Geçmiş sayılar yüzde 25 indirimlidir.
- 1000 liradan yukarı istekler ödemeli gönderilir. İsteklerini-zi posta çekli/havale kağıdının arkasına yazınız. Posta Çeki No: "Bilim ve Sanat Dergisi, 12526 1"

BİLİM ve SANAT

le etmek durumundaydı. Kamil Paşa'ya karşı verilen savaşın doruğuna Hüseyin Cahit'in Sadrazama yönelttiği bir gensoru önergesi ile ulaştı. Verilen önerge 17 Aralık 1324 (30 Aralık 1908) tarihli Tanin'de aynen yayınlandı. Kamil Paşa'nın önergeye karşı duyarsızlığı, Meclise bile gelmek zahmetinde bulunmayışı Tanin'de kendisine yöneltilen eleştirilerin dozunu daha da artırmıştı. Örneğin 18 Aralık 1324 (31 Aralık 1908) tarihli sayıda Başyazı "Kamil Paşa politikası" başlığıyla Sadrazama yöneltilen çok ağır suçlamalarla doludur. Aynı gün Meclisi Mebusandaki duygular da şöyle dile getirilmiştir:

"Meclisi Mebusan genel hatlarıyla dün iyi bir etkiye sahip değildi. Tartışmalar adeta dedikodudan ibaretti. Kabahat kimin? Milletvekillerimizin mi? Daha ziyade hükümetin. Çünkü yapacak bir iş yoktu. Meclisi Mebusan şimdiki haliyle kurulmuş bir makinedir. Bu makine işlemek için hükümet tarafından bir teşebbüs ister. Hükümet meclise müzakere edilecek konular verirse Meclis işleyecektir. Vermezse böyle beyhuda vakit geçirir". Hürriyetin ilanından sonra bir basın organında meclise yönelik en ciddi değerlendirmelerden biri yapıyordu. Meclisin adeta biçimsel bir varlık olmasına en azından cemiyetin tahammül edemeyeceği böylece ihsas edilmiş oluyordu. Tanin'in bu saldırısı bir yerde Cemiyet'in iktidara giden yolu açmak için yaptığı savaşımın bir aşamasıydı. Bu aşamada hedef Kamil Paşaydı. Nitekim Paşa bu saldırılara uzun süre dayanamadı ve soru önergesine yanıt verdi. Bu yanıtın okunduğu günkü Meclis müzakereleri Tanin'de ayrıntılı bir biçimde kamu oyuna duyuruldu. 1 Ocak 1324 (14 Ocak 1908) tarihli Tanin bu tartışmaları şöyle veriyordu:

"Çoktan beri beklenenünkü müzakerat bir çok meraklı kişiyi celp etmişti. Elçilere ait loca dolu olduğu gibi Şehzadelere ait yerde de Salahaddin, Mecid, Ahmet Faruk Efendiler Hazretleri ve bazı Damat Paşalar yer almış bulunuyorlardı. Dün çözümlenecek yasal işlem şu idi: Başvekil yönetime devam için gerekli güven kararına muhtaç mıdır, değil midir? Gerçi Sadrazam oraya gelmekle, hitabet mevkiiinde oturmakla ulusal egemenliğin yetkisini fiilen kabul etmişti. Sadaret mektupçusu beyle okuttuğu nutukta da Meclis-i Mebusanın müzakerat ve muavenetinden bir kaç yerde söz etmişti. Fakat güven oyu sözü açıkça söylenmiyordu. Sadrazamın nut-

ku bittikten ve sağdan sola bazı mebuslar tarafından Yaşasın. Kamil Paşa gibi garip karşılanacak bağrışlar olduktan sonra bir çok kimse iş olup bitti zannetmiş ve güven kararına Sadrazamca gerek görülmediği izlenimini edinmişlerdi. Fakat bundan sonraki oturumda durum değişik bir biçim aldı. Aleyhte ve lehde görüşecek kişiler Başkan tarafından ayrılmak istendi. Yalnız Paçadorf efendi bazı şikayetlerini dile getirdi. Ona da Dahiliye nazırı gerçekten meşrutiyetle idare edilen bir hükümet nazırına yakışık alacak surette cevap verdi. Kesin ve güven verici şeyler söyledi ve alkışlandı. Sonra Sadrazamın savunucuları sırayla kürsiye çıktılar. Dr. Rıza Nur Beyin nazariyesi gariptir. İncelendiğinde hiç de sadrazam açısından uygun değildi. Bakanların büyük çoğunluğu başkanlık kürsüsünün sol tarafında yer almışlardı. Sadrazam salona girdiği zaman milletvekillerinden bazıları eski adetler uyarınca ayağa kalkmak istemişlerse de meclis başkanı tarafından oturmaya davet edildiler.

Sıra güvenoyuna geldi. Emrah Efendi, Zöhrap efendi ve arkadaşları tarafından gerekçeli güven önerildi. Taraflar kendi yaklaşımlarını uzun uzadıya savundular. Meğer bütün bu tartışmalar boşunaymış. Karasu efendinin ortaya çıkardığı bir bahs üzerine gerekçeli teklif mi lazım, yoksa gerekçesiz teklif mi lazımdır konusu tartışıldı. Nihayet bu konudaki karar başkanlığa soruldu. Gerekçeli teklif yandaşları el kaldırsınlar dendi. Bunların azınlıkta oldukları anlaşıldı ve bundan kabineye çoğunlukla güven oyu verildiği sonucu çıkarıldı.

Bu kadar keşmekeşden sonra sonucun çok garip olduğunu üzülen açıklamak durumundayız. Zira bugün kimler lehde, kimler aleyhde oy kullandı dense cevap verilemez. Çünkü sonuca göre gerekçeli güven önergesi için oy verenler, örneğin Zöhrap efendi, İsmail Kemal Bey, Ebüzziya Tevfik Bey, Emrah Efendi ve diğerleri kabineye güven oyu vermemiş görünüyorlar. Oysa bunlar kabinenin en tarafdarları idiler. Şu hesaba göre karar bize göre yanlıştır, hükümsüzdür. Çünkü son netice gerekçesiz güven kararının çoğunluğu sağladığını gösterir daha ziyadesini değil".

Görülmektedir ki, Meclis-i Mebusanın ilk günlerinde klasik parlamenter sistemin en basit gerekleri dahi bilinmemekte, uygulanmamaktadır. Örneğin parlamenter sistemde

doğal bir işlem olan başbakanın meclise hesap vermesi olayı o günün Meclis-i Mebusanında sadrazamın bir bir lütfu gibi değerlendirilmiştir ki, klasik parlamenter düzende ulus egemenliği kavramıyla ters düşen bir eğilimdir bu. Ayrıca Meclisin bir güven oylamasında bile yöntem hatası yapabilmesi ilk günlerin acemiliğini ortaya koymaktadır.

GORKİ VE MEMDUH ŞEVKET (ESENDAL) TANIN'DE

Hürriyet siyasal yaşama getirdiği canlılık kadar sanat yaşamında da bir atılımı sağlamıştı. Tanin'in sayfalarından bunu izlemek mümkündür. Bir yandan yeni çıkan kitap ya da dergileri tanıtıcı yazı ve ilanlar (her geçen gün artan sayıda) yer alırken, öte yandan da tiyatrolar aracılığıyla özgürlüğün nefesi bütün toplum katmanları üzerinde duyuluyordu. O dönemde tiyatrolar kadar, belirli bir ücret ödenerek girilen konferans ve toplantılar da önemliydi. Bunlara birer örnekle değinmek yerinde olacaktır.

Hürriyetin ilanı ile birlikte istibdadın yaptıklarına ilişkin abartmalı abartmasız bir dizi kitap piyasaya çıktı. Bunların hemen hepsi istibdattan kurtuluşu öyküleyen kitaplardı. Örneğin 4 Aralık 1324 (17 Aralık 1908)'deki Tanin'in 3. sayfasında şu ilanı görmekteyiz:

"Af ile mahkum, Neşide-i Milliye, Silistreli Hamdi Yazıyor, 5 perdelik tiyatro.

1. Perde: Yunan muahedelerini müteakip istibdat hakkında Direkler arasında sohbet, izlenme.

2. Perde: Taşkıslada mevkufiyet, Divan-ı Harp istintâkları.

3. Perde: Mevkufiyet, Taşkısladan Şeref vapuruna bindirilmeleri... Ertesi günü Taşkısla önünde çocuklarını arayan analar ve babaların hazine muhavereleri.

4. Perde: Şeref vapurunun ambarında ve güvertesinde sürgünler.

5. Perde: Trablusgarp zindanında sürgünler.

342 sayfa, İstanbul için fiyatı 10 kuruş, taşralar için taahhüt ücretiyle beraber 13 kuruş".

Hürriyet toplanma, tartışma, belli konuları sergileme açısından

karmaşık görünümüne de olsa büyük bir canlılık getirmiştir topluma. Bu canlılığı özellikle tiyatro alanında görmekteyiz. Temmuz 1908'i izleyen günlerde profesyonel ve amatör bir dizi grup oluşmuş ve bunlar İstanbul'un hemen her semtinde Hürriyet, Meşrutiyet lehinde ve istibdadı karşı yığınları uyaran heyecanlı oyunlar sergilemişlerdir. Bu oyunlar arasında "Sabah-ı Hürriyet" oynanması sırasında İstanbul'da büyük gösterilere neden olmuştur.

Hürriyetin ilk aylarında Tanin'de dikkati çeken bir başka olay da Memduh Şevket'in öykülerine yer verilmesidir. Bunların ilki 4 Aralık 1324 (17 Aralık 1908)'de yayınlanmıştır. Öykünün adı Veysel Çavuş'tur. Memduh Şevket'in bütün eserlerinde bilinen en eski öyküsünün 1912 Ağustosunda yayınlandığından söz edilmektedir. Oysa Veysel Çavuş öyküsünün yayınlanması daha da eskidir. Ne var ki, Esendal, Sunullah Arısoy'la yaptığı söyleşide bir başka Memduh Şevket adlı öykücünün de varlığına değinmiştir. Veysel Çavuş öyküsünün kime ait olduğunun gün yüzüne çıkarılması sanırım edebiyat tarihçilerimize düşen bir görevdir. Eğer bu öykü Esendal'a aitse, Tanin'in o sıralarda yayınlanan başka sayılarında da aynı imzaya rastlamak mümkündür.

Tanin yayınlanmaya başladıktan kısa bir süre sonra Maksim Gorki'nin Ana adlı yapıtını tefrika etmeye başlamıştır. Bu romanı tanıtan ilanda aynen şöyle denmektedir:

"... Rus meşahiri muharririnin den Maksim Gorki tarafından Ana namında Rus Vaka-i ihtilaliyesini bütün dehşet ve feceatıyla gösterecek surette kaleme alınmış, Rusya'da tab'ına müsaade edilmediği ancak hürriyeti matbuata malik memleketlerde mevkii intişara vaaz olunabilmiş mükemmel bir romanı tefrika edecek..."

İlanın bugünün diliyle özeti şu; ünlü Rus yazarı Maksim Gorki'nin Rus ihtilalini bütün dehşetiyle (1905 olayları) yansıtan Ana adlı romanı tefrika edilecektir. Bu romanın Rusya'da yayınlanması yasaktır. Ancak basın özgürlüğüne sahip ülkelerde yayınlanabilmektedir... Ne güzel bir övünçtür bu.

Hürriyetin ilanının 75. yılında Türk basınının örnek günlüklerinden biri olan Tanin'in ilk ayları bile bugün ibretle okunmaya değer. Ne diyelim; özlemin eski tadı var mı, yok mu?

hil yayın

TOPLUMBİLİM ÜZERİNE • SEHA L. MERAY

Prof. Meray'ın toplumbilim konularını içeren özgün yapıtı
Ederi: 300 TL.

GELENEKTEN GELECEĞE • İLBER ORTAYLI

Toplumsal kültür ve sanata geniş bir bakış açısı Ederi: 175 TL

DEMOKRASİYE GİDERKEN • MÜMTAZ SOYSAL

Prof. Soysal'ın demokrasiye geçiş sürecindeki düşünceleri...
Ederi: 200 TL.

İNSANCA YAŞAMAK • SEHA L. MERAY

Bilim ve hümanizmayı birleştiren çarpıcı denemeler
Ederi: 250 TL.

MİLLİ MÜCADELE ANILARIM • H. VELDET VELİDEDEOĞLU

Ord. Prof. Dr. H.V. VELİDEDEOĞLU'nun Milli Mücadele'de tanık olduğu olaylar ve gözlemleri. Ederi: 250 TL.

"MAYINLI TARLA"DA DIŞ POLİTİKA • HALUK GERGER

Uluslararası Politika ve Türk Dış Politikası Üzerine ilginç yorumlar. Ederi: 250 TL.

SALDIRGANLIK, ÖNYARGI VE YABANCI DÜŞMANLIĞI TÜRKER ALKAN

Doç. Dr. Türker Alkan'ın bir siyasal davranışçı olarak yabancı düşmanlığını irdeleyen çalışması. Ederi: 250 TL.

YENİ KİTAPLAR

TOPLUMSAL YAŞAM VE HUKUK HIFZI V. VELİDEDEOĞLU

Ederi: 400 TL.

İMPARATORLUĞUN EN UZUN YÜZYILI İLBER ORTAYLI

Ederi: 300 TL

24 OCAK DENEYİMİ ÜZERİNE OSMAN ULAGAY

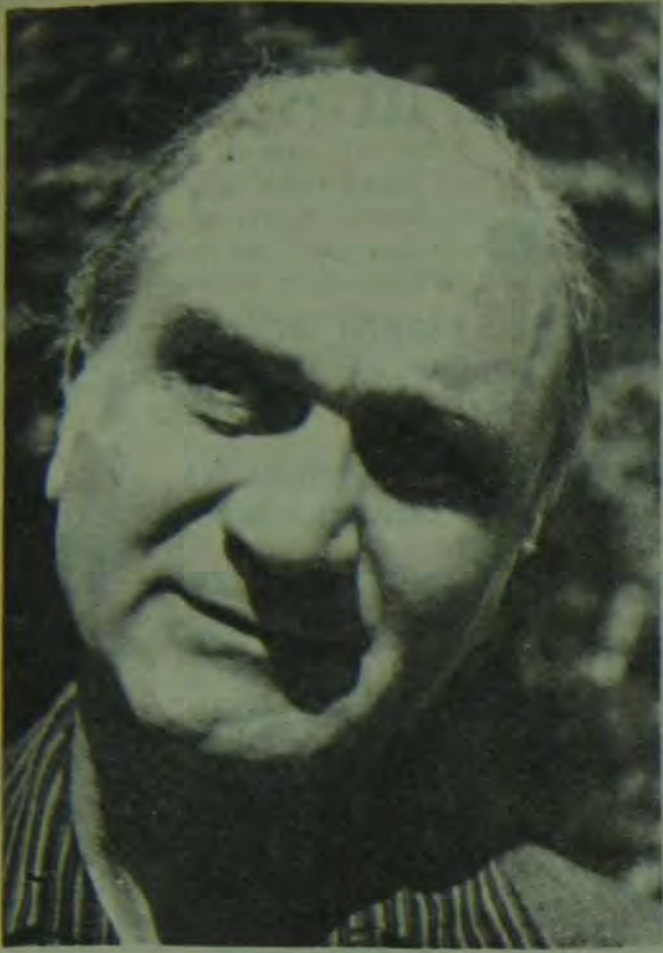
Ederi: 250 TL

DEMOKRASİ VE KÜLTÜR EMRE KONGAR

Ederi: 350 TL

DAĞITIM:

İstanbul: Cemmay, Say, Deniz, Özgür, Bilgi, Barış, Örnek / Ankara: Adaş / İzmir: Datic, Şentürk, Altay / İsteme Adresi: Hil Yayın. Divanyolu, Işık Sok. Ören Han No. 29, İstanbul

ÖMER FARUK TOPRAK'IN ŞİİR ANLAYIŞI VE BEĞENDİKLERİ

■ Kemal SÜLKER

DÖRT yıl önce 20 Ağustos günü yitirdiğimiz şair, öykücü ve romancı Ömer Faruk Toprak, daha çok şairliğiyle ün yaptı, sevildi ve anıldı. Yaşamıyla şiirleri arasında ayrılmaz bağları bulunan Toprak, açık sözlüydü. Düşüncelerini çekinmeden söyler, yazar, ürün verme uğraşı dışında günlerini okumakla, ailesiyle konuşmakla geçirirdi. Yaşamında zikzaklar yapmadı, hak bellediği yolda ilerlemeyi bildi ve bu tutumuyla saygınlığını artırdı. Şiir biçimini ve sanat anlayışını 1940'ta rayına oturtan Toprak, beş yıl sonra artık realizm, onun savunduğu tek şiir akımıydı. Bunun dışındakileri eleştirmeyi de biliyordu. Realistler ve onların karşısındaki sembolistler, fütüristler ve benzerleri neyin yansımasıydı? Bunu Ömer Faruk şöyle anlatır:

"Sembolizm, fütürizm, kübizm, dadaizm vb. gibi okulları sosyal çöküntünün görüntüsü olarak kabul etmek gerekir. Bu bunalımı görüp de

ürkenler, 'şiir ölüyor' diye üzülenler bile var. Biz bunu pek doğal buluruz. Daha doğuştan sakat bu okullar, kısa bir süre yaşayarak ömürlerini bitirmişlerdir. Öte yandan insanlık kaynağından güç alan şairler, yaşam dolu sanatın zengin örneklerini vererek yepyeni bir yüz göstermektedirler.

"Bu şairler, yaşamı, toplumu bütün çirkinlik ve güzellikleriyle severler. İstirap çeken, güzellikler karşısında insanoğlunun duyduğu, işittiği şeyler bir çocuk yüzü kadar saf ve temizdir. Özgürlük ve insanlığın türkülerini o ölçüde ve güçte ve yüksek sesle haykırırlar. Yaşamın çirkin yönü sanatçıya ondan nefret etmek hakkını vermez. O toplumun ıstırap ve sevincini benimsemeye, onu seslendirmeye mecburdur. Hayata küsmek, şiirleriyle herkese karamsarlık aşılamak bireyci ve tek yanlı sanatçılara özgüdür. Bunlar insan topluluğuna hep zararlı olagelmıştır. Karamsar şairle iyimser şai-

rin ıstıraplarını karıştırmamak gerekir. Birincisi yaşamdan, insanlardan kaçır, ölüme gider; ikincisinin ıstırapı öldürmez, kahredici değildir, yarına olan güven ve umutlarını güçlendiren bir ıstıraptır. İnsanlara karşı olan durumu da edilgen değil, etkindir.

"Türk şiiri realizmin cömert kaynağına girmiş ve sarsılmaz bir inançla aydınlık yolunda yürümektedir. Daha şimdiden ürünlerini vermekte olan bu akım yeni şairin asıl kaynağını oluşturmakta, güçlü elemanlar kazanmaktadır." (Gün, s. 4, 29 Aralık 1945)

Ömer Faruk, bazı şairlerin bazı eleştirmenlerce ve örneğin Fethi Naci'nin yazılarında Oktay Rifat ve Melih Cevdet'i "sosyal ve halkçı sanatçı" diye tanımlamasını, buna karşın kendinden söz edilmemesini yadırgamıştı. Fahir Onger'le mektuplaşan Toprak, içini şöyle dökmüştü Onger'e:

"Fethi Naci'nin 'Kaynak'ta çıkan son iki yazısını dikkatle okudum. Bazı satırlarda hayretle durdum. Bir yerde Oktay Rifat ve Melih Cevdet, sosyal ve halkçı sanatçı addediliyor da Ö.F. Toprak'ın adı bile anılmıyor. Türkiye'nin halkçı ve realist sanatı için bütün zahmetleri çek, ezil, fakat anılma... İmkansızlıklar içinde yayın yapmak için çırpın, bazı dergilerde yer al, bir şiir kitabı yayınlama arifesinde bulun, gene de parayı Oktay'lar, Melih'ler toplasın öyle mi? Bu konuda çok titiz düşünüyorum." (Ocak 1955, Sanat ve Toplum, s. 3)

Toprak, realist ve toplumcu olmadı direndi yaşamı boyunca. Cezayir halkının bağımsızlık mücadelesinde yüreği çarpan yurtseverlerle birlikte atmış, bunu şöyle şiirleştirmişti:

CEZAYİR

Ben her gece kurşuna

diziliyorum

Bir gelincik tarlasında başlıyor

serüvenimiz

Bir karanlıktan çıkıp bir

karanlığa giriyorum

Sonra içinde gün batıyor

ışıklar yanyor

Dilim kilometrelerce süren bir çöl

Zehir olsa bir yudum su diyorum

Camların kırık yerindeki Akdeniz

Durmadan çağırıyor alt sesiyle

yüreğimi

Orada sabır taşına düşüyor

gözlerimiz

Sonra dört saat camlara vuruyor

yağmur

Bilirsiniz nasıl sürer sabaha kadar

Kurşuna dizildiğim her gece
ağaçların hali işte böyle
Kumları çatırdatarak kayıyor
denize kayık
Mavi gömleğim keten
pantolonum ayağımda
Dolu buluyorum silahımı
dağlardayım
Nasıl olduğunu anlatamam
İşte böyle hiç ölmüyor
yaşıyorum.
(Dost Dergisi, Ekim 1957)

Umutla yaşamış ve her vakit iyimser olmaya çalışmıştı Toprak. Onun için de zaman zaman Karacaoğlan'dan okur, onun dizelerinde umutla birlik olmak isterdi. O kadar ki Karacaoğlan'daki aşk ve yaşama gücü bulunan dizelerden bir ozanlar topluluğunun haberi olmayışına üzülürdü. Bu duygularını şöyle açıklamıştı:

"Çok zaman umutla birlik olmak için Karacaoğlan'ı açıyorum. Onda, taze yapraklanmış söğüt ağaçlarının yürek tazeleyen aşk ve yaşamak mısraları var:

Kara gündür gelir geçer
Gamlanma gönül gamlanma

"Yeni şiirimizin bir yönünde duran bir ozanlar topluluğu, bu sosyal anlamdan habersiz. Çünkü yirminci yüzyılın aydınlık sanat erlerinin hayatları yok onlarda. Gerçekten kılmadıkcasın yaşamayı seviyorlar diyeceğim. 'Hayatları yok' dedim. Bu ne demek? Çevreleriyle insanca alışverişe girişmek istemiyorlar. Ozanların, ülkelerine ışık tutmak gibi bir görevleri olduğunu sanmıyorlar. Şöyle azıcık ön yargılardan sıyrılıp, Karacaoğlan'ı bir baştan bir başa okusalar, birkaç gün onunla yaşasalar -izlenimleri değişecek diye kesin konuşmayayım ama- heralde sanat eğilimleri yaşamak üzerine doğru çevrilir." (Kaynak, Ocak 1956)

Bunu kanıtlamak için de Karacaoğlan'ın değişik şiirlerinden şu dizeleri aktarır yazısında:

Sazımızı ele alıp çıkalım
Çaresiz dertlere çare bulalım.

Çıktım yücesine seyran eyledim
Dost ile gezindim yollar perişan
Bir başıma olsam gam çekmez

idim
Bir ben değil bütün iller perişan

Karacaoğlan size bakar sevinir
Sevinirken kalbi yanar görünür
Kimdanır hep dertleri devinir
Yas ile sevinci yakışır dağlar

Üç derdim var birbirinden
seçilmez
Bir ayrılık, bir yoksulluk, bir
ölüm

Karacaoğlan'ın çağından habersiz olmadığını vurgulayan Toprak, bazı şairleri eleştirmekten kendini alamaz, realist olma ve toplumu düşünme açısından, eleştirisini şöyle açıklardı:

"Günümüzün bazı soluğu kısa, soluğu tıkanık ozanları getirilse gözününe, yaprak yaprak yayılmış, sütun sütun övülmüş adlarına karşılık, onlarla dünyaya bakmayı, insanlara sokulmayı öğrenebilir misiniz? Soluğu kısa, tıkanık dedikten sonra, o ozanlardan dünya işlerine yakınlık beklenir mi diyeceksiniz? Bana kalırsa, ben çoktandır beklemiyorum. Ama, her ay sahte eleştirmeler düzen bazı kişiler bekliyor."

* * *

Şair Ö.F. Toprak, Namık Kemal'i Tevfik Fikret'i hep örnek alıyor, yaşamlarına paralel şiirlerini anımsıyor ve şöyle diyordu:

"Bu şairler, ilkin cesaretleriyle yüreklerini koymuşlardır ortaya. Kusurları olmamış mıdır? Ama bu kusurları kenara itebilecek davranışların paralelinde şiirler söylemişlerdir. Ülkemizin esenliği uğruna, ülkemizin özgürlük savaşında ömür tüketmişlerdir. Yazıp bıraktıklarını bugünkü kuşaklar, Türkçeleştirmedikçe anlayamıyorlar. Oysa ozanlık serüvenleri, hâlâ sarsıcı, direnme hareketlerinde, dayanma gücü kazanmak isteyen genç gözlerde gene Tevfik Fikret'in, Namık Kemal'in kalemlerinin parlaltısını buluyoruz. Yani şiirlerinin dilleri eskiyor, biçimleri eskiyor. Ama yaşamları eskimiyor, sesleri eskimiyor. Unutulur gibi olabilirler, bir dönem unutulurlar da. İnanın kısa sürer bu, bir gün tekrar karşınızda bulursunuz onları."

Toprak, Orhan Veli'de, Cahit Sıtkı'da 1968'de dil ölçülerine göre eskiyen yanlar olduğu kanısındaydı; bunların dizelerinde büyük orkestrasyon şiirinin öğelerini pek bulamıyordu ama, şairliklerinde eskimeyen seslerinin varlığını kabul ediyor ve ekliyordu.

"Bohem şairliği, bireycilikten gelen içe dönüklük, her iki 'şairde de' olduğu halde, yaşatan şiir gücü var onlarda." (Türk Solu, 29.4.1968)

1968 yılında çok umutluydu Toprak. Bir değişim geçirdiğimize inanıyordu. "Mayası toplumsallık olan" yeni bir içeriğe girdiğini sanıyordu dünyamızın. Ve dünyamızda "Kurtuluş savaşları yapan, kurtuluş savaşlarını yürüten ulusların yurtsever aydınlarının, halkına şarkı ve bayrak olan ozanların" varlığını haykırıyordu. Hiroşimaları anımsatıyor, Üçüncü Dünya denilen bağımsızlıklarına yeni kavuşmuş ulusları selamlıyordu. Onların "şimdi kara elleriyle, tırnaklarıyla özgürlükleri koparıp aldıklarını" kıvançla belirtiyordu.

En doğal haklarını koparıp alma işinin kolay olmadığını vurguluyor, "çok sert, çok hain, çok kurnaz sömürücüler var karşımızda" diyordu; "ateşlerin üzerinden yürüyoruz" diyordu. Ve umudunu açıklıyordu:

"Yanyana varacağız yeni hümanizmanın sentezine. Bizim için acı gerçek şurdan başlıyor: Toplumsal tarihimizi açarsanız, özgür yıllarımız, bağımsızlık savaşımız çok uzakta değildir. Belki de Üçüncü Dünyanın ulusları arasında ilk Kurtuluş Savaşı'nı yapan biziz. Bizim, ayışığında dar yollarda, saman çöpleri üzerinde kağımlarla başlattığımız savaş, aynı zamanda ulusal, aynı zamanda evrensel edebiyatın ilk örneklerini de getirmiştir."

Ve Toprak, "Kim Ozan?" başlıklı yazısında ozan olmanın temel koşullarını kendi anlayışına göre şöyle açıklıyordu:

"Ozan olmak, yirminci yüzyılın ikinci yarısında toplumsal sorunları anlamakla başlıyor ilkin. Çağımızın gerçeklerini, halk yararı açısından incelemeyi ve bir yargıya, bir bileşime varamazsanız, şiir bir falcılık kulübesine girer, afyon çekmeye başlayan bir kişinin düş ve görüntü evrenine götüürür sizi. Salt güzellik peşinde, salt süslemecilik değil ozanın işi. Halkı getirmeli, halk tutkusunu getirmeli yapıtlarına. Önce ülkesini tanımalı, ülkesinin her köşesindeki insanları öğrenmekle başlamalı görevine. Yaşama denemelerinden geçerse, uyuşukluğu kırar, çağının dramından yeni sentezler çıkarır. Sert zamanları yaşamının tadını, küçük çerçevelerden sıyrıldığını açıkça söylemelidir. Büyük bir çağ, yeni bir çağ bizimki. Kendini yeniden kurabilir, yeniden tazeleyebilir bugünkü ozan."

Ömer Faruk Toprak, son on beş yıllık, hatta yirmi beş yıllık sürenin ozanlarını, doğal olarak toplumcu

olmayan süslemeci ve bireyci ozanların serüvenlerini şöyle özetliyor ve yeriyor:

"Beş yıl Baudelaire, Mallarme, üç yıl Whitman, üç yıl Lorca, iki yıl Apollinaire, beş yıl Eliot -eski deyimle söyleyeyim- taklit edilmiş. Bazıları saydığım yabancı ozanların hepsini, bazıları yalnız bir ikisini öykünmüş. Bu, yalnızca bir dönem olsa da bitse, değil mi? Hayır, bütün ömürlerini sürüyor bu kopyacılık." (Forum, 1.5.1968)

* * *

Kendi kendine soru yöneltilip yanıt verme türünde yazılar hazırlayan Ömer Faruk, yabancı dillere bizim ulusal sol şairlerin Nazım dışında pek az çevrilmesinin nedenini "Türk dilinin yaygın olmayışında mı" aramalı diyor ve gözlemleri arkadaşları şöyle yanıt veriyordu Toprak ağzıyla:

"Bir ülkenin ozanları çok zaman en son çevrilir başka dillere. Romanlar, öyküler, hele oyunlar daha çabuk geçiyor öbür dillere. Şiir çevirmeye gelince duraklar bir yazar. Şiir yanlışlığı bağışlamaz çünkü. Sonra dışarda Türk dilini kaç kişi biliyor? Hep duyuyoruz kişisel temaslar, zorlamalar olmasa, daha az Türk romanı, ya da öyküsü yabancı dillere geçecekti. Dış ilişkiler kurmayan bir ozanın, sittin sene çevrilme şansı yoktur bizde. Nazım Hikmet, yurt dışına gitmeseydi, öyle sanıyordum ki, sağlığında beş on şiiri ancak yayınlanabilirdi dışarda. Oralarda kurduğu ilişkiler ve uzun yıllar mahpushanede kalmış olması, yaşamına paralel şiirleri olması mit'leştirdi onu. Bütün dünyada haklı bir üne kavuştu onu."

Eleştirmeni, çevirmeni hep dostlukların etkilediğini sanıyordu. Bunu savunurken, bir bakıma kendi sanatına ve ürünlerine güvendiği anlaşıyor, ama eleştirmenler ve yazarlar şiirlerinde kendisinin verdiği ölçüde özgünlük ve ustalık bulamıyorlardı belki. Yabancı dillere çevrilme konusu da bu anlayıştan, kendisinin dış gezilere gitmemesi olgusundan kaynaklanıyordu. Nitekim yurt dışında hatırı sayılır geziler yapabildikten sonra sosyalist ülkelerde yayınlanan antoloji ve Türk şiirleriyle ilgili incelemelerde adından söz edildi. Şiire başladıktan sonra girdiği realist toplumcu şiir işçiliğine ters sandığı akımlara, girişimlere, modalara karşı çıkmada ön planda yer aldı. Nitekim Halkın Dostları Dergisinde, İkinci Yeni tanımıyla ürün veren şairlere "gerici" denme-

sinden esinlenerek 1970 ortamında şu görüşlerini duyuruyordu okurlara:

"İkinci Yeni'ye hücum edildiği zaman, kimse İkinci Yeniciliği benimsemiyor, bu ad altında övülürlerse, gizli gizli seviniyorlar... Son günlerde İkinci Yeni ozanlarının kitaplarını okudum. Çok yerde şiirleri kapalı kalıyor okura. Bana insancıl görünmedi. Şiirlerini değişik bir söyleyiş gibi getiriyorlar ama, bana katkıda bulunmuyor... İkinci Yeni ozanlarının kitaplarını okuduktan sonra Behramoğlu ve Özel'in şiirlerini inceledim. Bir güzel. İkinci Yeni'nin içinden geçmişler daha önce. Şimdilerde 1940 devrimci, toplumsal, gerçekçi ozanlarının getirdiği diri atmosferden epeyce esinlenerek söylüyorlar şiirlerini. Sağlam bir noktaya da varabilirler, kınadıkları İkinci Yeni çıkmazında da kalabilirler. Bir dönemeçler bana göre onlar şimdi." (Türkiye İçin Devrim, 5 Mayıs 1970)

Bir bakıma falcılığı, doğru çıkmıştı Ömer Faruk'un. Atıol Behramoğlu İkinci Yeni çıkmazından kurtuldu, toplumcu, gerçekçi şiir anlayışına vardı ve çok başarılı ürünler de verdi. Buna karşın İsmet Özel, toplumcu denilmesine olanak bırakmayan bir şiir anlayışının tutsağı kaldı, denebilir.

Ödün vermez bir şiir işçisiydi Toprak. Halkın Dostları dergisinin şiir anlayışını haklı bulmuyordu bir bakıma. Ahmet Fırat, Halkın Dostları dergisinde egemen olan bazı genç yazarların yayınlarını şöyle özetlemişti:

"Devrimci şiir ya da sol şiir denilince salt Nazım Hikmet ve Ahmed Arif gelir akla" demeye getirdiler. Şiirimizde herbirinin ayrı yeri olan Ercüment Behzat, İlhami Bekir, Hasan İzzettin Dinamo, Rifat Ilgaz, Fethi Giray, A. Kadir, Niyazi Akıncıoğlu, Cahit Irgat, Suat Taşer, Ömer Faruk Toprak, Mehmet Kemal, Enver Gökçe, Atilla İlhan, Arif Damar, Hasan Hüseyin... yadımsı bir bakıma. Bu görüşe karşı ne dersin?"

Bu soruya Toprak şu yanıt vermişti:

"Bu görüş yanlıştı elbet. Bir bakıma sol şiir içinde bölücülüktü, biraz da İkinci Yeni'nin toplumcu ozanlara yaptığı hücumu andırıyordu. Adlarını sıraladığın ozanlar, şiire bir ömür vermiş kişilerdir. Yapıtları, devrimci bir görüşle enine boyuna incelenirse, nasıl bir şiir kurduk-

ları aydınlığa çıkar. Bu yapılmadan acele yargılara varmak, namuslu, sol düşünceye yakışan bir tutum olmaz."

Başka bir sorusuna da Ahmet Fırat'ın, şu yanıtı veriyordu:

"1960'tan sonra görünen ozanların en belirgin yanı, baskıya karşı direnmeyi yeğ tutmalarıdır. Çevreleri ve bir önceki edebiyat kuşağıyla anlaşmazlıkları vardır. Hepsisi de sanırım, İkinci Yeni'nin anlamsız biçimciliklerine karşı çıkmıştır. Bana sorarsan biçim-öz tartışmasının da uzağında duruyorlar. Son yılların toz dumanı içinde çabuk bilinçlendiler. Göşkuyla güzel söyleyişlere vardılar. Atıol Behramoğlu, Nihat Behram, Süreyya Berfe, Eray Canberk, Ayhan Can, Metin Demirtaş, Özkan Mert, İsmet Özel, Arkadaş Özger, Tekin Sönmez, Afşar Timurçin üzerlerinde ayrı ayrı durulması gereken ozanlar oldular son yıllarda." (Yeni Ufuklar, Aralık 1974)

1960 sonrası umut veren şairler hakkında Toprak'ın görüşü büyük çoğunluğuyla doğrudur. Asıl sorun çağının tanıdığı olabilmekteydi. Ozanın işi elbette sözcük kuyumculuğu, teşbih, istiare, mecaz denilen edebiyat sanatlarına en başarılı, en unutulmaz örnekler vermek, hayal ettiği güzel övmek, aşkını dile getirmek, doğayı bir ressam gibi dizeleleriyle çizmekten ibaret değildi. Ömer Faruk da bu anlayıştaydı. Nitekim "Ozanın İş Zor" diyor ve şunları belirtiyordu:

"... Salt güzellik, salt süslemecilik değil ozanın işi. Yunus Emre'yi, Pir Sultan Abdal'ı, Tevfik Fikret'i, Nazım Hikmet'i yetiştiren bir ülkede, ozan ilkin halk aşkını getirmeli, halk tutkusunu getirmeli diyor. Ozan, önce ülkesini tanımalı... Zengin ve geniş bir kahramanlık kaynağından ışık uzatıyor halkımıza. Destanlarımız kendi atmosferine gerek ozanları bekliyor. Dede Korkut öyküleri, yeni bir anlayışla, yeni bir potaya dökülse, ne özgün yapıtlar çıkar ortaya. Bütün o eski destanları, masalları, aşk öykülerini eski kabuklarından çıkarmalıyız. Yeni soyluklar üflemeliyiz onlara. Bir ikisi yapıldı: Ferhad ile Şirin, Sevdalı Bulut, Ağrı Dağı Efsanesi, Pir Sultan Abdal nasıl ilgi gördü anımsayacakmış... Son beş yılın içine bakarsak, bugünkü var olma savaşına, nelerden geçerek geldiğimizi daha iyi anlarız. Lorca'nın, Aragon'un, Neruda'nın, Nazım'ın yaşadığı çağın içinden geçiyoruz... Bu dönemde ozanın işinin zor olduğunu daha iyi anlarız." (Politika, 10.1.1976)

GÜZEL TÜRKÇEMİZ III

■ Jülide GÜLİZAR

"Doğru ve güzel konuşmak sürekli çalışmak isteyen, uzun zaman alan bir çabadır." (Fotoğrafta: Jülide Gülizar, Can Akbel)

KARDEŞİM Ahmet dün uçakla Ankara'dan İstanbul'a gitti. Çoğumuz bu cümleyi o anda içimizden geldiği gibi, kastedilen anlamın ne olduğunu düşünmeden okuruz. Pek çoğumuz için "Cümleye yüklenmek istenen anlam" diye bir şey yoktur çünkü. Oysa tüm öteki diller gibi Türkçemizin de birçok incelikleri vardır. Vurgulama, tonlama, diksiyon, deyiş ve deyimler vb. bir dilin doğru ve güzel konuşulmasını sağlayan etkenlerdir.

Mesleğe adımızı yeni attığımızda bizlerin de bunlardan haberi yoktu. Herbirimiz doğduğumuz, yetiştiğimiz çevrelerden ve aile çevremizden getirdiğimiz yanlışlarla dopdoluyduk. Ayrıca aramızda dil öğrenimi görmüş tek arkadaş da yoktu. Dahası, doğruyu yanlış ayıracak bilinçte değildik. Açılan spikerlik kurslarında her gün yeni hatalarımızı farkettikçe umutsuzluğa kapılır dururduk. Konservatuarın diksiyon hocası Nüzhet Şenbay tutturdu örneğin. "Sesinizi gırtlaktan kurtarın, konuşmanızı dilinizin ucuna alın." Uğraşır dururduk ondan sonra konuşmamızın dışlarınıza hemen arkasından çıkivermesi için. "Konuşmanız dilinizin ucundan dökülmeli" derdi Şenbay. Hepimiz dilimizin ucunu bulmak için uğraşırken dilimiz çarpılmış gibi olurdu. Bu yetmiyormuş gibi yeni bir sorun çıkarıldı diksiyon hocası. "Kelimeler ağzınızdan çıkarken, o kelime içinde bulunan her harfin tam değerini vereceksiniz. Ağzınızı o harfin gerektirdiği gibi açın bakalım. Oysa sizler konuşurken bakıyordunuz, dudaklarınız çizgi gibi. Sizin dudaklarınız tembel herşeyden önce..." Hoppalaa... Yepyeni bir sorun daha. İlk kez duyduğumuz bir tembellik dudak tembelliği. Ne olduğunu bilmediğimiz için nasıl giderileceğini de bilmiyoruz doğal olarak.

Nüzhet Hoca, her harfin nereden ve nasıl çıktığını anlatarak, her harfte ağzın nasıl açılması gerektiğini göstererek yeni bir çalışmaya başlattı bizi. Özellikle sesli harflerde. Tüm kursiyerler ilkokul çocukları gibi başladık evde, sokakta, kursta çalışmaya. a. e. i. o. u. a. e. i. o. u.

Rahmetli Nurettin Sevin konservatuvarda fonetik hocasıydı. Bizlere de fonetik dersi verirdi. Böyle bir kelimeyi belki de ilk kez duyan çoktu aramızda. Ama Sevin Hoca, anlatmak istediklerini iyi anlatabilmek için, bize fonetik alfabesini öğretmişti. "Bir dilin alfabesinde harfler vardır. Bunlar sesleri belirleyen işaretlerdir. O işaretlerin doğru bir şekilde nasıl çıkarılacağını fonetik alfabesi sağlar" derdi. "Bakin, mesela dalgayı gördün mü demeğe kalksanız, bunu, ağzınızı ayıra ayıra dalgaya diye okursunuz. Halbuki a ile i arasında kalan ikinci a, hafifçe kapanır. İşte bu a'nın nasıl okunacağını fonetik gösterir."

Başlangıçta Nüzhet Hocayla Sevin Hoca'nın anlattıklarının birbirine ters şeyler olduğunu sanmıştık ama, sonraları bunların birbirlerini tamamlayan bilgiler olduğunu farkettik.

"Kardeşim Ahmet dün uçakla Ankara'dan İstanbul'a gitti."

Bunu teker teker hepimizin okumasını istemişti Nurettin Artam. Orta yaşta insanlar için ilginç bir isimdir Nurettin Artam. Toplu İğne imzasıyla gazetelerdeki yazıları, düzgün ve temiz bir Türkçeyle yıllar boyu okuduğu Radyo Gazetesi, sanırım hâlâ belleklerdedir.

Her birimiz bir başka anlamda okumuşuz cümleyi. "Hepinizin okuduğu da yanlış" dedi Artam, "İçinizde doğru okuyanlar olduysa te-

sadüfen doğrudur onlarınki de. Çünkü ben bu cümleyi elinizdeki metin içinde gösterdim. Sizler tek başına bir cümle gibi düşünerek, dümdüz ve hiçbir vurgu yapmadan okudunuz. Bir cümlemin nasıl vurgulanacağını, metnin başından beri anlatılan şeyler tayin eder. Elinizdeki metinden, bu cümlede hangi hadisenin vurgulanması lazım geldiğini anladınız mı?"

Nereden anlayacaktık ki? Aval aval bakıp durduk yüzüne. Hoca sürdürdü konuşmasını: "Bakin burada Ahmet'in trenle, otobüse değil de uçakla gittiği anlatılmak isteniyor. O sebeple şöyle okuyacaktınız: Kardeşim Ahmet dün uçakla Ankara'dan İstanbul'a gitti. Bu cümleyi yedi ayrı vurguyla okuyabilirsiniz. Şimdi size Ahmet'in, mesela İzmir'e veya Samsun'a değil de İstanbul'a gittiğinin mühim olduğunu söylersem nasıl okursunuz?"

Kardeşim Ahmet dün uçakla Ankara'dan İstanbul'a gitti.

Bir cümlemin metin içinde bir anlam kazandığını ve o anlamla yüklenen cümlemin, bu yüklemeye uygun bir vurgulamayla okunması gerektiğini böylece öğrendik.

Bu yazının yazıldığı sıralarda TRT'de spikerlik sınavları yapıyordu. Her sınavda olduğu gibi çok sayıda insan çıkıp geliyordu. Kendilerini birkaç gün çalışıp sınava hazırlamam için. Spikerliğin bu kadar kolay bir şey olmadığını, birkaç gün ya da bir hafta çalışmayla bu işin olamayacağını anlatmak istiyordum aslında. O nedenle bu kez, sorunun bir kısım güçlüklerinden söz ettim. Diyeceğim şu ki, doğru ve güzel konuşmak sürekli çalışmak isteyen, uzun zaman alan bir çabadır. 20 - 25 yılın yanlışları birkaç günde düzeltilemez çünkü.

AĞUSTOS SAYISINDA
Yazıları

Bir Saldırı Olayı ve Sonrası
Kemal Sülker

Necip Fazıl Kısakürek
Recep Bilginer

"Unutma"
Uğur Kökten

Sanatta Teknoloji Düşmanlığı
Memet Fuat

Bir İzlek Olarak Para
Ahmet Oktay

Kitap Sevmeyenler Ülkesi
Önder Şenyapılı

Yaşar Kemal'de Düş ve Gerçek
Prof. Dr. Gürsel Aytaç

Oyun Bozanlar
Barlas Özarıkça

Kadın Sorununa Feodal Yaklaşımlar
İ. Güven Kaya

Cadı Fırtınası'nda Zaman
İbrahim Oluklu

Talip Apaydın'ın "Gülsen Hanım"ı Üstüne
Ali Özçelebi

Bezirci ve Ataç
Feridun Andaç

YAZKO EDEBİYAT 152 sayfa, 125 lira
Abone Koşulları: 6 aylık: 750, yıllık: 1500
Yazma ve Havale Adresi: YAZKO P.K. 442 Sirkeci/İstanbul
Anadolu Dağıtım: Hürriyet Dağıtım

gazete boyu
12 sayfa
50 liradır
karşılığını
sanat
edebiyat
ve
kültürle
öder

Bu ayın sayıları
Cuma günleri
tüm bayilerde

Abone Koşulları: 6 aylık: 1750 lira, 12 aylık: 3500 lira
YAZKO P.K. 442 Sirkeci - İstanbul

ARMONİ

9. YÜZYILDA, o zamana kadar tek ses (ünison) söylenen şarkılara ezginin yukarı ve aşağısından aslına paralel olarak yürüyen eşlik çizgileri eklendi. Böyle başlayan çokseslendirme denemeleri önceleri ezgiyle birlikte ikinci ya da üçüncü bir ezgi, sonraları ise ezgiye karşı ezgi biçiminde gelişti. Ezgiye karşı ezgi anlayışından günümüzde bile çok kullanılan kontrapunt tekniği ortaya çıktı. Kontrapunt Latince kökenli olup (contus punctus) karşı nokta anlamına gelir ve bu teknikte söz konusu olan asıl ezgiye karşı farklı ezgisel çizgilerin aralarında tınısal uyumu koruyarak geliştirilmeleridir. İşte bu farklı çizgiler arasında tınısal uyumun sağlanmasıyla birlikte akor kavramı ortaya çıkıyor. Akoru, kısaca, aynı anda tınlayan, üstüste gelmiş farklı seslerin birleşimi diye tanımlayabiliriz. Akorlar arasındaki ilişkiyi sağlayan da, başlı başına ayrı bir teknik olan armonidir.

Armoni geliştikçe kontrapunt ikincil duruma düştü. Asıl müzikle birlikte oluşan ses birleşimleri önem kazanmaya başladı. Ezgisellik, yerini toplu tını anlayışına bıraktı. Ve armoni sistemleri oluştu.

Armoni sistemleri yüzyıllar boyunca sürekli yenilendi. Ancak ortaya çıkan her yeni sistem kendi döneminde yadsınıp sonraları benim-

senmiştir. Bunun nedeni ise insan kulağının alışkın olduğu tınların dışındaki birleşimleri çirkin ve kağırsal bulup önceleri kabullenmemesiydi. Daha da somutlayacak olursak, 18. yüzyılda yazılmış bir müzik kendi döneminde çok sert, hatta gürültü diye nitelendirilebilirdi, bugün bize fazlasıyla hafif bile gelebiliyor.

Günümüzde en sıradan bir kişinin alışkın olduğu armonik birleşimler, 17. ve 18. yüzyıllarda ortaya çıkarılmıştır. Çünkü yaygın popüler müziklerde hep bu teknikler kullanılır. Buna karşın 20. yüzyılda farklı armoni teknikleri ortaya çıkmış-

tır. En önemlileri, iki ayrı çizgide aynı anda gelişen akor ilişkilerini kapsayan "Bitonalite", aynı temele dayanıp iki değil de birçok çizgide gelişen "Politonalite", hiçbir merkez sese ya da tona bağlı olmadan tümüyle serbestçe gelişen "Atonalite" ve özellikle Türk müziğinde olduğu gibi çeyrek sesleri (komaları) esas alıp akorlarını onun üzerine kurulan "Mikrotonalite"dir.

Tüm bunlardan anlayacağımız gibi armoni bir anlamda ezginin giysisi oluyor. Ama ne yazık ki ezgi ülkemizde ve daha birçok ülkede hâlâ çıplak bırakılmış durumda.

A'dan Z'ye müzik sözlüğü

- Bagatelle: Basit ve genellikle kısa olan müzik parçası
- Baguette: (Fr.) Baget, orkestra şefinin kullandığı sopa; aynı zamanda bateri sopası.
- Balalayka: (R.) Rus halk müziği çalgısı.
- Barcarola: (İt.) Venedik gondolcuları tarafından söylenen üç zamanlı bir şarkı biçimi.
- Baritone: Bariton ses. Bas ile tenor arasındaki insan sesi.
- Bass: Bas sesi. En kalın olan erkek sesi.
- Baton: Şef sopasının diğer ismi.
- Bicinium: (La.) İki ses için yazılmış şarkı.
- Blasinstrumente: (Al.) Bakır üfleme çalgıları.
- Bois: (Fr.) Ağaç... Ağaç üfleme çalgıları.
- Bolero: (İsp.) 3/4'lük zamanda olan bir İspanyol ulusal dansı.
- Bongo: Ellerle çalınan bir vurma çalgı. Küba'da ortaya çıktı.
- Bouree: (Fr.) Zamanla müziğe bir biçim olarak yerleşen Fransız ulusal dansı.

HALK SAĞLIĞINA GİRİŞ

Nusret H. Fişek

HALK SAĞLIĞINA GİRİŞ

Prof. Dr. Nusret H. Fişek
H.Ü. - WHO Hizmet
Araştırma ve Araştırmacı
Yetiştirme Merkezi
Yayını No. 2, 231 sayfa

H.Ü. Tıp Fakültesine bağlı Halk Sağlığı Ana Bilim Dalı, halk sağlığı konularında uzmanlar yetiştiren, saha araştırmaları yapan ve yaptığı çalışmaları yayınlayan önemli bir birimdir.

Halk Sağlığı Ana Bilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Nusret H. Fişek'in genel olarak çağdaş halk sağlığına bakış açısını inceleyen, bu çerçevede içinde halk sağlığının nasıl uygulanacağını örneklerle dile getiren bir kitabı yayınlandı. Kitabın önsözünde yazar, ülkemizdeki durumu şöyle tanımlıyor: "Son 25 yılda halk sağlığı alanında kayda değer gelişmeler oldu. Kadın ve erkek birçok bilim adamı yetişti. Bununla beraber ülkemizde bir bilim olarak halk sağlığı hâlâ emekleme döneminde."

Halk sağlığının bilimsel temellere oturtulması üzerinde önemle duran kitapta bilimsel sağlık tanımı "Sağlık yalnız hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, bedence, ruha ve sosyal yönden tam iyilik halidir" şeklinde yapılmakta ve "Sağlık ile ilgilenen herkesin, özellikle yöneticilerin, bu tanımlamayı bütün boyutlarıyla kavraması gereklidir" denilmektedir.

Halk sağlığı alanında görev yapacak personelin ve

her okuyucunun her an yararlanacağı bir yayın niteliğinde olan "Halk Sağlığına Giriş" kitabı, halk sağlığının örgütlenmesi sorununa da bilimsel bakış açısı getirmektedir.

Ömer GÜNEŞ

AMÜMTAZ İDİL

gerçeklik ve roman

GERÇEKLIK VE ROMAN

A. Mümtaz İdil
Dayanışma Yayınları
1983, 136 sayfa

Yazar, Giriş bölümünde kitabının daha önce dergilerde yayınlanmış olan yazılarının yeniden ele alınması, yerlerinin değiştirilmesi ve belli konu başlıkları altında toplanmasından oluştuğunu belirtiyor.

A. Mümtaz İdil'in roman üzerine çalışmaları bir bütünlük taşıyor. Değişik zaman ve yerlerde yayınlanmış yazılar olmaları yazarın görüş bütünlüğünü bozmadığı gibi, güncel tartışmaların önünde bir yer almasını da engellemiyor.

Ülkemizde roman eleştirmenliği ve incelemeciliği alanında uzmanlaşan yazar sayısı bir elin parmakları kadar bile değildir. Çoğu da eski kuşak yazarlardır.

A. Mümtaz İdil çok uzun sayılamayacak bir zaman içinde ve genç sayılabilecek yaşta Türk ve dünya romanlığı üzerine hem ciddi yaklaşımları, hem de az sayıda

mayacak çalışmaları olan bir eleştirmen ve incelemeci.

Roman üzerine çalışmalarını Yarım dergisi sayfalarında yoğunlaştırmış olan İdil'in Gerçeklik ve Roman kitabı, özette, gerçek, gerçeğe bağlılık ve yansıtmanın aynı şeyler olmadığını ve günümüz gerçekçiliği olan toplumcu gerçekçiliğin gerçeği aynen yansıtma anlayışı hiç olmadığını savunurken, aynı zamanda kısa bir dünya roman tarihçesi sağlıyor. Goethe'nin, "Sanat ve edebiyat yapıtlarının yansıttığı dünya, gerçekliğin körü körüne yansıtılmasının dışında bir dünyadır" görüşü, kitabın her makalesinde savunulan temel.

Yazar önemli romancıları ele alırken onları toplumsal olaylar karşısındaki tavırlarıyla değerlendiriyor ama, böyle yaparken sanatçılıklarının hakkını da veriyor.

Ülkemizde, kendi alanında sayılı çalışmalardan biri.

Mehmet KÖK

YUNAN DOSYASI
CONSTANTINE MANOSUN FOTOGRAFLARININ
ali cengizkan

YUNAN DOSYASI
Constantine Manos'un
Fotoğrafları İçin
Ali Cengizkan, Şiirler
Yarım Yayınları,
Özel Dizi: 1
48 sayfa, 200 Lira

Yarım Yayınları, Ali Cengizkan'ın "Yunan Dosyası" adlı yapıtı ile yayın yaşamına katıldı. Cengizkan'ın Abdi İpekçi Barış ve Dostluk Ödülü '83 Şiir Birincilik Ödülünü

alan yapıtı, ülkemizde şimdiye kadar yapılmamış bir sanatsal çalışmayı içermesi yönünden önemli. Cengizkan, Constantine Manos'un "A Greek Portfolio" adlı albümündeki, Yunan adalarında çekilen fotoğrafların kırk kadarına dörtlükler biçiminde şiirler yazmış. Aynı iki sanatın birlikte kullanılmasıyla, günümüzde pek denememiş bir çalışmayı sergileyen Cengizkan, bu iki sanatı birleştirmede oldukça başarılı. Yunan adalarındaki halkın gündelik yaşamlarını, acılarını, sevinçlerini görüntüleyen fotoğraflardan, bizim halkımıza çok yakın bir yaşama biçimi gözlemek olanaklı. Ali Cengizkan'ın dizelerinde Türkiye ve Yunan halklarının ortaklaşa paylaştıkları duygular büyüyor, dostluklar pekişiyor.

"Dünyanın her yerinde aynı mıdır
Günlük deyişler, yaşamın savsözleri,
Türk deyimleri, Yunan-Rus-Bulgar deyimleri
El öpenleriniz çok olsun deyimler.

Cengizkan'ın genelde şiirinde var olan yaşamın ayrıntılarını yakalayıp işleyebilmek özelliği, "Yunan Dosyası"ndaki dörtlüklerde de karşımıza çıkıyor. Fotoğraflardan yakaladıkları ayrıntıları Cengizkan yaşamın kendisiyle birleştiriyor. Anlayıveriyorsunuz yaşamın nasıl "zeytin değerinde" oluvereceğini. Bir çocuğun bakışının "onurlu yarınlar" söz verebileceğini.

"Ve insanlar ölümü bile güzelleştirdiler
Haç diktiler ölülerine,
çiçek getirdiler
Mum yaktılar,
gömütlerini ısıttılar
Ve yaşam farkedilsin
diye siyah giyindiler."

Su gibi serin şiirler okumak ister misiniz? Okudukça insanın içini açan. İnsan ve doğa sevgisinin içiçe geçip yüreğinizi kocaman yapmasını ister misiniz? Ali Cengizkan'ın "Yunan Dosyası"nı okumalısınız.

Füsun ÖZTÜRK

Berlin'de 270 oyuncunun katıldığı açık turnuva sonuçlandı. Dereceler şöyle:
1) Host (Çekoslovakya) 8.5 puan; 2) Gutman (İsrail) 7.5 puan; 2) Heszog (Avusturya) 7.5 puan; 2) Akesson (İsveç) 7.5 puan; 5) Şuba (Romanya) 7 puan; 5) Murey (İsrail) 7 puan; 5) Mednis (ABD) 7 puan; 5) Sigurjonson (İzlanda) 7 puan; 5) Ginda (Romanya) 7 puan; 5) Trepp (İsviçre) 7 puan.

Turnuvaya yurdumuzdan katılan üç oyuncu ise şu puanları aldılar: Nevzat Süer 5 puan; Mübin Boysan 4.5 puan; Hayri Özbilen 3.5 puan.

MAÇ

Beyaz : HÖLZL (Avusturya)
Siyah : TİMMAN (Hollanda)
1982

1) Af3, Af6; 2) c4, b6; 3) g3, Fb7; 4) Fg2, g6; 5) d4, c5; 6) d5, b5; 7) b3, bxc4; 8) bxc4, Axd5; 9) cxd5, Fg7; 10) Vd2, Fxa1; 11) 0-0, Vb6; 12) Aa3, Fg7; 13) e4, d6; 14) h4, Fa6; 15) Ke1, Ad7; 16) h5, Vb4; 17) Vf4, Ae5; 18) 0-1

MAÇ

Beyaz : POLUGAJEVSKI
(Sovyetler Birliği)
Siyah : FTACNIC
(Çekoslovakya)
1982

1) Af3, Af6; 2) c4, c5; 3) Ac3, e6; 4) g3, b6; 5) Fg2, Fb7; 6) 0-0, Fe7; 7) d4, cxd4; 8) Vxd4, d6; 9) Kd1, a6; 10) b3, Abd7; 11) e4, Vb8; 12) Fb2, 0-0; 13) Ad2, Kd8; 14) a4, Vc7; 15) Ve3, Kac8; 16) Ve2, Ae5; 17) h3, h5; 18) f4, Ag6; 19) Af3, d5; 20) cxd5, h4; 21) Axd4, Axd4; 22) gxd4, Vxd4; 23) dxe6, fxe6; 24) e5, Fc5; 25) Sh1, Ah5; 26) Vxh5, Vg3; 27) Ad5, Kxd5; 28) Kf1, Vxg2; 29) Sxg2, Kd2; 30) 1-0

Analiz (Znosko, Borovski, 1929)

- 1) Vh3 Beyazlar Vh7+ Mat tehdidi yapıyor.
- 1) ... Vxd6
- 2) Vh7+, S18
- 3) Ke1, Vh8+ hamlesiyle tekrar mat tehdidi
- 3) ... Ae5
eğer 3) ... Ae7; 4) Vh8+, Ag8; 5) Ah7+, Mat
- 4) Kxe5, Vxe5
- 5) Vh8+, Se7
- 6) Vxd8+, Sxd8
- 7) Axf7+, Sxe7
- 8) Axe5, Beyazlar kazanır.

Üç Hamlede Mat (O. Wurzburg, 1936)

- 1) Ae5 Tehdit: 2) Ad7+, Sd5; 3) Axd3, Sd5; 3) Fc7+ D.1) ... d3; 2) Ff2+, Sd5; 3) Axd3+ D.1) ... e6; 2) Axd4+, Sd5; 3) Fd6+ B.1) ... Sc5; 2) Axd3+, Sd6; 3) Fc7+ A.1) ... Sd5; 2) Fe1, Sd6; 3) Ad7+ Fe1+

İki Hamlede Mat (A. Kish, 1936)

- 1) Fh5 beklemeye hamlesi B.1) ... Ac2; 2) e4+ A.1) ... Fd2; 2) e3+

Çağdaş Yayınları

MEVCUT YAYINLARIMIZ

DENEME DİZİSİ

		EDERİ
Prof. Özdemir Nutku	Yaşayan Tiyatro	200,—
Prof. Akşit Göktürk	Okuma Uğraşı (2. bası)	150,—
Şevket Süreyya Aydemir	Kırmızı Mektuplar ve Son Yazıları	100,—
Prof. Macit Gökberk	Değişen Dünya, Değişen Dil	150,—
Nadir Nadi	Uyarılar (3. bası)	250,—
Hıfzı Veldet Velidedeoğlu	Yol Kesen Irmak	350,—
İlhan Selçuk	Atatürkçülüğün Alfabesi (2. bası)	200,—
Prof. Nusret Hızır	Felsefe Yazıları (2. bası)	250,—
Mehmet Kemal	Şairler Dövüşür	220,—
Oktay Akbal	Dünyaya Açılmak	200,—
Nadir Nadi	Ben Atatürkçü Değilim	200,—
Samim Kocagoz	Roman ve Yazarlık Onuru	200,—

TARİH — ANI — GEZİ — OLAY DİZİSİ

Hıfzı Topuz	Konuklar Geçiyor	100,—
Hıfzı V. Velidedeoğlu	Ailenin Cilesi Bosanma	200,—
Hıfzı V. Velidedeoğlu	Söylev (12. bası)	400,—
Hıfzı V. Velidedeoğlu	Söylev Belgeler	300,—
Azra Erhat	Mektuplarıyla Halikarnas Balıkçısı (2. bası)	200,—
Melih Cevdet Anday	Anadolu'da ve Sosyalist Ülkelerde	150,—
Kemal Üstün	Menemen Olayı ve Kubilay (3. bası)	125,—
Oktay Akbal	Geçmişin Kuşları	150,—
Nadir Nadi	Perde Aralığından (3. bası)	150,—
Meral Tolluoğlu	Babam Nurullah Ataç	100,—
Sadi Borak	Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları	250,—
Nadir Nadi	Olur Şey Değil (2. bası)	150,—
Ebubekir Hazım Tepeyran	Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları	200,—
Erol Ulubelen	İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye	350,—
Cemal Madanoğlu	Anılar I. Bölüm	400,—
Talip Apaydın	Köy Enstitüsü Yılları	275,—

BAĞIMSIZ DİZİ

Philipp Soupoult	Şarlo	50,—
Kemal Ozer	Sanatçılarla Konuşmalar	50,—
Atena Deponte	Yaşayan Kosta	50,—
Mümtaz Zeytinoglu	Ulusal Sanayi	100,—
Benjamin Farrington	Darwin Gerçeği	200,—